

Uhri rikosprosessissa – ehdotus hyvistä menettelytavoista uhrien tarpeiden huomioon ottamiseksi

Mietintöjä ja lausuntoja 44/2018

Uhri rikosprosessissa – ehdotus hyvistä menettelytavoista uhrien tarpeiden huomioon ottamiseksi

Oikeusministeriö Helsinki 2018

Oikeusministeriö

ISBN PDF: 978-952-259-721-2
Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö
Julkaisutuotanto

Helsinki 2018

Kuvailulehti

Julkaisija	Oikeusministeriö	31.10.2018	
Tekijät	Elina Ruuskanen, Mervi Sarimo		
Julkaisun nimi	Uhri rikosprosessissa – ehdotus hyvistä menettelytavoista uhrien tarpeiden huomioon ottamiseksi		
Julkaisusarjan nimi ja numero	Oikeusministeriön julkaisu 44/2018		
Diaari/hankenumero	OM033:00/2017	Teema	Mietintöjä ja lausuntoja
ISBN PDF	978-952-259-721-2	ISSN PDF	1798-7105
URN-osoite	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-721-2		
Sivumäärä	124	Kieli	suomi
Asiasanat	rikoksen uhrit, rikosprosessi		
Tiivistelmä	<p>Oikeusministeriö asetti 15.3.2017 työryhmän, jonka tavoitteena oli edistää rikoksen uhrin tarpeet huomioon ottavia hyviä käytäntöjä rikosprosessissa. Työryhmä on arvioinut rikosprosessia uhrin näkökulmasta ja kartoittanut kotimaisia hyviä käytäntöjä uhrin tarpeiden huomioon ottamiseksi. Työryhmä ehdottaa rikosprosessin eri vaiheisiin järjestelmällisemmin käyttöön lukuisia uhrisensitiivisiä menettelytapoja. Ehdotukset liittyvät mm. poliisilaitosten ja tuomioistuinten tiloihin, tiedon antamiseen uhrille, uhrin kielellisistä oikeuksista huolehtimiseen, oikeudellisen avustajan hankkimiseen, uhrin ohjaamiseen tukipalveluihin, uhrin suojelutarpeen arviointiin, uhrin kutsumiseen kuultavaksi sekä uhrin erityistarpeiden huomioon ottamiseen oikeudenkäynneissä. Lapsiuhrin asemaan kiinnitetään erityistä huomiota.</p> <p>Lisäksi työryhmä on kartoittanut uhreja rikosprosessissa kohtaavien tahojen koulutusta. Viranomaisten tietoisuuden ja osaamisen lisäämiseksi uhrin tarpeista työryhmä ehdottaa osaamisen keskittämistä ja erikoistumista poliisissa, syyttäjälaitoksessa ja tuomioistuimissa. Lisäksi työryhmä katsoo, että viranomaisille tulee tarjota säännöllisesti koulutusta uhrin kohtaamisesta, kohtelusta, oikeuksista, suojelutoimista ja trauman vaikutuksista uhuriin. Työryhmä ehdottaa myös, että oikeustieteen opintoihin sisällytetään perusasiat uhrin kohtaamisesta, kohtelua ja tarpeiden ymmärtämistä koskevista teemoista.</p> <p>Työnsä tueksi työryhmä toteutti webropol-kyselyt tuomioistuimille ja poliisilaitoksille sekä kuuli useita asiantuntijoita. Kyselyt ja työryhmän ehdotus ohjeiksi oikeudenkäyntiin kutsuttavalle asianomistajalle ovat raportin liitteinä.</p>		
Kustantaja	Oikeusministeriö		
Julkaisun myynti/jakaja	Sähköinen versio: julkaisut.valtioneuvosto.fi Julkaisumyynti: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Presentationsblad

Utgivare	Justitieministeriet	31.10.2018	
Författare	Elina Ruuskanen, Mervi Sarimo		
Publikationens titel	Offret i straffprocessen – goda praxis för att beakta brottsoffers behov		
Publikationsseriens namn och nummer	Justitieministeriets publikation 44/2018		
Diarie- /projektnummer	OM033:00/2017	Tema	Betänkanden och utlåtanden
ISBN PDF	978-952-259-721-2	ISSN PDF	1798-7105
URN-adress	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-721-2		
Sidantal	124	Språk	finska
Nyckelord	Brottsoffer, straffprocessen		
Referat	<p>Justitieministeriet tillsatte den 15 mars 2017 en arbetsgrupp för att främja beaktandet av brottsoffers behov i straffprocessen. Arbetsgruppen har bedömt straffprocessen ur offrets synvinkel och kartlagt inhemska goda praxis för att beakta brottsoffers behov. Arbetsgruppen föreslår flera offerkoncentrerade förfaranden som på ett mer systematiskt sätt än för närvarande kunde tas bruk i straffprocessens olika skeden. Förslagen gäller bl.a. polisinsättningarnas och domstolarnas lokaler, informationen som ges till offret, tillgodoseendet av offrets språkliga rättigheter, skaffandet av ett rättsligt biträde för offret, hänvisning av offret till relevanta stödjänster, bedömning av offrets behov av skydd, inbjudan till hörande samt beaktande av offrets särskilda behov i rättegången. Speciellt barnoffers behov ska beaktas.</p> <p>Arbetsgruppen har också kartlagt vilken utbildning det finns för dem som möter offer i straffprocessen. För att öka myndigheternas kännedom om och kompetens att hantera brottsoffers behov föreslår arbetsgruppen att kompetensen centraliseras och specialiseras hos polisen, åklagarna och domstolarna. Arbetsgruppen anser också att myndigheterna ska ordnas regelbunden utbildning i bemötande av brottsoffer, deras rättigheter, skyddsåtgärder och vilka effekter traumat har på offret. Arbetsgruppen föreslår också att det i juridikstudierna innefattas baskunskaper i bemötande av brottsoffer och deras behov.</p> <p>Arbetsgruppen genomförde webropol-enkäter till domstolarna och polisinsättningarna samt hörde flera sakkunniga. Enkäterna och arbetsgruppens förslag till anvisningar till den som kallas in till rättegång ingår som bilagor till rapporten.</p>		
Förläggare	Justitieministeriet		
Beställningar/ distribution	Elektronisk version: julkaisut.valtioneuvosto.fi Beställningar: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Description sheet

Published by	Ministry of Justice	31.10.2018	
Authors	Elina Ruuskanen, Mervi Sarimo		
Title of publication	A victim of crime in a criminal procedure – a proposal concerning good practices for recognising the needs of victims		
Series and publication number	Publication of the Ministry of Justice 44/2018		
Register number	OM033:00/2017	Subject	Memorandums and statements
ISBN PDF	978-952-259-721-2	ISSN PDF	1798-7105
Website address URN	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-721-2		
Pages	124	Language	Finnish
Keywords	victims of crime, criminal process		
<p>Abstract</p> <p>On 15 March 2017, the Ministry of Justice set up a committee to promote good practices for recognising the needs of a victim in a criminal process. The committee has reviewed the criminal process from the perspective of the victim and identified the good practices that are in use in Finland for recognising the needs of the victim. The committee proposes that victim-sensitive measures are introduced in the various stages of the criminal process in a more systematic manner. The suggestions include, for example, the following factors: the facilities of police departments and courts, the provision of information to the victim, ensuring the linguistic rights of the victim, the acquisition of legal counsel, referring the victim to support services, evaluation of the victim's need for protection, calling the victim for a hearing and taking the special needs of the victim into account during court proceedings. Particular attention must be paid to children as the victims of crime.</p> <p>Additionally, the committee has reviewed the training provided for those who encounter the victims of crime during the criminal process. In order to increase the knowledge and competence of authorities concerning the needs of the victim, the committee proposes that the competence in the police forces, Finnish Prosecution Service and the courts should be centralised and specialised. The committee also considers it necessary to offer regular training to the authorities on topics such as encountering a victim, their treatment, rights, protective measures and the effects of trauma on a victim. An additional proposal of the committee is that the basic themes of encountering a victim of crime, their treatment and understanding their needs are incorporated in legal studies.</p> <p>To support its work, the committee carried out webropol surveys targeted at courts and police departments and consulted a number of experts. The surveys and the committee proposal concerning the instructions for a plaintiff arriving to a court session are appended to the report.</p>			
Publisher	Ministry of Justice		
Publication sales/ Distributed by	Online version: julkaisut.valtioneuvosto.fi Publication sales: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Sisältö

Johdanto	9
1 Työryhmän tehtävä ja käytetyt tietolähteet	13
1.1 Uhridirektiivi ja kansallinen säädöspohja raamina.....	14
1.2 Työryhmän käyttämät tietolähteet	17
1.2.1 Tutkimukset	17
1.2.2 Aikaisempien työryhmien työ.....	18
1.2.3 Työryhmän omat selvitykset	20
2 Rikosprosessin nykytilan arviointi uhrinäkökulmasta; uhrin polku	23
2.1 Uhrinäkökulma rikoksen uhrin kohtaamiseen.....	23
2.2 Yhteydenotto esitutkintaviranomaiseen, rikosilmoituksen tekeminen ja asianomistajan kuulustelu	26
2.2.1 Rikosilmoituksen tekeminen	26
2.2.2 Tiedonsaanti	27
2.2.3 Oikeudellinen avustaja	30
2.2.4 Tukihenkilö	33
2.2.5 Suojelutoimet ja suojelutarpeen arviointi esitutkinnassa	35
2.2.6 Tukipalveluihin ohjaaminen	37
2.3 Rikosasian sovittelu	43
2.4 Syytevaihe ja syyttäjän toiminta	47
2.5 Oikeudenkäynti	52
2.5.1 Kutsu oikeudenkäyntiin.....	52
2.5.2 Oikeudellinen avustaja	53
2.5.3 Tukihenkilö	55
2.5.4 Oikeustalojen tilat, uhrin erityistarpeiden huomioiminen ja suojelutoimet oikeudenkäynnissä.....	56

2.6	Lapsikeskeisen lähestymistavan edistäminen.....	61
2.6.1	Rikosprosessien kesto.....	62
2.6.2	Esitutkinta lapsen ollessa asianomistajana	67
2.6.3	Edunvalvonta.....	72
2.6.4	Oikeudenkäynti lapsen ollessa asianomistajana	77
3	Osaaminen ja tietoisuus uhrin tarpeista	81
3.1	Koulutuskartoitus.....	83
3.1.1	Poliisi	84
3.1.2	Raja- ja merivartiokoulu.....	85
3.1.3	Syyttäjät.....	86
3.1.4	Tuomioistuimet	87
3.1.5	Oikeusapu ja edunvalvonta	87
3.1.6	Suomen Asianajajaliitto ja Lakimiesliitto.....	88
3.1.7	Turvakodit.....	88
3.1.8	Sovittelutoimistot	89
3.1.9	Järjestöt.....	90
3.1.10	Yhteenveto koulutuskartoituksesta.....	92
3.2	Lakimiesten perus- ja täydennyskoulutus	93
4	Työryhmän ehdotukset	96
4.1	Hyvät menettelytavat uhrien tarpeiden huomioon ottamiseksi rikosprosessissa.....	96
	1. Poliisilaitosten ja tuomioistuinten tiloissa uhrin tarpeet paremmin huomioon	97
	2. Tiedon antamista uhreille kehitettävä edelleen	97
	3. Uhrin kielellisistä oikeuksista huolehdittava tehostetummin.....	98
	4. Oikeudellisen avustajan tarpeeseen ja hankkimiseen enemmän huomiota	98
	5. Uhrin tuen saamista ja tukipalveluihin ohjaamista vahvistettava.....	99
	6. Uhrin suojelutarpeen arviointi vakiinnutettava osaksi esitutkintaa	99
	7. Uhrin kuultavaksi kutsumiseen yhtenäisempää ohjeistusta	99
	8. Uhrin tarpeet huomioon oikeudenkäynneissä	99
	9. Lapsiuhrin asemaa parannettava monin eri tavoin.....	100
4.2	Viranomaisten tietoisuuden ja osaamisen lisääminen uhrin tarpeista	101
	1. Osaamisen keskittäminen ja erikoistuminen	101
	2. Tietoisuuden ja osaamisen parantaminen koulutuksella.....	101

3. Esitutkintayhteistyön tiivistäminen poliisin ja syyttäjän välillä	102
4. Työohjauksen järjestäminen.....	102
4.3 Hyvien toimintatapojen sovittaminen viranomaiskäytäntöihin	102

Lähteet..... 105

Keskeinen lainsäädäntö ja esityöt.....	108
Työryhmän kuulemat asiantuntijat.....	109

Liitteet..... 110

Liite 1. Kysely tuomioistuimiin	111
Liite 2. Kysely poliisilaitoksille.....	114
Liite 3. Työryhmän ehdotus: Ohjeita oikeudenkäyntiin kutsuttavalle asianomistajalle; käräjäoikeudet	118
Liite 4. Oulun käräjäoikeuden lisäohjeet asianomistajalle	122
Liite 5. Rikosuhripäivystyksen malli uhrien ohjaamisesta RIKUun	124

JOHDANTO

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2012/29/EU rikoksen uhrien oikeuksia, tukea ja suojelua koskevista vähimmäisvaatimuksista (*uhridirektiivi*) on pantu Suomessa täytäntöön vuonna 2016 voimaan tulleilla lainsäädännön muutoksilla. Direktiivin tavoitteena on varmistaa, että uhrin saavat rikosoikeudellisen menettelyn puitteissa asianmukaista tietoa, tukea ja suojelua ja että heitä kohdellaan kunnioittavasti, hienotunteisesti, yksilöllisesti, ammattitaitoisesti ja syrjimättömästi. Direktiivi painottaa lapsikeskeisen lähestymistavan ensisijaisuutta.

Euroopan komissio julkaisi joulukuussa 2013 uhridirektiivin täytäntöönpanoa koskevat toimintaohjeet¹, jotka sisältävät suosituksia siitä, miten uhridirektiivin artiklat voidaan panna täytäntöön. Toimintaohjeet perustuvat kansallisten viranomaisten ja uhrien tukijärjestöjen kanssa järjestettyyn laajaan kuulemiseen. Ohjeissa on esimerkkejä hyvistä käytännöistä liittyen mm. uhrien ohjaamiseen tukipalveluihin, suojelutarpeen arvioinnin tekemiseen sekä uhrin suojelemiseen esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä. Oikeusministeriön johdolla vuosina 2013–15 toiminut uhripoliittinen toimikunta esitti loppuraportissaan², että direktiivin tavoitteiden mukaisten uhrin oikeuksien turvaamiseksi tulee kehittää hyviä käytäntöjä ja menettelytapoja, joissa kiinnitetään erityisesti huomiota uhrien erityistarpeisiin. Olennaista on uhreille kohdennettava ja viranomaisten välinen viestintä, uhrien ohjaaminen tarpeenmukaisiin tukipalveluihin, uhrien sensitiivinen kohtelu sekä uhrien suojelu. Osaaminen tulisi varmistaa koulutuksella, ohjeistuksella ja moniammatillisella yhteistyöllä.

Vuonna 2016 julkaistiin sisäministeriön työryhmän valmisteleva *Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja*³. Lisäksi julkaistiin oikeusministeriön työryhmän ehdotukset uhrin tiedonsaannin edistämiseksi⁴, niistä saadut lausunnot⁵ sekä *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esite⁶.

Seuraava askel käytännön kehittämistyössä uhrin aseman parantamiseksi oli tämä oikeusministeriön 15.3.2017 asettama työryhmä, jonka tavoitteena oli edistää rikoksen

¹ DG Justice Guidance Document related to the transposition and implementation of the Directive 2012/29/EU. European Commission DG Justice, December 2013.

² Lainsäädännöstä hyviin käytäntöihin – esitys rikoksen uhrin aseman kehittämiseksi. Uhripoliittisen toimikunnan loppuraportti. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 13/2015.

³ Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja. Sisäministeriön julkaisu 14/2016.

⁴ Rikoksen uhrin tiedonsaannin edistäminen. Työryhmän ehdotus. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 23/2016.

⁵ Rikoksen uhrin tiedonsaannin edistäminen. Lausuntotiivistelmä. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 47/2016.

⁶ <https://oikeus.fi/fi/index/esitteet/tietoarikoksenuhrinoikeuksista.html>

uhrin tarpeet huomioon ottavia hyviä käytäntöjä rikosprosessissa (ns. hyvien käytäntöjen työryhmä). Työryhmän tehtävänä oli

1. arvioida rikosprosessia uhrin näkökulmasta. Arvioinnissa tuli kiinnittää huomiota etenkin siihen, miten rikoksen uhri kohdataan, kuinka hänelle annetaan tietoa uhrin oikeuksista ja mahdollisuuksista saada tukea ja suojelua, kuinka tukipalveluihin ohjaaminen hoidetaan, miten uhri kutsutaan kuultavaksi ja kuinka suojelutoimet esitutinnan ja oikeudenkäynnin aikana toteutetaan. Työryhmä voi rajata tarkastelun koskemaan tiettyjä uhriryhmiä, joilla on erityistarpeita;
2. kartoittaa kotimaisia hyviä käytäntöjä ja koulutusta uhrin tarpeiden huomioon ottamisesta rikosoikeudellisissa menettelyissä;
3. valmistella ehdotukset hyvistä menettelytavoista uhrien tarpeiden huomioon ottamiseksi rikosprosessissa;
4. valmistella ehdotukset siitä, miten viranomaisten tietoisuutta ja osaamista uhrin tarpeista lisätään ja hyvät toimintatavat sovitetaan viranomaiskäytäntöihin.

Työryhmän tuli ottaa huomioon aikaisempien työryhmien työ suojelutarpeen arviointimenettelyn kehittämistä sekä uhrin tiedonsaannin kehittämistä. Huomioon tuli ottaa myös tuomioistuinten ja syyttäjien riippumattomuus sekä prosessiekonomiset näkökulmat.

Työryhmän toimikausi oli 15.3.2017–30.9.2018.

Työryhmän puheenjohtajana oli neuvotteleva virkamies Mervi Sarimo (oikeusministeriö, kriminaalipoliittinen osasto). Jäseninä olivat hallitusneuvos Maaria Rubanin varajäsenenään koulutusasiantuntija Minna Sipola (oikeusministeriö, oikeushallinto-osasto), lainsäädäntöneuvos Kirsi Pulkkinen varajäsenenään lainsäädäntösihteeri Liisa Ojala (oikeusministeriö, lainvalmisteluosasto), poliisitarkastaja Heidi Kankainen (31.8.2018 saakka) varajäsenenään poliisiylitarkastaja Sami Ryhänen (sisäministeriö, poliisiosasto), lakimies Laura Terho varajäsenenään neuvotteleva virkamies Pirjo Lillsunde (sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö), kihlakunnansyyttäjä Leena Salovartio (Länsi-Uudenmaan syyttäjänvirasto) varajäsenenään kihlakunnansyyttäjä Yrjö Reenilä (Helsingin syyttäjänvirasto), poliisitarkastaja Pekka Heikkinen (Poliisihallitus) varajäsenenään rikosylitarkastaja Jonna Turunen (Helsingin poliisilaitos), ylikonstaapeli Marko Lehtoranta varajäsenenään lehtori Pauliina Potila (Poliisiammattikorkeakoulu), käräjätuomari Riikka Rask (Helsingin käräjäoikeus), johtaja Teija Hyytiäinen varajäsenenään johtava julkinen oikeusavustaja Mika Saarijärvi (Länsi- ja Sisä-Suomen oikeusapu- ja edunvalvontapiiri), kehittämisspäällikkö Aune Flinck (5.9.2017 alkaen kehittämisspäällikkö Henrik Elonheimo) varajäsenenään erityisasiantuntija Mari Kaltemaa-Uurtamo (Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos), asianajaja Mikael Niemi varajäsenenään

asianajaja Auni Särkkä (Suomen Asianajajaliitto), toiminnanjohtaja Leena-Kaisa Åberg varajäsenenään kehitysjohtaja Jaana Koivukangas (Rikosuhripäivystys), kehitysjohtaja Sari Laaksonen varajäsenenään kehittämispäällikkö Tiina Muukkonen (Ensi- ja turvakotien liitto) ja kehittämispäällikkö Riitta Silver varajäsenenään kriisityön kehittämispäällikkö Heli Heinjoki (Tukinainen ry). Työryhmän sihteerinä toimi erityisasiantuntija Elina Ruuskanen (oikeusministeriö, kriminaalipoliittinen osasto).

Työryhmän asettamispäätöksessä todettiin, että työryhmä voi työskennellä myös alatyöryhmiin jakautuneena ja kuulla asiantuntijoita.

Työryhmä päätti 9.10.2017 jakautua kahteen alatyöryhmään. *Rikosprosessin kulku* -alatyöryhmässä keskityttiin rikosprosessin kulkuun liittyviin kysymyksiin. Ryhmä käsittelee niitä työryhmän tehtäviä, jotka liittyvät uhrinäkökulmasta tehtävään rikosprosessin arviointiin, käytäntöjen kartoittamiseen hyvistä menettelytavoista uhrin tarpeiden huomioon ottamiseksi rikosprosessissa sekä näitä koskevien ehdotusten valmisteleminen. Tähän alatyöryhmään kuuluivat Kirsi Pulkkinen (Liisa Ojala), Heidi Kankainen (Sami Ryhänen), Leena Salovartio (Yrjö Reenilä), Riikka Rask, Teija Hyytiäinen (Mika Saarijärvi), Mikael Niemi (Anu Särkkä), Leena-Kaisa Åberg (Jaana Koivukangas) ja Riitta Silver (Heli Heinjoki). Myös työryhmän muu jäsen/varajäsen voi osallistua alatyöryhmän työskentelyyn.

Osaamisen lisääminen ja koulutus -alatyöryhmässä keskityttiin koulutuskysymyksiin. Ryhmä käsittelee niitä työryhmän tehtäviä, jotka liittyvät koulutuksen kartoittamiseen sekä ehdotusten tekemiseen viranomaisen tietoisuuden ja osaamiseen lisäämiseksi uhrin tarpeista rikosoikeudellisissa menettelyissä. Lähtökohtana olivat uhridirektiivin 25 artiklan vaatimukset oikeusallalla toimivien koulutuksesta. Koulutusta tuli punnita pitkälti samoista lähtökohdista kuin rikosprosessin arviointia. Huomiota tuli kiinnittää etenkin uhrin sensitiiviseen kohtaamiseen, tietojen antamiseen uhrin oikeudesta ja mahdollisuudesta saada tukea ja suojelua, tukipalveluihin ohjaamiseen sekä suojelutoimien toteuttamiseen. Alatyöryhmään kuuluivat Maaria Rubanin (Minna Sipola), Laura Terho (Pirjo Lillsunde), Pekka Heikkinen (Jonna Turunen), Marko Lehtoranta (Pauliina Potila), Henrik Elonheimo (Mari Kaltama-Uurtamo), Sari Laaksonen (Tiina Muukkonen) ja Riitta Silver (Heli Heinjoki). Myös työryhmän muu jäsen/varajäsen voi osallistua alatyöryhmän työskentelyyn.

Alatyöryhmien puheenjohtajana toimi työryhmän puheenjohtaja ja sihteerinä työryhmän sihteeri. Alatyöryhmät voivat työskennellä myös sähköpostitse ja kuulla asiantuntijoita.

Työryhmä kuuli asiantuntijoita kirjallisesti ja suullisesti. Suulliset kuulemiset järjestettiin alatyöryhmien kokousten yhteydessä. *Osaamisen lisääminen ja koulutus* -alatyö-

ryhmä kuuli asiantuntijoita siitä, miten uhrin kohtaamista, kohtelua ja tarpeiden ymmärtämistä koskevaa koulutusta voitaisiin mahdollisesti sisällyttää osaksi juristin perus- ja jatkokoulutusta Suomessa. Kuultavina olivat professori Kimmo Nuotio Helsingin yliopistosta, yliopistonlehtori Heini Kainulainen Turun yliopistosta sekä koulutuspäällikkö Liisa Aro Suomen Asianajajaliitosta.

Rikosprosessin kulku -alatyöryhmä kuuli suullisesti oikeuspsykologian dosentti Julia Korkmanian Åbo Akademista koskien lapsiuhreihin liittyviä kehittämiskohteita, puutteita ja mahdollisia ongelmia rikosprosessissa. Samasta teemasta kuultiin kirjallisesti Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitosta (LASTA-malli ja lasten edunvalvonta), Lapsiasiavaltuutettua ja Väestöliittoa.

Työryhmä toteutti työnsä tueksi kaksi webropol-kyselyä. Tuomioistuimille lähetetyllä kyselyllä kartoitettiin rikoksen uhrin tarpeiden huomioon ottamista tuomioistuinten toiminnassa. Poliisilaitoksiin kohdennetulla kyselyllä pyrittiin selvittämään uhrin kohtamisen käytäntöjä poliisissa. Kyselyiden käytännön toteutuksesta ja vastausten koonnista huolehti koordinaattori Anni Pentti oikeusministeriön oikeushallinto-osastosta. Viranomaisten ja järjestöjen koulutustoimintaa selvitettiin sähköpostitse työryhmän sihteerin toimin.

Työryhmä kokoontui kahdeksan kertaa, ja kumpikin alatyöryhmä kerran.

1 Työryhmän tehtävä ja käytetyt tietolähteet

Työryhmän keskeisenä tehtävänä oli arvioida rikosprosessia uhrin näkökulmasta ja kartoittaa kotimaisia hyviä käytäntöjä uhrin tarpeiden huomioon ottamisesta rikosoikeudellisissa menettelyissä. Arvioinnissa oli kiinnitettävä toimeksiannon mukaisesti huomiota etenkin siihen, 1) miten rikoksen uhri kohdataan, 2) kuinka hänelle annetaan tietoa uhrin oikeuksista ja mahdollisuuksista saada tukea ja suojelua, 3) kuinka tukipalveluihin ohjaaminen hoidetaan, 4) miten uhri kutsutaan kuultavaksi ja 5) kuinka suojelutoimet esitutinnan ja oikeudenkäynnin aikana toteutetaan.

Rikoksen tapahduttua uhri voi kohdata useita eri viranomaisia ja auttavia tahoja pitkänkin ajan kuluessa. Työryhmässä sovittiin, että rikosprosessia arvioidaan uhrin polku -ajatuksen avulla, eli puutteita, ongelmia ja olemassa olevia hyviä käytäntöjä tarkastellaan siinä järjestyksessä, jossa uhri kohtaa viranomaisia ja muita toimijoita rikosprosessissa edetessään.

Vaikka uhrin polku saattaa alkaa jo ennen kuin asia tulee poliisin tietoon, rajattiin rikosprosessia edeltävä ja sen jälkeinen aika työryhmän tarkastelun ulkopuolelle. Esimerkiksi väkivalta- ja seksuaalirikosten uhrit saattavat jo ennen rikosprosessia olla yhteydessä sosiaali- ja terveystoimen palveluihin. Myös näiden viranomaisten kohtaamisessa ja toimilla uhrin ohjaamiseksi tukipalveluihin voi olla merkittävä vaikutus uhrin tilanteeseen. Uhrisensitiivistä kohtaamista ja tiedon antamista tarvitaan paitsi ennen kuin rikos tulee poliisin tietoon myös tuomion täytäntöönpanovaiheessa, kun rikosseuraamus- tai ulosottoviranomaiset käsittelevät asiaa. Työryhmä ei kuitenkaan käsitellyt näitä rikosoikeudellisten menettelyjen ulkopuolelle jääviä osuuksia tämän enempää. Myös asianomistajan oikeus saada ilmoitus vangin tai tutkintavangin vapauttamisesta jätettiin kokonaisuudessaan työryhmän tarkastelun ulkopuolelle.

Koska tarkastelukulma rajattiin rikosoikeudellisiin menettelyihin ja uhrin polkuun rikosprosessissa, keskeisiksi nousivat seuraavat vaiheet ja viranomaisten toiminta niissä:

- uhrin ensimmäinen yhteydenotto esitutkintaviranomaiseen tai oikeusapuun
- rikosilmoituksen tekeminen ja asianomistajan kuulustelu; esitutkintaviranomaiset
- mahdollinen rikosasian sovittelu; sovittelutoimistojen ammattihenkilökunta ja vapaaehtoiset
- syytevaihe; syyttäjä
- tuomioistuinvaihe; tuomioistuimet.

Työryhmä voi toimeksiantonsa mukaisesti rajata tarkastelun koskemaan tiettyjä uhri-ryhmiä, joilla on erityistarpeita. Erityistarkastelun kohteeksi työryhmä päätti ottaa lapset ja seksuaalirikoksen uhrin.

Lapset valittiin erityistarkastelun kohteeksi siksi, että uhridirektiivi painottaa lapsikeskeisen lähestymistavan ensisijaisuutta. Samoin kuin uhridirektiivissä, myös tässä raportissa lapsella tarkoitetaan alle 18-vuotiaita henkilöitä. Suojelutarpeen arvioinnin osalta direktiivissä todetaan, että direktiiviä sovellettaessa lapsiuhrien oletetaan olevan erityissuojelun tarpeessa johtuen heidän alttiudestaan toissijaiselle ja toistuvalla uhriksi joutumiselle, pelottelulle ja kostotoimille. Näin ollen lapsiuhrien kohdalla olisi aina arvioitava, onko erityisille suojelutoimille tarvetta. Lisäksi direktiivissä on erillinen artikla lapsiuhrien oikeudesta suojeluun rikosoikeudellisten menettelyjen kuluessa. Tässä artiklassa (artikla 24) jäsenvaltiot veloitetaan huolehtimaan mm. siitä, että lapsiuhrien kuulustelut voidaan tallentaa ja että tallennetta voidaan käyttää todistusaineistona oikeudenkäynnissä.

Seksuaalirikosten uhrin valittiin erityistarkastelun kohteeksi siksi, että suomalaisissa tutkimuksissa⁷ on havaittu, että etenkin seksuaalirikosten uhrin ovat olleet tutkituista uhri-ryhmistä kaikkein tyytymättömmimpiä viranomaisilta saamaansa kohteluun ja rikosprosessiin kaikissa sen vaiheissa. Seksuaalinen väkivalta voi olla erityisen haavoittavaa, minkä vuoksi seksuaalisen väkivallan uhrien tilanteisiin tulisi suhtautua erityisellä herkkyydellä.

1.1 Uhridirektiivi ja kansallinen säädöspohja raamina

Lait asettavat ne puitteet, joissa uhrin tarpeet huomioon ottavia hyviä käytäntöjä rikosprosessissa voidaan kehittää. Keskeinen kansallinen lainsäädäntö muodostuu uhridirektiivin tavoitteita ja täytäntöönpanoa tukevista säädöksistä.

Direktiivi 2012/29/EU rikoksen uhrin oikeuksia, tukea ja suojelua koskevista vähimmäisvaatimuksista (uhridirektiivi) pyrkii varmistamaan, että uhrin saavat rikosoikeudellisen menettelyn puitteissa asianmukaista tietoa, tukea ja suojelua ja että heitä kohdellaan kunnioittavasti, hienotunteisesti, yksilöllisesti, ammattitaitoisesti ja syrjimättömästi. Uhridirektiivissä jäsenmaille on säädetty velvoitteita, jotka liittyvät tiedon ja tuen antamiseen uhrille, uhrin osallistumiseen rikosoikeudellisiin menettelyihin sekä uhrin

⁷ Honkatukia 2011; Honkatukia & Kivivuori 2011.

suojeluun ja erityissuojelua tarvitsevan uhrin tunnistamiseen. Velvoitteet vastaavat pitkälti uhrien tarpeisiin – artikloissa puhutaan jopa uhrien oikeuksista.

Uhridirektiivi on pantu Suomessa täytäntöön maaliskuussa 2016 voimaan tulleilla lainsäädännön muutoksilla (HE 66/2015, LaVM 4/2015). Tässä yhteydessä esitutkintalain säännöksiä täydennettiin asianomistajalle tehtävien ilmoitusten osalta. Esitutkintaviranomaisen ilmoitusvelvollisuutta asianomistajan oikeuksista esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä laajennettiin. Esitutkintalakiin lisättiin tätä koskeva säännös (ETL 4:18). Asianomistajalle on ilmoitettava siinä laajuudessa kuin se on erityisesti asianomistajan henkilöön liittyvät seikat ja rikoksen laatu huomioon ottaen tarpeen mm. käytettävissä olevista tukipalveluista, mahdollisesta oikeudesta maksuttomaan oikeusapuun, oikeudesta tulkkaukseen ja käännöksiin, keinoista uhrin suojelemiseksi terveyteen tai turvallisuuteen kohdistuvalta uhalta sekä oikeudesta saada tietoja asian käsittelystä esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä.

Lisäksi esitutkintalakiin lisättiin säännökset asianomistajalle tehtävästä henkilökohtaisesta arvioinnista (ETL 11:9a). Esitutkinnassa on arvioitava, tarvitaanko erityistoimenpiteitä asianomistajan suojelemiseksi lisäkärsimykseltä, pelottelulta tai kostotoimilta asiaa esitutkinnassa tai oikeudenkäynnissä käsiteltäessä. Arvioinnissa pyritään asianomistajan haavoittuvuuden tunnistamiseen etenkin asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet ja rikoksen laatu huomioon ottaen. Henkilökohtaisessa arvioinnissa arvioidaan mm. seuraavien toimenpiteiden tarvetta: kuulustelutila, sama kuulustelija, samaa sukupuolta oleva kuulustelija (ETL 7:21); kuulustelun tallentaminen videolle (ETL 9:4); kuuleminen oikeudenkäynnissä näkösuojan takaa tai vastaajan läsnä olematta (OK 17:51) taikka videoyhteyden avulla asianomistajan läsnä olematta (OK 17:52), suullinen käsittely yleisön läsnä olematta (YtJulkL 15 §).

Esitutkintalakia muutettiin samalla siten, että esitutkintaviranomaisen velvollisuutta tiedustella asianomistajalta, suostuuko hän yhteystietojensa välittämiseen asianomistajien tukipalveluiden tarjoajalle, laajennettiin koskemaan myös tilanteita, joissa asianomistajan on todettu esitutkinnassa tehdyn henkilökohtaisen arvioinnin perusteella olevan erityisen suojelun tarpeessa (ETL 4:10)⁸. Myös edellä mainittuja oikeudenkäymiskaaren todistelusäännöksiä sekä suljettua käsittelyä koskevaa säännöstä laajennettiin koskemaan näitä tilanteita.

Kuulustelun tallentamista videolle koskevaa esitutkintalain säännöstä (ETL 9:4) oli muutettu jo 1.1.2016 voimaan tulleen todistelulainsäädännön uudistamisen yhteydessä (736/2015, HE 46/2014). Menettely laajennettiin tällöin koskemaan myös 15–

⁸ Aiemmin voimassa olleen esitutkintalain säännöksen (1145/2013) mukaan asianomistajan suostumusta yhteystietojen välittämiseen tukipalveluiden tarjoajalle tuli tiedustella rikoksen luonteen sitä edellyttäessä.

17-vuotiaasta asianomistajaa, joka on erityisen suojelun tarpeessa ottaen huomioon hänen henkilökohtaiset olosuhteensa ja rikoksen laatu, sekä seksuaalirikoksen asianomistajaa, joka ei halua tulla oikeudenkäyntiin kuultavaksi. Kuulustelun tallentaminen tuli mahdolliseksi myös täysi-ikäisiin kohdistuneissa seksuaalirikoksissa, jos kuuleminen oikeudenkäynnissä vaarantaisi asianomistajan terveyden tai aiheuttaisi muuta vastaavaa merkittävää haittaa.

Uhridirektiivin täytäntöönpanoa tuki uhrien tukipalveluja koskevien artiklojen (8 ja 9 artiklat) osalta joulukuussa 2016 voimaan tullut laki rikosuhrimaksusta (669/2015, LaVM 32/2014, HE 293/2014). Rikosuhrimaksun käyttöönnotolla varmistettiin uhrien yleisten tukipalveluiden rahoituksen pysyvyys ja jatkuvuus. Rikosuhrimaksujen tuottoja vastaava osuus ohjataan valtionavustuksina uhrien tukipalveluja tuottaville yhteisöille.

Rikoksen uhrin asema oli jo ennen uhridirektiivin voimaantuloa Suomessa oikeudellisesti vahva. Uhrilla on oikeudenkäynnissä asianosaisen asema, eli hänellä on oikeus esittää syyttäjän rinnalla omia vaatimuksia. Hän voi esittää uutta todistelua, vaatia rangaistusta törkeämmän rikosnimikkeen perusteella tai vaatia syytetylle toisenlaista rangaistusta kuin syyttäjää. Rikosasian käsittelyn yhteydessä on mahdollista käsitellä rikoksen uhrin vahingonkorvausoikeudelliset vaatimukset. Asianomistajalla on oikeus käyttää rikosprosessissa oikeudellista avustajaa ja tukihenkilöä. Avustajan käyttämisestä aiheutuviin kuluihin voi tuloista riippuen olla mahdollista saada valtion oikeusapua. Tuomioistuin voi määrätä seksuaalirikoksen, lähisuhdeväkivallan tai henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvan vakavan rikoksen uhrille avustajan ja tukihenkilön esitutkintaa ja oikeudenkäyntiä varten (ROL 2:1a; ROL 2:3). Tällöin avustajan/tukihenkilön palkkio maksetaan valtion varoista.

Uhridirektiivin lisäksi Suomea sitoo Istanbulin sopimus⁹, eli naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemistä ja torjuntaa koskeva Euroopan neuvoston yleissopimus, joka tuli Suomessa voimaan 1.8.2015¹⁰. Sopimuksen VI luku käsittelee rikosten tutkintaa, syytetoimia, prosessioikeutta ja suojelutoimia.

Uhridirektiivin ja Istanbulin sopimuksen velvoitteet ovat osin päällekkäisiä, minkä vuoksi niiden edistämistä ja seurantaa olisi jatkossa työryhmän mielestä kannattavaa ja järkevää tehdä koordinoitusti ja yhteistyössä eri viranomaisten välillä.

⁹ Euroopan neuvoston yleissopimus naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta. Istanbul, 11.V.2011

¹⁰ Hallituksen esitys eduskunnalle naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta tehdyn Euroopan neuvoston yleissopimuksen hyväksymisestä sekä laeiksi yleissopimuksen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta, rikoslain 1 luvun 11 §:n muuttamisesta ja ulkomaalaislain 54 §:n muuttamisesta, HE 155/2014 vp.

1.2 Työryhmän käyttämät tietolähteet

Työryhmän keskeisenä tehtävänä oli arvioida rikosprosessia uhrin näkökulmasta ja kartoittaa kotimaisia hyviä käytäntöjä uhrin tarpeiden huomioon ottamisesta rikosoikeudellisissa menettelyissä. Rikosprosessin arviointia ja hyvien käytäntöjen kartoittamista on tehty tutustumalla ja perehtymällä kotimaiseen aihetta käsittelevään tutkimukseen, aiempien työryhmien työhön sekä komission antamiin suosituksiin. Lisäksi työryhmä teki kyselyt poliisilaitoksille ja tuomioistuimiin sekä kartoitti viranomaisten ja muiden tahojen koulutusta. Tämän lisäksi työryhmä kuuli asiantuntijoita. Seuraavaksi käydään läpi työryhmän käyttämät keskeiset tietolähteet.

1.2.1 Tutkimukset

Suomessa on tehty 2000-luvulla kaksi tutkimusta, joissa käsitellään rikosprosessia rikoksen uhrin kannalta. Kainulaisen ja Saarikkomäen¹¹ tutkimuksessa kartoitettiin rikosprosessia väkivaltarikosten uhrien näkökulmasta. Tutkimusaineistona oli kysely, johon vastasi yli 700 väkivaltarikoksen uhria. Myös Honkatukian¹² tutkimuksessa tarkasteltiin rikosprosessia uhrin kannalta. Aineistona oli tukipalveluihin yhteyttä ottaneille uhreille ja heidän läheisilleen suunnattu kysely, johon vastasi noin 250 henkilöä. Lisäksi Honkatukia haastatteli viranomaisia ja järjestöjen edustajia. Molemmat tutkimukset osoittavat ongelmia ja puutteita rikosprosessissa uhrin näkökulmasta. Lisäksi ne nostavat esiin ehdotuksia siitä, miten uhri voitaisiin huomioida nykyistä paremmin rikosprosessissa. Tutkimusten tuloksia ja niissä esitettyjä ehdotuksia käsitellään tarkemmin luvussa 2, kun raportissa käydään uhrin polku -ajatuksen mukaisesti läpi rikosprosessin eri vaiheet.

Humppi ja Ellonen¹³ (2010) ovat tutkineet lapsiin kohdistuvaa väkivaltaa ja hyväksikäyttöä tunnistamisen, rikosprosessin ja viranomaisten välisen yhteistyön näkökulmista. Tutkimuksessa esitetään myös joitakin konkreettisia toimenpide-ehdotuksia lapsiin kohdistuviin rikoksiin liittyen.

Euroopan unionin perusoikeusvirasto (FRA) julkaisi vuonna 2017 tutkimuksen¹⁴, jossa selvitettiin sitä, miten Euroopan neuvoston vuonna 2010 julkaisemat *Lapsiystävällisen*

¹¹ Kainulainen & Saarikkomäki 2014.

¹² Honkatukia 2011.

¹³ Humppi & Ellonen 2010.

¹⁴ Child-friendly justice. Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States. European Union Agency for Fundamental Rights, 2017.

*oikeudenkäytön suuntaviivat*¹⁵ toteutuvat käytännössä EU-maissa. Tutkimuksessa tarkasteltiin lapsiystävällisen oikeudenkäynnin käytäntöjä eri EU-jäsenmaissa haastatteleamalla ammattilaisia ja lapsia, jotka ovat olleet osallisina oikeudenkäynnissä. Haastattelujen analyysiin pohjautuen FRA esittää 33 näkemystä lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä.

1.2.2 Aikaisempien työryhmien työ

Vuosina 2013–2014 työskennellyt uhripoliittinen toimikunta totesi loppuraportissaan¹⁶, että hyvät käytännöt ja menettelytavat ovat tarpeen uhridirektiivin tavoitteiden tueksi ja uhrin aseman parantamiseksi.

Toimikunta ehdotti, että *”uhridirektiivin tavoitteiden mukaisten uhrin oikeuksien turvaamiseksi kehitetään hyviä käytäntöjä ja menettelytapoja, joissa kiinnitetään erityisesti huomiota uhrien erityistarpeisiin. Olennaista on uhrille kohdennettava ja viranomaisen välinen viestintä, uhrien ohjaaminen tarpeenmukaisiin tukipalveluihin, sensitiivinen kohtelu sekä uhrin suojeleminen. Osaaminen varmistetaan koulutuksella, ohjeilla ja moniammatillisella yhteistyöllä.”* Ehdotukseen liittyvinä konkreettisina toimenpiteinä toimikunta ehdotti seuraavaa:

1. Uhrin asemaa parantavia hyviä käytäntöjä edistämään ja yhteensovittamaan asetetaan poikkihallinnollinen työryhmä tai toimikunta, vastuuministeriönä oikeusministeriö.
2. Suojelutarpeen arviointimenettelyä kehittämään asetetaan poikkihallinnollinen työryhmä, vastuuministeriönä sisäministeriö.
3. Toteutetaan rikosprosessin laadullinen arviointi, jossa käydään koko prosessi läpi rikoksen uhrin näkökulmasta. Vastuuministeriönä oikeusministeriö.
4. Käynnistetään Rikosuhripäivystyksen vetämä pilottihanke henkirikoksen uhrien omaisten aseman parantamiseksi Englannissa ja Hollannissa käytössä olevia malleja mukaillen.

Uhripoliittisen toimikunnan ehdotukset ovat pitkälti jo toteutuneet tai toteutumassa. Oikeusministeriö asetti syksyllä 2015 työryhmän edistämään uhridirektiivin mukaisen ri-

¹⁵ Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä. Euroopan neuvosto 2010.

¹⁶ Lainsäädännöstä hyviin käytäntöihin – esitys rikoksen uhrin aseman kehittämiseksi. Uhripoliittisen toimikunnan loppuraportti. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 13/2015.

koksen uhrin tiedonsaantioikeuden toteutumista. Viestintä katsottiin uhridirektiivin täytäntöönpanon kannalta kiireisimmäksi hyvien käytäntöjen kehittämiskohteeksi. Työryhmä teki loppuraportissaan¹⁷ useita ehdotuksia viranomaisviestinnän kehittämiseksi:

1. Uhrin oikeuksista tiedottamisen tueksi uudet esitteet ja lomakkeet
2. Uhreille ja kansalaisille tarjottava pääsy tietoon sähköisesti
3. Tukipalveluihin ohjaamista tehostettava
4. Uhrin tarpeet paremmin huomioon tuomioistuinten kutsuissa ja järjestelyissä
5. Uhrisensitiivinen viestintä osaksi viranomaiskoulutusta ja laatuhankeita
6. Tietojärjestelmin tehostettava viranomaisten välistä tiedonkulkua

Oikeusministeriö pyysi tiedonsaantiryhmän loppuraportista lausunnon keskeisiltä viranomaisilta, organisaatioilta ja järjestöiltä. Useat lausunnot sisälsivät kehittämis- ja tarkennusehdotuksia sekä toiveita jatkovalmistelussa huomioon otettavista asioista¹⁸.

Suojelutarpeen arviointimenettelyä koskeva työryhmä työskenteli syksystä 2015 keväeseen 2016 ja laati *Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirjan*¹⁹.

Rikosuhripäivystyksessä on laadittu vuonna 2017 käsikirja henkirikosten uhrien läheisten kohtaamiseen²⁰. Opas toimii käytännön ohjenuorana henkirikoksen uhreja kohtaaville työntekijöille. Lisäksi oppaaseen on koottu toimintamalli, jossa luodaan paikallinen verkosto niistä keskeisistä toimijoista, jotka ovat mukana auttamassa ja tukemassa tai tuottamassa palveluita henkirikoksen uhrien läheisille.

Hyvien käytäntöjen kehittämisen jatkumona on rikosprosessiin keskittyvän hyvien käytäntöjen työryhmän asettaminen keväällä 2017. Osana työtä työryhmä on arvioinut rikosprosessia rikoksen uhrin näkökulmasta (uhripoliittisen toimikunnan ehdotus 3). Työryhmä on myös käynyt läpi tiedonsaantiryhmän ehdotukset. Ne on huomioitu työryhmän työssä siltä osin, kun ne liittyvät uhrin asemaan rikosprosessissa. Tiedonsaantiryhmän ehdotuksista ja niihin liittyvistä lausunnoista on keskitytty pääasiassa kohtiin 3, 4 ja 5. Näitä käsitellään yksityiskohtaisemmin jäljempänä luvussa 2, kun raportissa käydään uhrin polku -ajatuksen mukaisesti läpi rikosprosessin eri vaiheet.

¹⁷ Rikoksen uhrin tiedonsaannin edistäminen. Työryhmän ehdotus. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 23/2016.

¹⁸ Rikoksen uhrin tiedonsaannin edistäminen. Lausunnotiivistelmä. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 47/2016.

¹⁹ Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja. Sisäministeriön julkaisu 14/2016.

²⁰ Kun henkirikos koskettaa. Käsikirja henkirikosten uhrien läheisten kohtaamiseen. Rikosuhripäivystyksen oppaita 4 (2017).

1.2.3 Työryhmän omat selvitykset

Työryhmän hyödyntämät tutkimukset, selvitykset ja raportit sisältävät sekä paljon tietoa uhrien kokemista puutteista ja ongelmista rikosprosessissa että ehdotuksia hyvistä käytännöistä liittyen siihen, miten uhrin tarpeita voitaisiin ottaa nykyistä paremmin huomioon. Osa tutkimuksissa ja selvityksissä esiin nostetuista puutteista ja hyvistä käytännöistä on hyvin laajoja, osa hyvinkin yksityiskohtaisia. Tietoa siitä, miten yleisiä tutkimuksissa esiin nostetut ongelmat ovat tai miten laajalti hyvät käytännöt ovat käytössä, ei ole. Koottua tai tutkittua tietoa ei ole myöskään siitä, miten uhridirektiivin kansallinen täytäntöönpano on vaikuttanut viranomaisten käytäntöihin ja toimintatapoihin. Työryhmän jäsenillä on oman työnsä kautta paljon tietoa siitä, miten uhrin oikeudet käytännössä toteutuvat, mutta tämä tieto perustuu usein yksittäistapauksiin tai tilanteeseen yhdellä tai tietyillä paikkakunnilla.

Näistä syistä työryhmä päätti toteuttaa kaksi kyselyä, joiden kysymykset pohjautuivat tutkimuksissa ja selvityksissä esiin nousseisiin puutteisiin sekä työryhmän jäsenten tietoihin ja kokemuksiin.

Tuomioistuinkysely

Työryhmä laati yleisiin tuomioistuimiin suunnatun kyselyn, jolla pyrittiin selvittämään, miten esimerkiksi esteettömyys tai asianomistajan suojelutoimiin liittyvät erityistarpeet huomioidaan ja järjestelyt toteutetaan tuomioistuimissa. Kysely on tämän raportin liitteenä (liite 1). Kysely toteutettiin sähköisenä webropol-kyselynä, joka lähetettiin kaikkiin käräjä- ja hovioikeuksiin sekä korkeimpaan oikeuteen 18.10.2017. Vastausaikaa annettiin neljä viikkoa. Kustakin kansliasta/istuntopaikasta toivottiin erillistä vastausta, jotta tietoa saataisiin käräjä- tai hovioikeuden koko toimialueelta. Tuomioistuimia ei ohjeistettu sen suhteen, kenen kyselyyn toivottiin vastaavan. Se, kuka kysymyksiin on vastannut, ei käy ilmi vastauksista.

Kyselyyn saatiin vastaus 37 istuntopaikasta 65:stä, eli yli puolet istuntopaikoista vastasi kyselyyn. Kaikki hovioikeudet vastasivat, minkä lisäksi vastaus saatiin seuraavista käräjäoikeuksista: Espoo, Etelä-Karjala, Etelä-Pohjanmaa, Helsinki, Hyvinkää, Kanta-Häme, Keski-Pohjanmaa, Kymenlaakso, Lappi, Länsi-Uusimaa, Oulu, Pirkanmaa, Pohjois-Savo, Satakunta, Tuusula, Vantaa, Varsinais-Suomi, Ålands tingsrätt. Vastaus ei saatu lainkaan seuraavista käräjäoikeuksista: Etelä-Savo, Itä-Uusimaa, Kainuu, Kemi-Tornio, Keski-Suomi, Pohjanmaa, Pohjois-Karjala, Päijät-Häme, Ylivieska-Raahe. Myöskään korkeimmasta oikeudesta ei saatu vastausta.

Kyselyn tuloksia käsitellään tarkemmin luvussa 2.5. Kyselyn tuloksia tulkittaessa tulee huomioida joitakin asioita. Tuloksia ei voida yleistää koskemaan kaikkia yleisiä tuomioistuimia, koska kaikki kärjäoikeudet eivät vastanneet kyselyyn. Kysely ei myöskään kata kaikkia istuntopaikkoja, koska joistakin kärjä- ja hovioikeuksista saatiin vastaus vain yhden tai joidenkin istuntopaikkojen osalta. Lisäksi tulee muistaa, että kyselyä ei osoitettu kaikille yleisten tuomioistuinten tuomareille, vaan kustakin istuntopaikasta pyydettiin yksi vastaus ilman ohjeistusta siitä, kenen kyselyyn toivotaan vastaavan. Näin ollen on luonnollisesti mahdollista, että tuomioistuimissa on tuomarikohtaisia eroja siinä, miten kyselyn vastauksissa raportoidut asiat tapahtuvat tai toteutuvat.

Uhrin tiedonsaantia vuosina 2015–2016 käsitellyt oikeusministeriön työryhmä laati ehdotuksen ohjeiksi oikeudenkäyntiin kutsuttavalle asianomistajalle. Tiedonsaantityöryhmän ehdotuksesta annetuissa lausunnoissa esitettiin joitakin muutoksia ohjeisiin. Ohjeiden viimeisteleminen tuli hyvien käytäntöjen työryhmän tehtäväksi. Tätä tarkoitusta varten tuomioistuinkyselyyn vastanneita tuomioistuimia pyydettiin toimittamaan niiden käytössä olevat erilaiset kutsut asianomistajalle ja niiden liitteenä mahdollisesti olevat ohjeet. Seuraavat kärjä- ja hovioikeudet toimittivat kutsuja ja/tai niiden liitteenä olevia ohjeita: Itä-Suomen hovioikeus, Rovaniemen hovioikeus, Vaasan hovioikeus, Keski-Pohjanmaan kärjäoikeus, Oulun kärjäoikeus, Pohjois-Savon kärjäoikeus, Tuusulan kärjäoikeus, Vantaan kärjäoikeus. Kutsuja ja niiden liitteenä olevia ohjeita käsitellään tarkemmin luvussa 2.5.1.

Kysely poliisilaitoksille

Tuomioistuinkyselyn tuloksia käsitellessään työryhmä tuli siihen tulokseen, että vastaavanlainen kysely on syytä suunnata myös poliisiin. Poliisi on esitutkintaviranomaisena usein ensimmäinen ja toisinaan myös ainoa taho, jonka uhri rikosprosessissa kohtaa. Poliisilla on keskeinen rooli useiden uhrin oikeuksien toteutumisessa.

Työryhmä laati poliisilaitoksille suunnatun kyselyn, jolla pyrittiin selvittämään, miten esimerkiksi asianomistajan tiedonsaantioikeus, oikeus avustajaan ja tukihenkilöön tai asianomistajan suojelutoimiin liittyvät järjestelyt huomioidaan ja toteutetaan poliisissa. Kysely on tämän raportin liitteenä (liite 2). Kysely toteutettiin sähköisenä webropol-kyselynä, joka lähetettiin kaikille poliisilaitoksille 12.1.2018. Vastausaikaa annettiin neljä viikkoa. Kultakin poliisiasemalta toivottiin erillistä vastausta, minkä lisäksi toivottiin, että kyselyyn vastaajat olisivat henkilöitä, jotka kohtaavat asianomistajia päivittäisessä työssään.

Suomessa on 11 poliisilaitosta, joiden lisäksi Ahvenanmaalla toimii Ålands polismyndighet. Kyselyyn saatiin vastaus kaikilta poliisilaitoksilta Hämeen ja Lapin poliisilaitoksia sekä Ahvenanmaata lukuun ottamatta. Tavoitteena oli, että kyselyyn saataisiin vastaus myös kunkin poliisilaitoksen alueella toimivilta poliisiasemilta. Poliisin verkkosivuilta saatujen tietojen perusteella poliisiasemia on Helsingin poliisilaitos (ei poliisiasemia) ja Ålands polismyndighet mukaan lukien 109 kappaletta. Poliisiasemista vain 22, eli 20 prosenttia, vastasi kyselyyn. Joiltakin poliisiasemilta/-laitoksilta tosin saatiin useampi kuin yksi vastaus (Helsinki: 5 kpl, Joensuu: 3 kpl, Kuopio: 2 kpl, Hyvinkää: 2 kpl, Kouvola: 2 kpl, Turku: 2 kpl, Jyväskylä: 4 kpl, Tampere: 3 kpl). Yhteensä vastauksia saatiin 37 kappaletta.

Kyselyn tuloksia käsitellään tarkemmin, kun raportissa käydään läpi rikosprosessin eri vaiheet. Kyselyn tuloksia tulkittaessa tulee huomioida samoja asioita kuin tuomioistuinkyselyn kohdalla. Tuloksia ei voida yleistää koskemaan kaikkia poliisilaitoksia ja -asemia. Vaikka poliisilaitostasolla vastausprosentti oli 75, jätti suurin osa poliisiasemista vastaamatta kyselyyn. Kyselyä ei osoitettu kaikille asianomistajia kohtaaville poliiseille, vaan kultakin poliisiasemalta pyydettiin yksi vastaus. Näin ollen on todennäköistä, että poliisilaitoksilla on vastaajakohtaisia eroja siinä, miten kyselyn vastauksissa raportoidut asiat käytännössä tapahtuvat tai toteutuvat. Tämä voitiin havaita, kun tarkasteltiin niiden poliisiasemien vastauksia, joista saatiin useampi kuin yksi vastaus. Vastauksissa oli saman poliisiaseman sisällä vastaajakohtaisia eroja, mikä osaltaan osoittaa, että mm. uhrin tiedonsaannin ja suojelutoimien toteuttamisessa sekä tukipalveluihin ohjaamisessa on vielä kehitettävää.

Koulutuskartoitus

Työryhmän yhtenä tehtävänä oli kartoittaa koulutusta uhrin tarpeiden huomioon ottamisesta rikosoikeudellisissa menettelyissä. Keskeisille uhreja kohtaaville viranomaisille ja muille uhreja rikosprosessissa kohtaaville tahoille lähetettiin sähköpostikysely, jolla pyrittiin kartoittamaan, minkälaista aiheeseen liittyvää koulutusta on järjestetty tai ollaan järjestämässä. Tavoitteena oli saada mahdollisimman kattava kuva sekä koulutustilanteesta että -tarpeista. Koulutuskartoitusta ja sen tuloksia käsitellään tarkemmin luvussa 3.1.

2 Rikosprosessin nykytilan arviointi uhrinäkökulmasta; uhrin polku

Seuraavaksi käydään läpi rikosprosessin eri vaiheet uhrin polku -ajatuksen mukaisesti, eli siinä järjestyksessä, jossa uhri kohtaa eri viranomaisia ja toimijoita rikosprosessin edetessä. Jokaisessa vaiheessa käydään läpi kohdassa 1.2 mainittujen ja muiden tietolähteiden sekä asiantuntijakuulemisten valossa ilmi tulleet uhrin tarpeiden huomioon ottamiseen liittyvät hyvät käytännöt, puutteet sekä kehittämiskohteet.

Työryhmän erityistarkastelun kohteeksi valitsemista uhriryhmistä seksuaalirikosten uhreja koskevia seikkoja käsitellään osana yleistä hyviin käytäntöihin, puutteisiin ja kehittämiskohteisiin liittyvää kuvausta. Lapset on sen sijaan nostettu omaksi alakohdaksi, koska lapsiuhriin liittyy rikosprosessissa monia erityiskysymyksiä. Lapsilla tarkoitetaan tässä raportissa alle 18-vuotiaita henkilöitä.

2.1 Uhrinäkökulma rikoksen uhrin kohtaamiseen

Työryhmän toimeksiannossa todetaan, että rikosprosessin arvioinnissa on kiinnitettävä huomiota siihen, miten rikoksen uhri kohdataan. Uhrin kohtaaminen on asia, joka liittyy kaikkiin rikosprosessin vaiheisiin, joten sitä käsitellään ensin, uhrin polusta erillisenä kokonaisuutena.

Uhridirektiivi edellyttää uhreja kohdeltavan kunnioittavasti, hienotunteisesti, yksilöllisesti, ammattitaitoisesti ja syrjimättömästi. Kjällman ja Rossinen²¹ toteavat, että kohtaamisessa on tärkeää saada syntymään luottamus ja aidon kuulemisen ilmapiiri, jossa ovat läsnä kunnioitus, välittäminen, arvostaminen, kiireettömyys ja toivo. Uhrille on tärkeää kokea, että häntä uskotaan ja että hän tulee kuulluksi. Uhrin kohtaamisessa tulisi osata huomioida, että uhri voi kokea jotkut kysymykset epäilyksi tai vähätelyksi ja että uhri saattaa olla kärsimätön, hätäntynyt ja pelokas. Uhri saattaa myös helposti syyllistää itseään tapahtuneesta ja kokea esimerkiksi jotkut esitutkinnassa tai oikeudenkäynnissä esitetyt kysymykset syyllistävinä. Uhrin kohtaamisessa on usein

²¹ Kjällman & Rossinen 2017.

kysymys kriisin keskellä elävän ihmisen kohtaamisesta. Kohtaamisessa on tärkeää ymmärrys siitä, minkälaisessa tilanteessa rikoksen uhri kokee itse olevansa.²²

Honkatukia²³ nostaa tutkimuksessaan esiin prosessuaalisen oikeudenmukaisuuden teorian, jonka mukaisesti reilu ja tasapuolinen kohtelu viranomaisprosesseissa on tärkeää. Teorian mukaan prosessin osapuolet ovat valmiita hyväksymään itselleen epäedullisen lopputuloksen, jos he kokevat, että asia on käsitelty oikeudenmukaisesti, reilusti ja osapuolia tasapuolisesti kuullen. Honkatukian haastattelemien rikosprosessin asiantuntijoiden mukaan rikosprosessin myötä tuleva kokemus siitä, että uhrin kertomusta tapahtumista uskotaan ja häneen suhtaudutaan vakavasti, voi helpottaa uhrin selviytymisprosessia, vaikka syytettyä ei lopulta tuomittaisikaan. Honkatukian mukaan uhrinäkökulman rikosprosessissa voi tiivistää tarkoittavan paneutumista yksittäisten uhrien tilanteisiin, mikä tarkoittaa käytännössä pieniä tekoja: huomaavaisuutta, ihmisten kohtaamisen taitoa, asiallista neuvomista ja oikeuksista kertomista.

Honkatukia arvelee, että uhrien hienovaraisen kohtelun saatetaan kokea vaarantavan asian puolueettoman ja neutraalin käsittelyn oikeusviranomaisessa. Tosiasiassa rikosten osapuolten hienovarainen kohtelu voi parhaimmillaan edistää uhrin selviytymistä, auttaa rikoksen selvittämisessä ja näytön saamisessa sekä koko rikosprosessin sujuvassa etenemisessä. Tämä on noussut esiin myös hyvien käytäntöjen työryhmässä. Työryhmä katsoo, että vastapuolen oikeuksista huolehtiminen on usein myös asianomistajan edun mukaista.

Kainulaisen ja Saarikkomäen tutkimukseen²⁴ vastanneista pahoinpitelyrikosten uhreista suurin osa oli sitä mieltä, että poliisi antoi heille riittävästi aikaa kertoa pahoinpitelystä ja että poliisi oli aidosti kiinnostunut heistä. Uhrit luonnehtivat kokemuksiaan poliisin käyttäytymisestä asialliseksi, ammattitaitoiseksi, kohteliaaksi ja avuliaaksi. Suurin osa vastanneista oli lisäksi sitä mieltä, että poliisi oli aikaansaava, aidosti kiinnostunut, hienotunteinen ja tasapuolinen.

Samassa tutkimuksessa kartoitettiin myös uhrien tyytyväisyyttä oikeudenkäyntiin. Valtaosa vastaajista koki, että he pystyivät oikeudenkäynnissä esittämään oman kertomuksensa tapahtumista ja että rikoksen käsittelyyn varattiin riittävästi aikaa. Vastaajista yli 80 % oli sitä mieltä, että heitä kuunneltiin riittävästi oikeudenkäynnissä. Valtaosa oli myös sitä mieltä, että tapahtumat selvitettiin totuudenmukaisesti, tuomari oli puolueeton ja kohtelu oli tasapuolista.

²² mt.

²³ Honkatukia 2011.

²⁴ Kainulainen & Saarikkomäki 2014.

Honkatukian tutkimukseen²⁵ vastanneista, tukipalveluihin yhteyttä ottaneista asiakkaista, joihin kohdistunut rikos oli tullut poliisin tietoon, poliisiin tyytyväisiä oli 59 % ja tyytymättömiä 41 %. Yleisin tyytymättömyyden syy oli kokemus siitä, että poliisi kohteli uhria vähättelevästi ja nöyryyttävästi. Etenkin seksuaalirikosten uhrin olivat tyytymättömiä poliisiin. Syyttäjän toimintaan tyytymättömiä oli 44 % vastaajista. Kaikki, joiden tapauksessa oli tehty syyttämättäjäättämispäätös, kertoivat olleensa tyytymättömiä asian käsittelyyn syyttäjällä. Tutkimukseen vastanneista lukumääräisesti harvalla oli kokemusta oikeudenkäynnistä (N=18), mutta heistä 61 prosenttia ilmoitti olleensa tyytyväisiä siihen.

Uhrin ja tekijöiden kokemuksia lähisuhdeväkivallan sovittelusta kartoittaneessa tutkimuksessa²⁶ osa tutkimukseen osallistuneista uhreista oli tyytyväisiä siksi, että sovittelussa heidän kokemustaan ei vähätelty, heidät otettiin vakavasti ja heihin suhtauduttiin vilpittömästi ja kunnioittavasti.

Voidaan ajatella, että joillakin ihmisillä saattaa luonteensa tai muiden ominaisuuksiensa vuoksi olla toisia paremmat valmiudet kohdata uhreja. Toisaalta kokemuksen myötä kyky kohdata ja kohdella uhreja uhridirektiivin edellyttämällä tavalla saattaa kehittyä, samalla tavoin kuin muutkin omaan työhön liittyvät tiedot ja taidot. Samaan aikaan rikosten käsittely on viranomaisille ja uhreja auttaville tahoille kuitenkin usein arka työ, mikä voi johtaa rutiininomaiseen ja kyyniseen suhtautumiseen rikostapauksiin ja uhreihin. Uhrin kohtaamisessa onkin ennen kaikkea kyse osaamisesta ja taidoista, joita voidaan parantaa ja kehittää kouluttamalla viranomaisia ja muita uhreja kohtaavia tahoja.

Honkatukia toteaa, että oikeusviranomaiset tarvitsisivat lisää koulutusta traumaattisesta kriisistä, trauman vaikutuksesta uhrin käyttäytymiseen, sensitiivisestä kohtaamisesta ja uhrikokemusten erilaisista seurauksista.

Uhridirektiivi edellyttää koulutuksen tarjoamista uhreja kohtaaville virkamiehille. Koulutuksella on pyrittävä antamaan oikeusala toimiville muun muassa valmiuksia kohdella uhria kunnioittavasti, ammattimaisesti ja syrjimättömästi sekä lisäämään tietoisuutta uhrin tarpeista. Viranomaisten ja muita uhreja kohtaavien tahojen tämänhetkistä koulutustilannetta on selvitetty työryhmän tekemässä koulutuskartoituksessa. Koulutuksen määrää, sisältöä ja mahdollisia puutteita myös uhrin kohtaamiseen liittyvien asioiden osalta käsitellään tarkemmin luvussa 3.1.

²⁵ Honkatukia 2011.

²⁶ Suomen osuus raportissa "Restorative Justice in Cases of Domestic Violence. Best practice examples between increasing mutual understanding and awareness of specific protection needs. November 2015."

2.2 Yhteydenotto esitutkintaviranomaiseen, rikosilmoituksen tekeminen ja asianomistajan kuulustelu

Suomessa esitutkintaviranomaisina toimivat poliisi, Rajavartiolaitos, Tulli ja Puolustusvoimat. Rikoksen uhri on tavallisesti ensimmäiseksi yhteydessä nähin tahoihin rikoksen tapahtuttua. Poliisi on esitutkintaviranomaisista keskeisin, ja tässä raportissa esitutkintaviranomaisella tarkoitetaan poliisia.

2.2.1 Rikosilmoituksen tekeminen

Rikos voi tulla poliisiin tietoon esimerkiksi hälytystilanteessa tai siten, että asianomistaja tai joku muu (esim. perheenjäsen, tuttava, ulkopuolinen jne.) tekee siitä ilmoituksen. Myös esimerkiksi terveydenhuollon henkilökunta saattaa tehdä rikosilmoituksen. Rikosilmoituksen voi tehdä millä tahansa poliisilaitoksella riippumatta siitä, missä rikos on tapahtunut. Ilmoituksen voi tehdä henkilökohtaisesti, puhelimitse tai sähköisesti vähäisistä rikoksista, jotka eivät vaadi poliisilta välittömiä toimenpiteitä.

Rikosilmoituksen tekemiseen liittyen Honkatukia nostaa tutkimuksessaan²⁷ esiin käytännön epäkohtana sen, että joillakin poliisilaitoksilla rikosilmoitus on tehtävä liian julkisessa paikassa. Työryhmän tekemässä poliisilaitoksille suunnatussa kyselyssä kartoitettiin mahdollisuutta tehdä henkilökohtaisia tai arkaluonteisia seikkoja sisältävä rikosilmoitus (esim. seksuaalirikokset) erillisessä tilassa siten, että ulkopuoliset eivät voi kuulla, mistä on kyse. Kysymykseen vastanneista poliiseista 86 prosenttia vastasi, että heidän edustamallaan poliisilaitoksella tai -asemalla tämä on mahdollista, eli kyselyyn vastanneilla poliisiasemilla tilanne näyttäisi tämän suhteen olevan melko hyvä. Työryhmän tiedossa kuitenkin on, että kaikilla poliisiasemilla ei edelleenkään ole mahdollisuutta tehdä rikosilmoitusta rauhallisessa paikassa. Toisaalta kaikilla poliisilaitoksilla ja -asemilla on kuulusteluhuoneita, joten kaikilla asemilla on mahdollista ottaa rikosilmoitus vastaan rauhallisessa paikassa. Työryhmä katsoo, että käytäntöjä poliisilaitoksilla tulisi kehittää sen varmistamiseksi, että mahdollisuutta tehdä ilmoitus rauhallisessa paikassa (kuten kuulusteluhuoneessa) tarjottaisiin aina tarpeen vaatiessa tai uhrin niin pyytäessä. Tämä tulisi saattaa toimintatavaksi kaikilla poliisilaitoksilla.

Esitutkintalain mukaan jokaisella on oikeus esitutkinnassa käyttää kieltä, jota hän ymmärtää ja osaa puhua riittävästi. Esitutkintaviranomaisen on selvitettävä, tarvitseeko asianosainen tulkausta ja huolehdittava siitä, että asianosainen saa tarvitsemansa

²⁷ Honkatukia 2011.

tulkkauksen (ETL 4:12.) Lain esitöiden (HE 222/2010 vp) mukaan pykälä koskee esitutkintaa niin sanotussa laajassa merkityksessä, eli myös tapahtumia ja toimenpiteitä, jotka liittyvät esitutkinnan aloittamista edeltävään aikaan. Näin ollen oikeus tulkkaukseen koskee myös rikosilmoituksen tekemistä. Työryhmän tiedossa on tilanteita, joissa tämän oikeuden toteutumisessa on ollut ongelmia. Työryhmä katsoo, että tulkkauksen toteutumiseen olisi hyvä kiinnittää tarvittaessa huomiota jo rikosilmoituksen tekovaiheessa.

2.2.2 Tiedonsaanti

Esitutkintaviranomaisella on keskeinen rooli siinä, miten uhrin oikeus saada tietoa oikeuksistaan ja mahdollisuuksista saada apua ja tukea toteutuu. Asianomistajan oikeuksista ja velvollisuuksista kerrotaan yleensä asianomistajan kuulustelun aluksi. Kainulaisen ja Saarikkomäen tutkimukseen²⁸ vastanneiden uhrien mukaan tiedonkulkuun liittyvissä asioissa olisi paljon parantamisen varaa, vaikka noin kolmasosa vastaajista oli tyytyväisiä poliisin tiedottamiseen. Uhrit toivoivat enemmän yhteydenpitoa esitutkinnan aikana, tietoa rikostutkinnan etenemisestä, esitutkinnan päättymisestä sekä rikosprosessin myöhemmistä vaiheista. Myös vahingonkorvausten saamiseen liittyvään tiedotukseen oltiin tyytymättömiä. Yli puolet vastanneista kertoi, ettei ollut saanut poliisilta lainkaan tietoa apu- ja tukipalveluista kuten Rikosuhripäivystyksestä.

Myös Honkatukia²⁹ nostaa tutkimuksessaan esiin uhrin tiedonsaantiin liittyviä ongelmia. Uhri ei välttämättä pysty ottamaan vastaan ja ymmärtämään itselleen tarpeellista tietoa, vaikka sitä olisi hänelle annettu. Uhrien tiedot omista oikeuksista ja velvollisuuksista ovat hataria, eikä rikosprosessiin liittyvistä käsitteistä tai menettelyistä osata tai uskalleta kysyä. Honkatukia toteaa, että rikosprosessissa tarvittavan tiedon välittämistä rikosten uhreille olisi kehitettävä. Honkatukia peräänkuuluttaa tutkimuksessaan myös tukipalveluja tuottavien tahojen rahoituksen vakiinnuttamista sekä tukipalveluihin ohjaamisen kehittämistä.

Edellä mainittujen tutkimusten ilmestymisen jälkeen ja uhridirektiivin tultua voimaan rikoksen uhrin tiedonsaantia on pyritty edistämään. Esitutkintaviranomaisen ilmoitusvelvollisuutta asianomistajan oikeuksista laajennettiin esitutkintalain muutoksin (ks. luku 1.1). Esitutkintalakiin (ETL 4:18) lisättiin myös velvollisuus ilmoittaa mahdollisuudesta saada tukea ja suojelua. Rikoksen uhrin tiedonsaannin edistämistä käsitellyt oikeusministeriön työryhmä mm. laati *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esitteen, joka on tarkoitettu uhreille jaettavaksi ja tiedottamisen tueksi etenkin poliisin ja muiden esitutkintaviranomaisten toiminnassa. Esite on saatavilla oikeus.fi-verkkosivuilla useilla

²⁸ Kainulainen & Saarikkomäki 2014.

²⁹ Honkatukia 2011.

eri kielillä. Samalta sivustolta löytyy useilla eri kielillä myös *Jos joudut rikoksen uhriksi* -esite, jonka sisältö on päivitetty uhridirektiivin tultua voimaan.

Työryhmän tekemään poliisikyselyyn vastanneista poliiseista 40 % ilmoitti antavansa *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esitteen asianomistajalle aina kuulustelun yhteydessä. Lähes yhtä moni kertoi antavansa sen ”joissakin tilanteissa”. Joistakin vastauksista kävi ilmi, että esitettä ei ole ollut saatavilla poliisilaitoksella, sen olemassaolosta ei ole tiedetty, se on sekoitettu poliisin käyttämään ”Asianomistajalle ilmoitettavat asiat” -lomakkeeseen tai se on ohjeistettu annettavaksi ainoastaan silloin, kun asianomistaja sitä nimenomaisesti pyytää. Tiedossa on myös, että esitettä saatetaan pitää liian pitkänä, se ei välttämättä ole riittävän helposti löydettävissä, eikä sen jakamiseksi ole luotu yhtenäisiä käytäntöjä tai annettu ohjeita. Vaikuttaisi siis siltä, ettei esite ole toiminut alkuperäisen tarkoituksensa mukaisella tavalla, tiedottamisen tukena esitutkintaviranomaisen toiminnassa. Tätä voitaneen pitää epäkohtana ottaen huomioon myös lakivaliokunnan kannanotto oikeusministeriön työryhmän työn hyödyntämisestä asianomistajan oikeuksista ilmoitettaessa (LaVM 4/2015).³⁰

Työryhmässä nousi esiin useita ajatuksia siitä, miten *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esitteen jakamista ja käyttöä esitutkintaviranomaisen toiminnassa voitaisiin parantaa. Ensinnäkin työryhmä katsoo, että esitteestä olisi hyvä laatia painettu versio, jota toimitettaisiin kaikille maamme poliisiasemille. Tutkijoilla voisi olla pino esitteitä omalla työpisteellään, jolloin esitteen antaminen uhrille olisi helppoa ja vaivatonta, eikä edellyttäisi tulostamista.

Toisekseen työryhmä katsoo, että poliisin kuulustelulomaketta voitaisiin muokata siten, että siinä velvoitettaisiin antamaan *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esite uhrille. Tällä hetkellä lomakkeen ”Informoitu auttavista tahoista” -otsikon alla on kohta ”Oikeusministeriön esitteellä”, mutta kohdan merkitseminen ei ole pakollista ja se näytetään lomakkeessa yhtenä vaihtoehtona Rikosuhripäivystyksen ja Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän kanssa. Lomaketta tulisi työryhmän mielestä muokata siten, että oikeusministeriön esite annettaisiin uhrille aina, riippumatta siitä, onko uhrille kerrottu esimerkiksi Rikosuhripäivystyksestä.

³⁰ Asiantuntijakuulemisessa oli tuotu esiin, että poliisin tulisi saada lain edellyttämiä ilmoituksia vastaavat ilmoitustekstit käyttöönsä joko valtioneuvoston asetuksella vahvistettuna tai muutoin, esimerkiksi lainvalmistelusta vastaavan oikeusministeriön toimesta. Oikeusministeriö oli 6.10.2015 asettanut työryhmän uhrin tiedonsaantioikeuden edistämiseksi. Työryhmän tehtävänä oli mm. tuottaa sisältö viranomaisten viestintämateriaaliin, jolla annetaan rikoksen uhreille tietoa uhrien oikeuksista ja tukipalveluista. Tiedon tuli olla käytettävissä myös erilaisten lomakkeiden ja esitteiden päivittämiseen. Lakivaliokunta piti valittua toimintatapaa perusteltuna. Valiokunta painotti myös, että uhrin tukipalveluista on tärkeä ilmoittaa mahdollisimman aikaisessa vaiheessa.

Kolmanneksi työryhmä on sitä mieltä, että *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esite olisi hyvä saada myös muiden kuin esitutkintaviranomaisten käyttöön. Esitettä voitaisiin hyödyntää esimerkiksi terveydenhuollossa niissä tilanteissa, joissa asiakas on joutunut rikoksen uhriksi. Työryhmä katsoo myös, että esitteestä olisi hyvä laatia pieni ”käyntikortti”- tai ”tasku”-versio, johon olisi koottu perustiedot uhrin oikeuksista ja tietoa tukipalveluista taikka vähintäänkin linkki verkkosivustoon, josta lisätietoja löytyy.

Neljänneksi työryhmä toteaa, että *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esite tai siinä olevat keskeiset tiedot tulisi saattaa uhrin tietoon jo rikosilmoituksen tekovaiheessa. Mikäli esitteestä tehdään painettu versio, niitä tulisi toimittaa myös paikkoihin, joissa rikosilmoituksia vastaanotetaan.

Työryhmä toteaa, että uhrille voidaan antaa tietoa myös siinä yhteydessä, kun hänet kutsutaan kuulusteluun. Jos kutsu lähetetään sähköpostitse, sähköpostiin voidaan lisätä linkki *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esitteeseen ja poliisin verkkosivuille Rikoksen uhri -osioon, mihin on koottu lista auttavista tahoista (https://www.poliisi.fi/rikkokset/auttavia_tahoja).

Kaiken kaikkiaan työryhmä on sitä mieltä, että tietoa tulee antaa ja toistaa prosessin eri vaiheissa ja eri keinoin, koska uhri ei välttämättä pysty vastaanottamaan kaikkea tietoa kerralla.

Oikeusministeriön tiedonsaantityöryhmän ehdotuksesta saaduissa lausunnoissa esitettiin useita keinoja, joilla uhrin tiedonsaantia esitutkintavaiheessa voitaisiin parantaa. Lausunnoissa todetaan muun muassa, että rikoksen uhrin tiedonsaantioikeus tulisi esitutkintaviranomaisessa toteuttaa suullisen kertomisen jälkeen vielä antamalla sama asia kirjallisena. Lisäksi todetaan, että poliisilla, tuomioistuinten kanslioissa ja oikeusaputoimistoissa tulisi olla jaossa esitteitä muussakin kuin sähköisessä muodossa ja eri kielillä.

Poliisikysely sisälsi kysymyksiä näistä teemoista. 70 % kyselyyn vastanneista poliiseista kertoi täydentävänsä suullisesti *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esitteen tietoja. Vastaajat kertoivat yleisimmin kertovansa tarkemmin avustajasta (ja sen mahdollisesta maksuttomuudesta), auttavista tahoista (ja mistä löytää lisätietoa), Rikosuhripäivystyksestä, tukihenkilöstä, rikosprosessista ja uhridirektiivin mukaisista suojelutoimista. Kaikki vastaajat kertoivat, että poliisilaitoksella on saatavilla myös muuta rikoksen uhrille tarkoitettua materiaalia, kuten tukipalveluja tarjoavien tahojen esitteitä. Tukipalveluihin ohjaamiseen liittyviä kysymyksiä käsitellään tarkemmin kohdassa 2.2.6.

Uhrin tiedonsaantiin liittyen poliisikyselyssä kysyttiin, antaako kuulustelun suorittanut henkilö yhteystietonsa asianomistajalle ja annetaanko asianomistajalle hänen tekemästään rikosilmoituksesta kirjallinen vahvistus. 80 % vastaajista kertoi, että yhteystiedot annetaan. Rikosilmoituksen kirjallisen vahvistamisen antamista koskevaan kysymykseen vastasi myöntävästi 63 % vastaajista. Uhridirektiivin implementoinnin yhteydessä esitutkintalain 3 luvun 1 pykälään lisättiin kolmas momentti, jonka mukaan ”asianomistajalle on annettava hänen tekemästään rikosilmoituksesta kirjallinen vahvistus, joka sisältää ilmoituksen tekemistä ja ilmoitettua rikosta tai tapahtumaa koskevat perustiedot”. Kyselyn perusteella vaikuttaisi siltä, että lakimuutos ei välttämättä ole siirtynyt täysin osaksi poliisin käytäntöjä. Kyselyyn vastanneiden perustelut sille, miksi kirjallista vahvistusta ei anneta, tukevat tätä tulkintaa. Vastauksia tulkittaessa tulee kuitenkin muistaa, että kyselyyn vastasi melko pieni määrä poliiseja.

Viranomaisten lisäksi myös järjestöt voivat olla keskeisessä roolissa uhrin tiedonsaantioikeuden varmistajina ja viranomaistiedon täydentäjinä. Tämä edellyttää sitä, että poliisi osaa kertoa uhrille auttavista tahoista ja että auttavien tahojen esitteitä on saatavilla poliisiasemilla. Työryhmässä on noussut esiin tarve kohdentaa tiedotusta seksuaalirikosten uhreille Raiskauskriisikeskus Tukinaisen palveluista.

2.2.3 Oikeudellinen avustaja

Asianomistajalla on oikeus saada esitutkinnassa tieto oikeudesta käyttää oikeudellista avustajaa, jolla on oikeus olla läsnä kuulusteluissa (ETL 4:18, ETL 7:10). Käytännössä tämä tieto annetaan yleensä kuulustelun yhteydessä. Esitutkintalaissa edellytetään esitutkintaviranomaisten huolehtivan siitä, että rikoksen uhrin oikeus avustajaan toteutuisi myös tosiasiallisesti (ETL 4:10). Kainulaisen ja Saarikkomäen³¹ tutkimukseen vastanneista väkivaltarikosten uhreista 44 prosenttia koki saaneensa poliisilta riittävästi tietoa oikeudellisesta avustajasta. Hieman alle kolmasosa vastaajista oli sitä mieltä, että he eivät olleet saaneet lainkaan tietoa avustajasta. Vain noin neljä prosenttia vastaajista kertoi, että heillä oli ollut kuulustelussa mukana avustaja. Myös Honkatukian tutkimuksen³² valossa avustajan käyttö kuulustelussa vaikuttaa hyvin harvinaiselta.

Honkatukian haastattelemat poliisit pitivät tärkeänä uhrien informointia oikeudellisen avustajan saamisesta, mutta Honkatukian mukaan käytännöt voivat vaihdella sen suhteen, kuinka aktiivisesti tässä autetaan. Honkatukian haastattelemat oikeusavustajat olivat törmänneet tapauksiin, joissa tieto avustajan saamisen mahdollisuudesta ei ollut tavoittanut uhreja. Myös hyvien käytäntöjen työryhmän tiedossa on, että edelleen on tilanteita, joissa asianomistaja saapuu oikeudenkäyntiin ilman avustajaa silloinkin,

³¹ Kainulainen & Saarikkomäki 2014.

³² Honkatukia 2011.

kun hänellä olisi oikeus saada avustaja valtion varoista oikeudenkäyntiä rikosasioissa koskevan lain nojalla. Avustajan käyttöä oikeudenkäynnissä käsitellään luvussa 2.5.3.

Avustajalla voidaan nähdä olevan merkitystä myös uhrin tiedonsaantioikeuden toteutumisessa. Avustaja voi antaa uhrille tietoa esimerkiksi esitutinnan jälkeisistä vaiheista ja prosessin kulusta, vahingonkorvauksiin liittyvistä asioista, mahdollisuudesta saada tukihenkilö sekä mahdollisuuksista järjestää uhrin tarvitsemia suojelutoimia esimerkiksi oikeudenkäynnissä.

Poliisikyselyssä kysyttiin, miten usein tutkinnanjohtaja tekee esityksen tuomioistuimelle oikeudenkäyntiavustajan määräämisestä asianomistajalle ROL 2 luvun säännösten mukaan. Kysymys esitettiin erikseen koskien seksuaalirikosasioita, lähisuhdeväkivaltaa, ihmiskauppaa sekä muita vakavia henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvia rikoksia. Seksuaalirikosten, lähisuhdeväkivallan ja muiden vakavien henkeen ja terveyteen kohdistuvien rikosten kohdalla yleisin vastaus oli, että esitys tehdään ”joskus”. Noin kolmannes vastasi ”en osaa sanoa”. Ihmiskaupan kohdalla niiden osuus, jotka eivät osanneet sanoa, oli lähes 80 %. Tämä saattaa johtua siitä, että vastanneilla poliiseilla ei ole kokemusta ihmiskaupparikoksista. Kaiken kaikkiaan kyselyyn saatujen vastausten perusteella vaikuttaa siltä, että esitystä avustajan määräämiseksi ei tehdä kovin usein.

Kysyttäessä syitä sille miksi esitys avustajan määräämisestä tehdään vain joskus tai ei koskaan, vastaajat kertoivat, että asianomistaja hankkii yleensä itse avustajan jo ennen kuulustelua tai häntä ohjeistetaan itse hankkimaan avustaja. Lisäksi todettiin, että avustajat pääsääntöisesti tietävät, milloin voivat hakea avustajanmääräystä ja hankkivat määräyksen itse tuomioistuimesta. Vastauksista tulee se vaikutelma, että esityksen tekeminen tuomioistuimelle avustajan määräämiseksi ei läheskään aina ole välttämätöntä avustajan hankkimisen tai saamisen kannalta. Keskeisempää on, että poliisi kertoo asianomistajalle oikeudesta valtion varoin kustannettavaan avustajaan silloin, kun tilanne on ROL 2 luvun säännösten mukainen. Toisaalta esitutkintalain 4 luvun 10 § 1 momentissa mainitaan, että ”esitutkintaviranomaisen on huolehdittava siitä, että asianosaisen oikeus käyttää avustajaa tosiasiallisesti toteutuu hänen sitä halutessaan. Merkitystä on asianosaisen tahdon lisäksi oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaamisella.” Tämä velvoittaa poliisin huolehtimaan asiasta, kuten eräs poliisikyselyyn vastannut poliisikin toteaa: *”...jos asianomistaja on itse haluton tai häntä ei kiinnosta niin silloin poliisilla on velvoite se tehdä”*.

Työryhmässä on tullut esiin, että ROL 2:1 a:n sisältö saattaa olla epäselvä osalle poliiseja, mikä voi johtaa siihen, ettei asianomistajalle osata kertoa, missä tilanteissa hän mahdollisesti on oikeutettu avustajaan valtion varoista. Sekaannusta saattaa osaltaan aiheuttaa myös kuulustelupöytäkirjassa otsikon ”Ennen kuulustelua on ilmoitettu” alla

olevat kohdat ”*Mahdollisuudesta saada oikeudenkäyntiavustaja (ROL 2:1 a)*” ja ”*Oikeudesta käyttää avustajaa (ETL 4:10)*”. Työryhmä toteaa, että kuulustelulomakkeen sanamuotoja voitaisiin selkiyttää ensimmäisen kohdan osalta esimerkiksi seuraavasti: ”*Mahdollisuudesta saada oikeudenkäyntiavustaja valtion varoista (ROL 2:1 a)*” tai ”*Mahdollisuudesta saada maksuton oikeudenkäyntiavustaja (ROL 2:1 a)*”.

Uhrin oikeudesta maksuttomaan oikeudenkäyntiavustajaan kerrotaan *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esitteessä, joten esitteen nykyistä parempi hyödyntäminen saattaisi osaltaan parantaa myös uhrien itsensä tietoisuutta kyseisestä oikeudesta. Työryhmän ehdotuksia keinoiksi parantaa *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esitteen hyödynnettävyyttä on käyty läpi kohdassa 2.2.2.

Työryhmä pitää erittäin tärkeänä, että etenkin vakavien rikosten uhreilla olisi oikeudellinen avustaja mahdollisimman varhaisessa vaiheessa rikosprosessia. Oikeus käyttää avustajaa ja tukihenkilöä jo kuulustelussa olisi hyvä tuoda esiin jo silloin, kun asianomistaja kutsutaan kuulusteluun. Alaikäisten seksuaalirikoksen uhrien kohdalla avustajan puuttuminen esitutkintavaiheessa voi johtaa siihen, että terapeuttien ja terveydenhuollon lausunnot jäävät puuttumaan esitutkintamateriaalista, jolloin niitä ei voida käyttää myöskään syyteharkintavaiheessa. Työryhmä katsoo, että esitutkintaviranomaisen tulisi ottaa nykyistä aktiivisempi ote avustajan hankkimiseksi, koska moni asianomistaja ei osaa hankkia avustajaa, vaikka avustajalle olisi selkeä tarve. Huomionarvoista on, että esitutkintalain mukaan esityksen avustajan määräämisestä asianomistajalle voi tutkinnanjohtajan lisäksi tehdä myös syyttäjä.

Yksi keino pyrkiä varmistamaan avustajan hankkiminen mahdollisimman varhaisessa vaiheessa rikosprosessia on uhrin informoiminen hyvissä ajoin oikeudesta käyttää avustajaa. Työryhmä katsoo, että jo rikosilmoituksen tekovaiheessa uhrille olisi hyvä mainita oikeudesta käyttää avustajaa esitutkinnassa. Jos kuulustelukutsu lähetetään sähköpostitse, voidaan myös siinä tuoda esiin oikeus käyttää avustajaa.

Oikeusministeriön keväällä 2018 julkaistuun tulevaisuuskatsaukseen³³ on yhtenä ratkaisuna oikeuspalveluiden parantamiseksi kirjattu seuraava toimenpide: ”*Huolehditaan, että rikoksesta epäilty saa avustajan kiinniotto- ja esitutkintavaiheessa. Myös asianomistajan oikeusavustajan saanti tulee turvata ainakin vakavissa rikostapauksissa.*” Vakavilla rikostapauksilla viitataan tilanteisiin, joissa asianomistaja on oikeudenkäynnistä rikosasioissa säädetyin lain nojalla oikeutettu oikeusavustajaan valtion varoin. Toimenpide on tarkoitus käytännössä toteuttaa luomalla sähköinen päivystys-

³³ Toimiva oikeusvaltio ja vakaa demokratia. Oikeusministeriön tulevaisuuskatsaus. Valtioneuvoston julkaisusarja 14/2018.

järjestelmä, jonka kautta voitaisiin hankkia epäillylle tai asianomistajalle avustaja lyhyelläkin varoitussajalla. Järjestelmän suunnittelu alkaa oikeusministeriössä syksyllä 2018.

Työryhmä kannattaa pyrkimystä varmistaa avustajan hankkiminen lyhyelläkin varoitussajalla sen varmistamiseksi, että osapuolten oikeus käyttää avustajaa tosiasiallisesti toteutuu.

2.2.4 Tukihenkilö

Avustajan lisäksi uhrilla on oikeus käyttää rikosprosessin aikana tukihenkilöä (ROL 2:3; ETL 4:10). Kuka tahansa voi olla rikoksen uhrin tukena, mutta esimerkiksi Rikosuhripäivystyksestä voi saada maksuttoman, tehtävään koulutetun tukihenkilön. Honkatukia³⁴ toteaa, että seksuaalirikoksen uhreille oikeudenkäynti voi olla raskas kokemus, minkä vuoksi Honkatukia pitää avustajan ja tukihenkilön läsnäoloa erityisen tärkeänä. Tukihenkilöltä saatava henkilökohtainen tuki voi vapauttaa muita rikosprosessin toimijoita keskittymään asiakysymyksiin.

Honkatukian tutkimuksesta käy ilmi, että tukihenkilön mukana oleminen lisäsi uhrien tyytyväisyyttä rikosprosessiin. Kainulaisen ja Saarikkomäen tutkimukseen³⁵ vastanneista väkivaltarikoksen uhreista kolmannes kertoi saaneensa poliisilta tietoa oikeudesta käyttää tukihenkilöä. Tutkimusten mukaan tukihenkilön käyttö on avustajan käyttöä harvinaisempaa sekä esitutkinnassa että oikeudenkäynnissä. Honkatukian tutkimus antaa viitteitä siitä, että tukisuhde alkaa monesti vasta, kun esitutkintavaihe on jo pitkällä tai jopa ohi. Honkatukia toteaa, että koska tukihenkilön mukana olo näyttäisi lisäävän uhrien tyytyväisyyttä rikosprosessiin, tulisi pohtia keinoja, joilla tukihenkilöt saataisiin mukaan koko rikosprosessin ajaksi.

Työryhmän toteuttamassa poliisikyselyssä kysyttiin, miten usein tutkinnanjohtaja tekee esityksen tuomioistuimelle tukihenkilön määräämisestä asianomistajalle ROL 2 luvun säännösten nojalla. Tässäkin kysyttiin erikseen koskien seksuaalirikosasioita, lähisuhdeväkivaltaa, ihmiskauppaa ja muita vakavia henkeen, terveyteen tai vapau-teen kohdistuvia rikoksia. Kaikissa tapauksissa yleisin vastaus oli ”en osaa sanoa”. Vastausten voidaan tulkita kertovan siitä, että pykälä on jäänyt tuntemattomaksi, tai sen olemassa oloa ei muisteta ainakaan siinä määrin, että sitä sovellettaisiin aktiivi-

³⁴ Honkatukia 2011.

³⁵ Kainulainen & Saarikkomäki 2014.

sesti päivittäisessä työssä. Työryhmän tiedossa on, että oikeudenkäyntiä rikosasioissa koskevan lain nojalla tukihenkilön määrääminen on käytännössä hyvin harvinaista.

Kysyttäessä syitä sille, miksi esitys tukihenkilön määräämisestä tehdään vain joskus tai ei koskaan, vastaajat kertoivat, että tukihenkilön voi saada myös kevyemmällä prosessilla. Useissa vastauksissa syyksi kerrottiin se, että asianomistaja itse sanoo, ettei hän halua tai tarvitse tukihenkilöä, tai hänellä on jo joku tukeva taho.

Se, että tukihenkilöä ei määrätä asianomistajalle ROL:n nojalla ei tarkoita sitä, että asianomistaja ei voisi saada tukihenkilöä rikosprosessiin tai että asianomistajilla ei tosiasiallisesti olisi tukihenkilöitä tukena. Tukihenkilön voi saada ja tukihenkilöä voi käyttää myös ilman asiaa koskevaa tuomioistuimen määräystä. Toisaalta tukihenkilön käytöstä mahdollisesti aiheutuvia kustannuksia ei ole mahdollista veloittaa valtiolta, jos tukihenkilöä ei ole määrätty ROL:n nojalla. Tästä saattaa aiheutua ongelmia esimerkiksi tilanteissa, joissa muu kuin Rikosuhripäivystyksen (aina maksuton) tukihenkilö joutuu matkustamaan oikeudenkäyntiin toiselta paikkakunnalta.

Työryhmän jäsenillä on se käsitys, että ROL 2 luvun tukihenkilöä koskevat säännökset ovat osalle tutkinnanjohtajista ja syyttäjistä tuntemattomia, minkä vuoksi esityksiä tukihenkilön määräämiseksi tehdään vain vähän. Työryhmä pitää tukihenkilön käyttöä rikosprosessissa hyvänä käytäntönä ja katsoo, että viranomaisten tietoisuutta tukihenkilön käyttämisen hyödyistä ja ROL 2:3 pykälän sisällöstä tulisi lisätä.

Työryhmä esittää selvitettäväksi, voidaanko oikeusavun sähköiseen asianhallintajärjestelmä Romeoon lisätä ROL 2 luvun säännösten mukaista tukihenkilön määräämistä koskeva lomake. Järjestelmässä on avustajan ja puolustajan määräämistä koskevat lomakkeet, mutta tukihenkilön määräys haetaan tällä hetkellä vapaamuotoisesti. Lomakkeen lisääminen Romeoon helpottaisi tilanteita, joissa on tiedossa, että tukihenkilön käytöstä aiheutuu kustannuksia ja joissa uhrin avustaja tekee hakemuksen tukihenkilön määräämisestä.

Uhrin oikeudesta tukihenkilöön kerrotaan *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esitteessä, joten esitteen nykyistä parempi hyödyntäminen saattaisi osaltaan parantaa myös uhrien itsensä tietoisuutta kyseisestä oikeudesta. Työryhmän ehdotuksia keinoiksi parantaa *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esitteen hyödynnettävyyttä on käyty läpi kohdassa 2.2.2.

2.2.5 Suojelutoimet ja suojelutarpeen arviointi esitutkinnassa

Kuten luvussa 1.1 mainittiin, uhridirektiivin täytäntöönpanemiseksi esitutkintalakiin lisättiin säännös asianomistajan henkilökohtaisesta arvioinnista eli ns. suojelutarpeen arvioinnista (ETL 11:9a). Tällä uudella menettelyllä pyritään jo esitutkintavaiheessa tunnistamaan sellaiset asianomistajat, joiden kertomuksen saamista näytöksi voidaan helpottaa rikosprosessin aikana toteutettavilla suojelutoimilla. Kyse on haavoittuvuuden tunnistamisesta ottaen huomioon etenkin uhrin henkilökohtaiset ominaisuudet ja rikoksen laatu.

Arviointi suoritetaan suojelutarpeen arviointimenettelyä koskevan käsikirjan³⁶ mukaan kaksivaiheisesti. Ensimmäisessä vaiheessa arvioidaan, onko heti selvää, ettei asianomistaja ole suojelun tarpeessa johtuen rikoksen tyypistä ja/tai henkilökohtaisista olosuhteista. Tässä tilanteessa suojelutarpeen arviointia koskevaa lomaketta ei täytetä. Kun ensivaiheen arvioinnissa puolestaan päädytään siihen, että jokin seikka tukee suojelutoimien määrittämistä, arviointilomake täytetään asianomistajan kanssa. Arviointilomakkeen voi täyttää kuulustelun lomassa tai lopuksi. Kun tiedot on kirjattu arviointilomakkeelle, tutkinnanjohtaja päättää toteutettavista suojelutoimenpiteistä saatuaan asiaan myös syyttäjän näkemyksen. Syyttäjä kirjaa esityksensä suojelutoimiksi haastehakemuksen yhteydessä tuomioistuimelle toimitettavaan info-lomakkeeseen.

Työryhmän tekemässä poliisilaitoksille suunnatussa kyselyssä tiedusteltiin, minkälaisissa tapauksissa täytetään asianomistajan mahdollisesti esitutkinnassa tai oikeudenkäynnissä tarvitsemia suojelutoimia koskeva arviointilomake. Vastauksissa mainittiin rikoksista ylipäätään vakavat rikokset, törkeät henkeen/terveyteen kohdistuneet rikokset, seksuaalirikokset, järjestäytynyt rikollisuus, lähisuhdeväkivalta ja kunniaväkivalta. Lisäksi lomake kerrottiin täytettävän silloin, kun asianomistaja on nuori tai alaikäinen, kun väkivallan uhka on ilmeinen ja kun uhri kokee tarvitsevansa suojelua tai pelkää tekijää.

Laissa mainituista suojelutoimista päädytään esitutkinnassa käyttämään vastausten mukaan tasaisesti kaikkia (kuulustelu suojelun tarpeessa olevien henkilöiden kuulusteluun suunnitelluissa tiloissa, saman henkilön tai samojen henkilöiden on suoritettava kaikki asianomistajan kuulustelut, kuulustelijan on oltava asianomistajan kanssa samaa sukupuolta oleva henkilö, asianomistajan kuulustelu tallennetaan). Arviointilomakkeista noin puolessa otetaan vastausten mukaan kantaa myös mahdollisessa oikeudenkäynnissä tarvittaviin suojelutoimiin.

³⁶ Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja. Sisäministeriön julkaisu 14/2016.

Tuomioistuimiin suunnatussa kyselyssä kysyttiin, millä tavoin esitutkinnassa tehtävä suojelutarpeen arviointi näkyy tuomioistuimessa. Noin puolet vastanneista tuomioistuinta totesi, että suojelutarpeen arviointi ei ole näkynyt juurikaan. Muun muassa kaikki hovioikeudet vastasivat näin. Etelä-Karjalan, Etelä-Pohjanmaan, Helsingin ja Pohjois-Savon käräjäoikeudet vastasivat, että suojelutarpeen arviointi on näkynyt tuomioistuimessa tyypillisimmin siten, että syyttäjä on informoinut tuomioistuinta asianomistajan suojelutarpeista. Vastausten perusteella tieto syyttäjältä tulee useimmiten haastehakemuksen mukana olevalla info-lehdellä.

Uhridirektiivin täytäntöönpanoon liittyneestä hallituksen esityksestä saadussa lausuntopalautteessa oli kiinnitetty huomiota syyttäjän rooliin asianomistajan henkilökohtaisessa arvioinnissa. Lausuntopalautteen perusteella säännöksiä oli täydennetty syyttäjän kuulemisella arviointia tehtäessä. Myös lakivaliokunta otti kantaa asiaan pitäen syyttäjän kuulemistä koskevaa säännöstä tarpeellisena. Valiokunta piti tärkeänä, että esitutkintaviranomainen kuulee syyttäjää ennen kuin se tekee arvionsa sellaisten erityistoimenpiteiden tarpeellisuudesta, joilla on vaikutusta asiassa järjestettävään pääkäsittelyyn.³⁷

Työryhmän tiedossa on, että suojelutarpeen arviointia koskevaa koulutusta ei ole järjestetty kaikilla poliisilaitoksilla (ks. tarkemmin koulutuskartoitus, luku 3.1). Uhridirektiiviä koskevat lakimuutokset tulivat voimaan maaliskuussa 2016, mutta suojelutarpeen arviointia koskeva käsikirja julkaistiin vasta kesällä 2016. Näin ollen poliisilaitokset ovat olleet tilanteessa, jossa niitä velvoittava uusi lainsäädäntö on voimassa, mutta sen soveltamista koskevia ohjeita ei vielä ole ollut. Työryhmän tiedossa on, että ainakin yhdellä poliisilaitoksella on tehty oma sisäinen ohje siitä, miten uhridirektiivistä johtuvat muutokset tulee huomioida esitutkinnassa. Kyseisessä ohjeessa käydään läpi myös suojelutarpeen arviointimenettely.

Kaiken kaikkiaan vaikuttaa siltä, että suojelutarpeen arviointien saattaminen järjestelmällisesti osaksi esitutkintaa vaatisi vielä tehostamista ja koulutusta. Näkemystä tukee Rikosuhripäivystyksestä saatu tieto, jonka mukaan niille RIKUn asiakkaille, jotka ovat lähisuhdeväkivallan tai seksuaalirikosten uhreja, ei ole syntynyt käsitystä, että heidän kanssaan olisi tehty suojelutarpeen arviointi esitutkinnassa. Työryhmä toteaa, että koulutuksen lisäksi esimiesten asenteella ja esimerkillä on merkitystä.

Eräs poliisikyselyyn vastannut poliisi totesi seuraavasti: *”Lisää koulutusta ja näkyvämpää tiedottamista (esim. suojelutarpeen arvioinnin tekemisestä). Ei voi olla niin, että*

³⁷ LaVM 4/2015 vp.

asianomistajan oikeuksien toteutuminen riippuu tutkijan aktiivisuudesta ja tutkinnanjohtajan tietämyksestä.”

Sen lisäksi, että suojelutarpeen arviointimenettelyjen vakiinnuttaminen vaatisi vielä tehostamista, työryhmä katsoo, että tehtyjen suojelutarpeen arviointien määristä tulisi pitää tilastoa. Tarkoituksenmukaista olisi tilastoida ne tilanteet, joissa on päädytty täyttämään suojelutarpeen arviointia koskeva lomake. Tällöin saataisiin sekä omiin tarpeisiin että EU-raportointia varten koottua tietoa siitä, paljonko suojelutarpeen arviointeja vuosittain tehdään. Työryhmä on saanut poliisin tietojärjestelmien kehittämisen Vitjahankkeesta tiedon, että suunnitelmissa on, että suojelutarpeen arviointi tehdään tulevaisuudessa kokonaisuudessaan Vitjassa. Tämä tarkoittaisi käytännössä sitä, että nyt käytössä olevan paperilomakkeen tiedot täytetään suoraan Vitjaan. Näin ollen Vitjasta pitäisi tulevaisuudessa saada tarvittaessa kohtuullisen tarkkaa tietoa tehdyistä arvioinneista. Työryhmä pitää myönteisenä tietoonsa tullutta kehitystä.

2.2.6 Tukipalveluihin ohjaaminen

Rikoksen uhri voi Suomessa saada apua, neuvoja ja tukea viranomaisilta, järjestöiltä ja yksityisiltä yrityksiltä. Viranomaisista keskeisiä ovat oikeudelliset viranomaiset (poliisi, syyttävä, tuomioistuimet, oikeusapu) sekä sosiaali- ja terveysturvaviranomaiset. Järjestöpuolella rikoksen uhri voi tukeutua erityisesti rikoksen uhrin auttamiseen erikoistuneisiin toimijoihin (esimerkiksi Rikosuhripäivystys) tai toimijoihin, jotka tarjoavat tukea monenlaisissa kriiseissä ja vaikeissa elämäntilanteissa (esimerkiksi Suomen Mielen-terveysseura). Yksityisistä yrityksistä esimerkiksi asianajotoimistot ja yksityiset lääkäriasemat auttavat rikosten uhreja.

Käytännössä rikosten uhrien tukeminen on pitkälti järjestöjen vastuulla. Keskeisiä tukipalveluja tarjoavia tahoja ovat mm. Rikosuhripäivystys (RIKU), Raiskauskriisikeskus Tukinainen, Ensi- ja turvakotien liitto jäsenyhdistyksineen, turvakodit, Monika-Naiset, Naisten Linja, Henkirikoksen uhrien läheiset (HUOMA), Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä, Tyttöjen talot ja Pro-tukipiste. Järjestöjen tuottamat rikoksen uhrin tukipalvelut eivät jakaannu maantieteellisesti tasaisesti. Palvelut painottuvat Etelä-Suomeen ja siellä voimakkaasti Helsinkiin. Rikoksen uhrien tukipalveluiden järjestämistä ja rahoittamista on selvitetty tarkemmin uhripoliittisen toimikunnan väliraportissa³⁸.

Uhridirektiivin 8 artiklassa säädetään uhrin oikeudesta käyttää tukipalveluita. Direktiivin voimaan tulon myötä uhrien tukipalveluihin ohjaamista esitutkintaviranomaisesta

³⁸ Rikoksen uhrien tukipalveluiden järjestäminen ja rahoittaminen. Uhripoliittisen toimikunnan väliraportti. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 3/2014.

on pyritty tehostamaan. Esitutkintaviranomainen on velvollinen ilmoittamaan käytettävissä olevista tukipalveluista asianomistajalle siinä laajuudessa kuin se on erityisesti asianomistajan henkilöön liittyvät seikat ja rikoksen laatu huomioon ottaen tarpeen (ETL 4:18). Esitutkintaviranomainen on velvollinen välittämään uhrin suostumuksella hänen yhteystietonsa tukipalvelujen tarjoajalle, jos asianomaisen arvioidaan olevan erityisen suojelun tarpeessa taikka jos rikoksen luonne tai asianomistajan henkilökohtaiset ominaisuudet sitä muuten edellyttävät (ETL 4:10). Ilmoittamisvelvollisuutta asianomistajan oikeuksista on käsitelty edellä kohdassa 2.2.1.

Oikeusministeriön tiedonsaantiryhmän lausuntopalautteessa³⁹ nousi tukipalveluista kertomiseen ja niihin ohjaamiseen liittyen esiin ongelmana se, ettei poliisi tunne alueella toimivia tukipalveluita. Rikosuhripäivystys ja Suomen Mielenterveysseura totesivat omassa lausunnossaan, että paikallinen sidosryhmäyhteistyö on käytännön työssä osoittautunut olennaisen tärkeäksi, jotta tieto saatavilla olevista palveluista kulkee. Tiedossa on, että ainakin Rikosuhripäivystys on käynyt esittelemässä toimintaansa poliisilaitoksilla eri puolilla maata. Oikeusministeriön rahoittamissa, uhrin kohtaamista rikosprosessissa käsittelevissä Tukinainen ry:n vuonna 2018 järjestämässä koulutuksessa viranomaisten tietovajetta tarjolla olevista tukipalveluista on pyritty vähentämään sisällyttämällä ohjelmaan alueellisten tukipalveluiden esittäytyminen kullakin koulutuspaikkakunnalla (10 koulutusta eri puolilla Suomea).

Muilla kuin esitutkintaviranomaisilla ei ole lakiin pohjaavaa velvollisuutta ohjata uhria tukipalveluihin. Uhidirektiivin 8 artiklan mukaan ”jäsenvaltioiden on helpotettava uhrin ohjaamista uhrien tukipalveluihin rikosilmoituksen vastaanottaneen toimivaltaisen viranomaisen tai muiden asiaankuuluvien yksiköiden toimesta”. Komission julkaisemassa uhidirektiivin täytäntöönpanoa koskevassa toimintaohjeessa⁴⁰ suositellaan, että poliisin ja uhrien tukipalveluiden välille luotaisiin kansalliset mekanismit, joilla uhrin ohjautuvat automaattisesti tukipalveluihin. ”Muilla asiaankuuluvilla yksiköillä” toimintaohjeessa tarkoitetaan julkisia toimijoita kuten sairaaloita, kouluja, suurlähetystöjä, konsulateja sekä sosiaali- ja työvoimapalveluja. Komissio suosittaa, että näillä toimijoilla olisi mahdollisuus rikoksen uhreja kohdatessaan ohjata heitä uhrien tukipalveluihin. Tiedossa on, että terveydenhuollossa kohdataan rikoksen uhreja, mutta tukipalveluihin heitä ohjautuu terveydenhuollosta vain vähän.

Työryhmän tekemässä poliisikyselyssä kysyttiin, miten usein asianomistajalta tiedustellaan, suostuuko hän yhteystietojensa välittämiseen tukipalvelujen tarjoajalle ETL 4

³⁹ Rikoksen uhrin tiedonsaannin edistäminen. Lausuntotiivistelmä. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 47/2016.

⁴⁰ DG Justice Guidance Document related to the transposition and implementation of the Directive 2012/29/EU. European Commission DG Justice, December 2013.

luvun 10 §:n mukaisesti. Kysymyksessä kysyttiin erikseen tilanteista, joissa asianomistaja on erityisen suojelun tarpeessa sekä tilanteista, joissa rikoksen luonne tai asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet edellyttäisivät tiedustelua yhteystietojen välittämisestä. Kaikissa kysymyksissä noin 70 % vastaajista oli valinnut vaihtoehdon ”aina” tai ”usein”. Tilanne näyttää kyselyvastausten valossa melko hyvältä, mutta tulee muistaa, että kyselyyn vastasi vain 37 poliisia.

Poliisikyselyssä vastaajilta kysyttiin myös syitä sille, miksi asianomistajalta tiedustellaan vain harvoin tai ei koskaan sitä, suostuuko hän yhteystietojensa välittämiseen tukipalvelujen tarjoajalle. Alla on joitakin poimintoja vastauksista:

Yleensä asianomistajalle kerrotaan auttavista palveluista ja näiden yhteystiedot annetaan asianomistajalle, joka voi itse olla tarvittaessa yhteydessä auttaviin tahoihin.

Asianomistaja saattaa tuoda esiin jo ennen tiedustelua, ettei halua/tarvitse mitään palveluja.

Monesti asianomistaja ei osaa esittää oikein vaatimuksiaan järkytyksen takia eikä osaa eikä ymmärrä avuntarvetta.

Juttuja on niin paljon, joten ilmeisesti asiaan kiinnitetään vain huomiota tärkeimmissä ja törkeimmissä jutuissa.

Toimintamallin jalkautuminen tapahtuu hitaasti. Asiaa joudutaan tasaisin väliajoin nostamaan uudelleen esille. Toimivia ja aktiivisia käytäntöjä on yhdessä mietitty eri tukipalvelujen tarjoajien kanssa.

Kyselyssä tiedusteltiin myös, mille tukipalveluja tarjoaville tahoille asianomistajan yhteystiedot yleensä välitetään. Ylivoimaisesti yleisin vastaus oli, että yhteystiedot välitetään Rikosuhripäivystykseen.

Rikosuhripäivystyksen (RIKU) rooli uhrien tukipalveluissa on keskeinen. Rikosuhripäivystys-toiminnassa tuotetaan uhridirektiivin mukaiset rikoksen uhrin yleiset tukipalvelut, joiden järjestäminen ja rahoitus kuuluvat valtion vastuulle. Siihen kohdennettava rahoitus on kasvanut merkittävästi uhridirektiivin täytäntöönpanon ja rikosuhrimaksun käyttöönoton myötä. Oikeusministeriö on antanut toimintaa koordinoivalle Suomen Mielenterveysseuralle julkisen palveluvelvoitteen uhrien yleisten tukipalvelujen tuottamiseksi vuosina 2018–2027. Palveluvelvoitteen mukaisten palveluiden tuottamisesta maksetaan korvaus valtionavustuksena.

Toiminnan rahoituksen vahvistumisen seurauksena Rikosuhripäivystyksen asiakasmäärät ovat lisääntyneet huomattavasti, eli entistä useampi uhri löytää avun ja tuen piiriin. Samaan aikaan myös RIKUn työntekijöiden ja vapaaehtoisten määrä on kasvanut. Toiminnan laajentumisen myötä RIKUssa on havaittu toimintakulttuurin moninaistuneen ja toimintatapojen erilaistuneen palvelupisteiden välillä. Tämän vuoksi RIKUssa on tarve yhdenvertaisesti ja tasalaatuisesti toteutettavien palveluiden ja toimintamallien kehittämiseksi. Tätä varten RIKUssa on käynnistetty oikeusministeriön erillisrahoituksella kehittämishanke.

Rikosuhripäivystyksestä saatujen tietojen perusteella suurin yksittäinen uhreja RIKUun ohjaava taho valtakunnan tasolla on poliisi, mutta paikallisesti näin ei useinkaan ole. Lähes kaikkiin RIKUn palvelupisteisiin ohjautuu asiakkaita poliisista, mutta paikkakunnittaiset erot ovat suuria. Vaihteluväli on noin neljästä sadasta vain pariin vuositaiseen ohjaukseen. Rikosuhripäivystyksen mukaan Helsingin poliisissa on omaksuttu hyvin uhrin ohjaaminen palveluun esitutkintalain mukaisesti, eli siten, että poliisi välittää asiakkaan yhteystiedot RIKUun asiakkaan luvalla ja RIKUsta ollaan yhteydessä asiakkaaseen. Rikosuhripäivystyksen mukaan monilla paikkakunnilla poliisien ohjauspalveluun perustuu henkilökohtaiseen tuttuuteen. Näitä tuttuja poliiseja saattaa olla muutama per poliisiasema. Usein nämä poliisit ovat naisia. Myös ohjatut asiakkaat ovat useimmiten naisia.

Muita keskeisiä RIKUun asiakkaita ohjaavia tahoja ovat sosiaali- ja terveystoimi, nuorisotoimi, koulukuraattorit ja kriisikeskukset. Näidenkin osalta on vaihtelevuutta varsin paljon eri alueilla. Ohjautuvuudella on suora yhteys siihen, minkä toimijoiden kanssa RIKU tekee muutakin yhteistyötä. Marak-työryhmien kautta RIKUun ohjautuu lähisuuhdeväkivallan uhreja. Pääkaupunkiseudulla on vilkas yhteistyö alkukesästä 2017 avatun SERI-keskuksen kanssa, josta RIKUun ohjautuu raiskauksen uhreja. SERI-keskuksesta asiakkaat ohjautuvat pääsääntöisesti ”saattaen”, eli siten, että uhrilta kysytään lupa yhteystietojen välittämiseksi RIKUun, mistä uhriin otetaan yhteyttä. Myös muut tahot ovat ryhtyneet yhä enemmän ohjaamaan asiakkaita RIKUun samalla menetelmällä.

RIKUn kokemusten mukaan esitutkintalain (ETL 4:10) mukainen uhrin ”saattaen” ohjaaminen on erittäin toimiva tapa huolehtia tukipalveluun ohjaamisesta. Työryhmä korostaa, että suostumusta yhteystietojen välittämiseen tulee esitutkintalain mukaan tiedustella paitsi uhrin ollessa erityisen suojelun tarpeessa myös silloin, kun rikoksen luonne tai asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet sitä edellyttävät. Tämä edellyttää uhrin yksilöllisen tilanteen huomioimista. Tulee muistaa, että myös muut kuin väkivalta- ja seksuaalirikosten uhrin tilanteessa, jossa edellytykset yhteystietojen välittämistä koskevan suostumuksen tiedustelemiseen täyttyvät.

Raiskauskriisikeskus Tukinaisesta saatujen tietojen mukaan uhreja ohjautuu Tukinaiseen julkisen ja yksityisen sektorin sosiaali- ja terveydenhuollon eri yksiköistä ja oppilaitoksista, turvakodeista ja yhteistyötahoista. Tukinainen ei mainitse poliisia lainkaan uhreja ohjaavana tahona. Kuten kohdassa 2.2.2 todetaan, työryhmässä on noussut esiin tarve kohdentaa tiedotusta seksuaalirikosten uhreille Raiskauskriisikeskus Tukinaisen palveluista. Uhrien ohjaamista poliisista erityistukipalveluihin, kuten Tukinaiseen, tulisi työryhmän mukaan tehostaa.

Ensi- ja turvakotien liiton jäsenyhdistysten turvakoteihin asiakkaista noin puolet tuli vuonna 2017 omasta tai läheistensä aloitteesta. Sosiaalihuollon ohjaamana heistä tuli 36 % ja poliisiin ohjaamana 6,5 %. Turvakotien asiakkaista 3,5 % ohjautui terveydenhuollosta ja vajaa prosentti hätäkeskuksesta. Ensi- ja turvakotien liiton jäsenyhdistyksissä on väkivaltatyön avohuollon palveluissa vuositasolla yhtä paljon asiakkaita kuin turvakodeissa. Avohuollon asiakkaista vuonna 2017 3 % tuli poliisiin ohjaamana.

Rikosuhripäivystys on toimittanut työryhmälle tietoja käytännöistä ja seikoista, jotka edesauttavat uhrien ohjautumista tukipalveluihin. Seuraavassa listassa viitataan RIKUun ja RIKUn palveluihin, mutta listalla mainitut seikat pätevät pääpiirteissään myös muihin tukipalveluihin.

- Yhteistyö ja henkilökohtaiset kontaktit ohjaavan tahon ja tukipalvelun välillä ovat tiiviitä ja RIKUn palvelut tunnetaan.
- Ohjaava taho näkee RIKUn erityisosaamisen ja roolin omaa toimintaa täydentävänä ja ymmärtää palvelun tarpeen.
- Ohjaavan tahon hyvät kokemukset palvelusta.
- Visitor-toiminta, jolloin RIKUn työntekijä on viikoittain poliisilaitoksella, edesauttaa henkilökohtaisten suhteiden rakentumista ja luo luottamusta RIKUn toimintaan. Erityisesti Helsingissä se on nähtävissä selkeästi. (Huom. RIKUn työntekijän läsnäolo poliisiasemalla mainittiin hyvänä käytäntönä myös työryhmän tekemässä poliisikyselyssä.)
- Mikäli poliisissa esimiestaso näkee uhrien palveluihin ohjaamisen tärkeänä, ohjaus on aktiivisempaa.
- RIKUssa on tehty selkeä malli siitä, kuinka uhreja tulisi ohjata palveluun (liite 5). Mallia on markkinoitu aktiivisesti. RIKUssa on käytössä seitsemän alueellista ohjausosoitetta, joista mallissa esimerkkinä on Etelä-Suomen aluetoimiston ohjausosoite. Poliisi ohjaa rikoksen uhrin oman alueensa aluetoimistoon tai ottaa suoraan yhteyttä lähimmän palvelupisteen työntekijään.
- Uhrien ohjaamisen palveluihin tulisi kuulua poliisiin ja muiden uhreja kohtaavien viranomaisten ja auttajien rakenteisiin.
- ”Saattaen” ohjaaminen on ensiarvoisen tärkeää. Uhrin ovat usein niin voimattomia ja epätietoisia, etteivät jaksa hakea itse apua. Pelkkä RIKUn esitteen antaminen ei ole riittävä ohjaus.

- Näkyminen mediassa ja erilaiset mainoskampanjat näkyvät myös asiakasyhteydenotoissa. Se parantaa myös uhreja kohtaavien ammattilaisten tietoisuutta uhrien palveluista ja niiden tarpeesta.

Rikosuhripäivystys on toimittanut työryhmälle tietoja myös seikoista, jotka vaikeuttavat uhrien ohjautumista tukipalveluun. Listatut asiat pätevät suurilta osin myös muihin palveluntarjoajiin kuin RIKUun.

- RIKUa ja sen palveluja ei edelleenkään tunneta riittävästi. (Huom. Puutteelliset tiedot alueen palveluntarjoajista mainittiin myös työryhmän tekemän poliisikyselyn avovastauksissa.) Auttajatahojen välillä saattaa olla kilpailua, vaikka ei tuotettaisi samaa palvelua.
- Viranomaisilla saattaa olla ennakkoluuloja järjestölähtöisen palvelun laadukkuudesta.
- Yhteydenotto jätetään uhrin itsensä vastuulle – ei tunnisteta kriisissä olevan uhrin kykyä ja voimia hakeutua palveluun, eikä ymmärretä uhrin tilannetta.
- Uhreja kohtaavilla tahoilla ei ole riittävä ymmärrystä siitä, mitä rikosprosessi merkitsee uhrille, eikä nähdä oman palvelun lisäksi muiden auttajien arvoa uhrin selviytymisessä.
- Pienillä paikkakunnilla kynnys hakeutua palveluun voi olla korkea.
- Uhreja tulisi ohjata aikaisemmassa vaiheessa palveluihin.
- Uhidirektiivin myötä säädetyt uhrin asemaa parantavat lait eivät ole vielä hyvin tunnettuja, eivätkä ole kaikilta osin jalkautuneet viranomaisten käytännön toimintaan.
- Jotkut uhrin ajattelevat, että heidän kokemansa rikos ei ole riittävän vakava, jotta he olisivat oikeutettuja palveluihin.

Hyvien käytäntöjen työryhmä toteaa, että tukipalveluja tarjoavilla tahoilla on keskeinen rooli omien palvelujensa tunnettuuden lisäämisessä esimerkiksi viranomaisten suuntaan. Kuten edellä on todettu, paikallinen sidosryhmäyhteistyö on olennaisen tärkeää, jotta tieto saatavilla olevista palveluista kulkee eri toimijoiden välillä. Tukipalveluja tarjoavien tahojen aktiivisuus on tärkeää. Työryhmässä on tullut ilmi, että pelkkä tukipalvelun esitteiden lähettäminen poliisilaitoksille ei vielä takaa sitä, että poliisi tuntee palvelun tai osaa ohjata asiakkaita palveluun. Verkostoituminen paikallistasolla ja tukipalvelun esitleminen poliisilaitoksella ovat hyviksi havaittuja keinoja tunnettuuden ja yhteistyön parantamiseksi.

Rikoksen uhrin tiedonsaantia kehittänyt oikeusministeriön työryhmä ehdotti⁴¹, että poliisin ohjeistus uhrien ohjaamisesta tukipalveluihin⁴² päivitettäisiin ottamaan huomioon uhridirektiivin myötä esitutkintalakiin tullut muutos sekä uhrien ja uhrien omaisten tarpeet. Poliisihallituksesta saatujen tietojen mukaan ohjeen päivittäminen oli tämän raportin kirjoittamishetkellä käynnissä. Päivitetyn ohjeen on tarkoitus tulla voimaan vuoden 2019 alusta. Työryhmä pitää tukipalveluihin ohjaamista koskevan ohjeen päivittämistä ja saattamista poliisin käyttöön tärkeänä tukipalveluihin ohjaamisen välineenä.

Työryhmä katsoo myös, että asianomistajan kuulustelupöytäkirjaan tulisi lisätä kohta sen merkitsemiseksi, onko asianomistajalta tiedusteltu, suostuuko hän yhteystietojensa välittämiseen tukipalvelujen tarjoajalle esitutkintalain mukaisesti. Lisäksi työryhmä on sitä mieltä, että poliisin ohjaustoimintaa koskeva tilastointi kuuluisi poliisille. Tällä hetkellä Rikosuhripäivystys pitää tilastoa siitä, kuinka paljon uhreja poliisi ohjaa palvelun piiriin. Asia on sovittu poliisin ja Rikosuhripäivystyksen kesken. Hyvien käytäntöjen työryhmä katsoo, että vastuu asian tilastoinnista tulisi olla poliisilla. Poliisin Vitja-tietojärjestelmähankkeesta saatujen tietojen mukaan suunnitelmissa on, että tukipalveluihin ohjaamisesta tehdään merkintä Vitjaan, jolloin asiasta on mahdollista saada systemaattista tietoa. Työryhmä pitää suunnitelmaa kannatettavana.

2.3 Rikosasian sovittelu

Honkatukia⁴³ toteaa, että yksi tapa pyrkiä ottamaan uhrien kokemus rikosten käsittelyssä huomioon nykyistä paremmin on restoratiivinen oikeus, jossa korostuu sovittelun merkitys ja korjaava luonne osapuolille. Sovittelusta on säädetty lailla (1015/2005), ja se on oikeusjärjestelmälle vaihtoehtoinen tai sitä täydentävä menettely rikoksiin liittyvien kysymysten ratkaisemiseksi. Sovinto voi olla syyttämisestä tai tuomitsemisesta luopumisen peruste tai peruste määrätä lievempi rangaistus. Honkatukian mukaan sovittelua on tutkittu Suomessa paljon, mutta uhrien asemaa ei ole kattavasti pohdittu.

Uhridirektiivissä sovittelua käsitellään etenkin artikkelissa 12: *Oikeus suoja toimiin korjaavan oikeuden palvelujen yhteydessä*. Uhridirektiivi edellyttää, että restoratiivisen oikeuden palveluja käytetään ainoastaan, jos ne ovat uhrin edun mukaisia, niissä otetaan huomioon turvallisuusnäkökohdat ja uhri on antanut niihin vapaaehtoisen ja tietoon perustuvan suostumuksensa, jonka voi peruuttaa milloin tahansa. Ennen kuin uhri on antanut suostumuksensa restoratiiviseen menettelyyn osallistumiseen, hänelle

⁴¹ Rikoksen uhrin tiedonsaannin edistäminen. Työryhmän ehdotus. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 23/2016.

⁴² Rikoksen kohteeksi joutuneen ohjaaminen palveluihin. Poliisihallituksen ohje 2020/2012/1916.

⁴³ Honkatukia 2011.

on annettava perusteelliset ja puolueettomat tiedot tästä menettelystä sekä niistä menettelyistä, joiden avulla mahdollisen sopimuksen täyttymistä valvotaan. Uhridirektiivin mukaan restoratiivisen oikeuden palvelujen käytön edellytyksenä on, että rikoksenteijä on tunnustanut tapaukseen liittyvät tosiseikat pääpiirteissään ja että sopimus saadaan aikaan vapaaehtoisesti. Restoratiivisen menettelyn yhteydessä käytävät keskustelut ovat luottamuksellisia eikä niiden sisältöä paljasteta muutoin kuin osapuolten suostumuksella, tai jos kansallisessa oikeudessa sitä edellytetään erittäin tärkeän yleisen edun vuoksi.

Uhridirektiivin täytäntöönpanovaiheessa katsottiin⁴⁴, että laki rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta (9.12.2005/1015) täytti uhridirektiivin vaatimukset lähes sellaisenaan. Sovittelulakiin ei kuitenkaan sisällynyt nimenomaista säännöstä siitä, että sovittelun edellytyksenä on, että sovittelu on uhrin edun mukaista. Laissa ei myöskään ollut säännöstä siitä sovittelun edellytyksestä, että rikosentekijä on tunnustanut tapaukseen liittyvät tosiseikat pääpiirteissään. Tämän vuoksi sovittelulain 3 §:ää muutettiin, ja laki vastaa nyt uhridirektiivin vaatimuksia.

Korkea- ja tasalaatuisen sovittelupalvelun varmistamiseksi Terveyden ja hyvinvoinnin laitos on valmistellut Rikos- ja riita-asioiden sovittelun kehittämissuunnitelman 2016–2020⁴⁵. Osana kehittämissuunnitelmaa toiminut palveluntuottajien edustajista koottu asiakasprosessiryhmä on laatinut sovittelun asiakasprosessikuvauksen, jossa huomioidaan uhridirektiivin vaatimukset rikoksen uhrin suojelemiseksi.

THL:n mukaan tärkeä menetelmä uhrin etujen turvaamiseksi ja uhri-/tukipalveluihin ohjaamiseksi on erillistapaamisten järjestäminen ennen varsinaista sovittelun yhteistapaamista. Tapaamisissa osapuolet saavat rauhallisesti ja turvallisesti pohtia, haluavatko he edetä yhteistapaamiseen, tarvitsevatko he tukihenkilöä sekä liittyykö sovitteluun osapuolten välistä epätasapainoa tai muuta huomioitavaa seikkaa. Erillistapaamiset järjestetään THL:n mukaan aina lähisuhdeväkivallan sovitteluissa ja usein muissa lähisuhteeseen liittyvissä, monikulttuurisissa sekä lasten ja nuorten välisissä sovitteluissa.

Erillistapaamisten tärkeys ja merkitys nousi esiin myös tutkimuksessa, johon haastateltiin sovitteluun osallistuneita lähisuhdeväkivallan uhreja ja tekijöitä⁴⁶. Uhrin, väkivallantekijät sekä tutkimukseen haastatellut sovittelun asiantuntijat pitivät erillistapaamisia välttämättöminä lähisuhdeväkivaltatapausten ja uhrin turvallisuuden arvioimiseksi.

⁴⁴ HE 66/2015.

⁴⁵ Rikos- ja riita-asioiden sovittelun kehittämissuunnitelma 2016–2020. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2016.

⁴⁶ Suomen osuus raportissa "Restorative Justice in Cases of Domestic Violence. Best practice examples between increasing mutual understanding and awareness of specific protection needs. November 2015."

Erillistapaamisen järjestäminen ei kuitenkaan ole lain mukaan pakollista, vaan tapaa-
minen voidaan järjestää, jos osapuolet siihen suostuvat.

Yksi etenkin uhrinäkökulmasta keskeinen ja jossain määrin kiistanalainen kysymys koskee lähisuhdeväkivallan ja perheen sisäisen väkivallan sovittelua. Honkatukian⁴⁷ haastattelemista asiantuntijoista monet suhtautuivat lähisuhdeväkivallan sovitteluun kielteisesti, osa taas oli valmis sovitteluun näissäkin tapauksissa, mutta harkiten. Honkatukian mukaan lähisuhdeväkivallan sovitteluun liittyviä vaihtelevia käytäntöjä ja eri viranomaisten erilaisia suhtautumistapoja sovitteluun voidaan pitää ongelmana. Käytännöt ovat vaihtelevia myös sen suhteen, nähdäänkö sovittelu vaihtoehtona tuomioistuinkäsittelylle vai sille rinnakkaisena prosessina.

Lähisuhhteissa tapahtuva väkivalta ja sen sovittelu on huomioitu Juha Sipilän hallituksen tasa-arvo-ohjelmassa vuosille 2016–2019⁴⁸. Ohjelmassa todetaan lähisuhdeväkivallan olevan yksi suurimmista sukupuolten tasa-arvoon liittyvistä ongelmista. Ohjelmassa yhtenä pitkän aikavälin tavoitteena on erityisesti naisiin kohdistuvan lähisuhdeväkivallan vähentäminen. Hallituskaudella tavoitteena on täsmentää sovitteluun ohjaamista ja sovittelun rajaamista naisiin kohdistuvan väkivallan ja lähisuhdeväkivallan tapauksissa. Tasa-arvo-ohjelmaan on kirjattu seuraava toimenpide: ”*Selvitetään, millaisin kriteerein naisiin kohdistuvan väkivallan ja lähisuhdeväkivallan tapauksia ohjataan sovitteluun ja hyväksytään sovitteltavaksi sekä miten sovitteluprosessi etenee. Selvityksen pohjalta ja kansainväliset velvoitteet huomioiden työryhmä arvioi ja selkiyttää sovitteluun ohjaamisen ja sovittelun ohjeistusta sekä arvioi mahdollista lainsäädännön muutostarvetta*”.

Rikosasioiden sovittelun neuvottelukunta on nimennyt työryhmän, joka tekee tasa-arvo-ohjelmassa mainitun selvityksen lähisuhdeväkivallan sovittelun käytännöistä. Työryhmän tulee saada työnsä valmiiksi vuoden 2018 loppuun mennessä.

Hyvien käytäntöjen työryhmä katsoi, että lähisuhdeväkivallan sovittelun käytäntöjä selvittävän työryhmän tehtävä on jossain määrin päällekkäinen hyvien käytäntöjen työryhmän kanssa, minkä vuoksi hyvien käytäntöjen työryhmä ei ryhtynyt syvällisesti selvittämään sovitteluun liittyviä kysymyksiä. Työryhmä ei myöskään ota kantaa lähisuhdeväkivallan sovitteluun. Työryhmä pitää tärkeänä, että lähisuhdeväkivallan sovittelukäytäntöjä pohtiva työryhmä kiinnittäisi huomiota uhrin asemaan vaikuttaviin seikkoihin.

⁴⁷ Honkatukia 2011.

⁴⁸ Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2016–2019. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2016:4.

Mahdollisia ongelmia ja hyviä käytäntöjä liittyen uhrin kohtaamiseen ja kohteluun sovittelussa pyrittiin kuitenkin selvittämään työryhmän Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen edustajien kautta. THL:n edustajat kysyivät hyvistä käytännöistä kahdelta sovittelupalvelujen tuottajalta, joiden vastauksissa tuotiin esiin seuraavia seikkoja:

- Tärkeää on, että uhri tietää pääpiirteissään minkälaisella asenteella ja suhtautumisella asiaan rikosentekijä on tulossa yhteiseen tapaamiseen. Uhrille kerrotaan mahdollisimman tarkkaan, mikä on sovittelijoiden rooli asiassa. Lisäksi kerrotaan, että hätiköityä ratkaisua mahdollisen sopimuksen sisällön suhteen ei tarvitse tehdä sovittelussa, vaan aina voidaan pitää taukoja tai sopia uusi ajankohta tapaamiselle.
- Mikäli uhri haluaa sovittaa asiaa, mutta ei halua tavata epäiltyä/tekijää, tarjotaan mahdollisuus myös sovittelumenettelyyn sovittelijoiden välittämänä tapauksesta riippuen.
- Uhri ohjataan tarvittaessa Rikosuhripäivystykseen ja muihin palveluihin. Uhri arvioi, mitä palveluja hän mahdollisesti tarvitsee yhdessä keskusteluissa sovittelun ammattihenkilöstön tai vapaaehtoissovittelijoiden kanssa. Muita palveluja voidaan tarjota useassa vaiheessa sovitteluprosessia. Tarvittaessa välitetään yhteystiedot tai jopa varataan aika uhrille taikka saatetaan hänet konkreettisesti muihin palveluihin.
- Asiakas voi tulla halutessaan tutustumaan tiloihin tai tapaamaan ammattihenkilöstöä ennen suostumuksen antamista. Tilojen käytön suhteen varmistetaan muutenkin, että asiakkaat eivät haluamattaan kohtaa toisiaan ennen sovittelua. Turvataan myös uhrin poislähtö tiloista siten, ettei hän joudu haluamattaan kahdenkeskiseen kanssakäymiseen epäillyn kanssa. Mahdollista on myös tilata vartija sovittelutiloihin, mikäli tämä lisää asiakkaan turvallisuudentunnetta ja koetaan muutenkin tarpeelliseksi.
- Toimintaa kehitetään siihen suuntaan, että uhria kannustetaan ottamaan mukaansa tapaamisiin tukihenkilö, jos hän kokee tukihenkilön läsnäolon hyödylliseksi.
- Pidetään huoli, että sovittelu on aidosti vapaaehtoista. Uhria ei painosteta/suostutella millään lailla sovitteluun, vaan kunnioitetaan hänen päätöstään, joka on syntynyt neutraalin informaation antamisen seurauksena. Viime kädessä sovittelutoimisto ottaa vastuun uhrin hyvinvoinnista ja informoi uhria, mikäli arvioidaan, että sovittelu ei ole uhrin edun mukaista.
- Sovittelun ammattihenkilöstöllä ja sovittelijoilla on lähisuhdeväkivallan sovitteluissa käytössä apukaavio, jonka avulla voidaan arvioida sovittelun edellytyksiä uhrin, epäillyn ja heidän yhteisten edellytystensä kannalta.

Hyvien käytäntöjen työryhmä katsoo, että tukihenkilön roolia sovittelussa olisi hyvä vahvistaa. Tällä hetkellä tilanne on työryhmän tietojen mukaan käytännössä usein se, että mikäli vastapuoli vastustaa asianomistajan tukihenkilön läsnäoloa sovittelussa, evätään tukihenkilöltä mahdollisuus olla läsnä⁴⁹. Lisäksi työryhmä pitää tärkeänä, että uhrille annetaan ennen sovitteluun ryhtymistä riittävästi tietoa sovittelun mahdollisista seurauksista, kuten siitä, että sovittelun lopputulos saattaa vaikuttaa sekä syyttäjän ratkaisuun että tuomioon.

Poliisihallituksen ohjeessa rikosasioiden sovittelusta⁵⁰ todetaan, että toistuvan lähisuhdeväkivallan sovitteluun ohjaamiseen tulee suhtautua lähtökohtaisesti pidättyvästi. Työryhmä katsoo, että väkivallan toistuvuutta tulisi selvittää paitsi poliisille tehtyjen aiempien rikosilmoitusten perusteella myös kysymällä asiaa uhrilta. Lisäksi työryhmä on sitä mieltä, että lähisuhdeväkivallan sovittelun yhteydessä tulisi arvioida tilanteeseen mahdollisesti liittyvät riskit ja tehdä tarvittaessa turvasuunnitelma, jonka avulla uhri voi varautua etukäteen uhkaavien tilanteiden varalle.

2.4 Syytevaihe ja syyttäjän toiminta

Syyttäjän kontakti asianomistajaan vaihtelee tilanteittain ja henkilöittäin. Honkatukia toteaa⁵¹ tekemiensä asiantuntijahaastattelujen perusteella olevan varsin tavanomaista, että syyttäjä näkee uhrin ensimmäistä kertaa vasta oikeussalissa. Syyteharjonta tehdään pääsääntöisesti kirjallisen esitutkinta-aineiston perusteella, mutta Kainulaisen ja Saarikkomäen⁵² tutkimukseen vastanneet uhrin olisivat joissakin tapauksissa halunneet tulla kuulluiksi ennen syyttäjän tekemää päätöstä. Syyttäjällä on oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain 1 luvun 8 a §:n 1 momentin mukaan⁵³ mahdollisuus tavata rikoksen uhri ennen päätöksen tekemistä, mutta käytännössä näin toimitaan harvoin. Varsinkin tapauksissa, joissa arvioidaan kiperiä näyttökysymyksiä, rikoksen uhrin tapaaminen voisi Kainulaisen ja Saarikkomäen mukaan kuitenkin olla perusteltua.

⁴⁹ Rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelua koskevan lain (1015/2005) 18 §:n mukaan ”sovittelutapaamisissa osapuoli saa käyttää avustajaa tai tukihenkilöitä, jollei se vaaranna sovittelun häiriötöntä kulkua”. Samassa pykälässä todetaan myös seuraavasti: ”Jos avustajan, tukihenkilön taikka alaikäisen osapuolen huoltajan tai muun laillisen edustajan osallistumisesta sovitteluun ei päästä yhteisymmärrykseen sovittelijan, sovittelun osapuolten ja alaikäisen osapuolen laillisen edustajan kesken, asiasta päättää sovittelutoimistossa sovittelutoiminnan vastuuhenkilö.”

⁵⁰ Rikosasioiden sovittelu. Poliisihallituksen ohje 2020/2013/4355.

⁵¹ Honkatukia 2011.

⁵² Kainulainen & Saarikkomäki 2014.

⁵³ ”Ennen syyteratkaisun tekemistä syyttäjä voi kutsua asianosaisen ja hänen avustajansa tai asiamiehensä suulliseen neuvotteluun, jos se on eduksi syyteratkaisun tekemiselle tai asian käsittelylle tuomioistuimessa.”

Kainulainen ja Saarikkomäki nostavat esiin myös syyttäjän mahdollisuuden perustella syyttämättäjättämispäätös henkilökohtaisesti. He toteavat, että rikoksen uhrin voisi olla helpompi hyväksyä mahdollinen päätös syyttämättä jättämisestä, jos syyttäjä selostaisi hänelle tekemänsä päätöksen oikeudelliset perustelut henkilökohtaisesti. Myös Honkatukia katsoo⁵⁴, että syyttämättäjättämispäätöksen saaminen voi olla vaikea tilanne esimerkiksi seksuaalista väkivaltaa kokeneille. Uhrin mahdollista pettymystä ja siitä selviytymistä saattaisi Honkatukian mukaan helpottaa se, jos syyttäjä selostaisi hänelle tekemänsä päätöksen oikeudelliset perustelut henkilökohtaisesti.

Osana työryhmän työtä selvitettiin syyttäjien näkemyksiä edellä mainittuihin tutkijoiden ehdotuksiin. Valtakunnansyyttäjänvirastoa pyydettiin välittämään seuraavat kysymykset erityisiin henkilöön kohdistuviin rikoksiin erikoistuneille syyttäjille sekä syyttäjille, jotka hoitavat paljon seksuaalirikos- ja väkivaltarikosjuttuja. Kysymykset lähetettiin 15 syyttäjälle, joista 8 vastasi. Lisäksi työryhmän sihteeri keskusteli kysymyksistä kahden oikeusministeriössä työskentelevän syyttäjän kanssa.

ROL 1: 8a §:n 1 momentin käyttö syyttäjien toiminnassa

- Onko säädöksen suoma mahdollisuus yleisesti syyttäjien tiedossa?
- Miten usein syyttäjä kutsuu asianomistajan tällaiseen neuvotteluun?
- Jos säädöstä ei käytännössä juurikaan sovelleta, olisiko säädöksen soveltaminen mahdollista nykyistä useammin?

Syyttämättäjättämispäätöksen perustelevien henkilökohtaisesti

- Miten usein syyttäjä ottaa henkilökohtaisesti asianomistajaan yhteyttä selittääkseen tälle syyttämättäjättämispäätöksen perustelut?
- Nähdäänkö, että tällaisen menettelyn käyttö olisi perusteltua nykyistä useammin?

Suullista neuvottelua koskeva ROL-säädös on kysymyksiin vastanneiden syyttäjien arvioiden mukaan syyttäjillä tiedossa, mutta sen soveltaminen on erittäin harvinaista. Lähes kaikki kysymyksiin vastanneet syyttäjät totesivat, etteivät ole koskaan kutsuneet asianomistajaa tällaiseen neuvotteluun. Yhtä vastaajaa lukuun ottamatta syyttäjien vastaukset olivat samansuuntaisia sen suhteen, olisiko säädöksen soveltaminen mahdollista nykyistä useammin. Säädöksen laajempaa soveltamista ei pidetty perusteltuna tai kannatettavana. Näkemystä perusteltiin yleisimmin sillä, että syyttäjän puoleettomuus saattaisi kyseenalaistua tai se saatettaisiin kyseenalaistaa, mikäli vain

⁵⁴ Honkatukia 2011.

toinen osapuoli kutsuttaisiin neuvotteluun. Alle on poimittu perusteluja syyttäjien vastauksista:

Syyttäjän puolueettomuus syyteharkintavaiheessa edellyttää, ettei syyttäjä aktiivisesti pidä yhteyttä vain toiseen osapuoleen.

Mikäli syyttäjä lähtisi käymään yksityisiä dokumentoimattomia keskusteluja ennen syyteharkinnan tekemistä esim. asianomistajan kanssa, saattaisi tämä ulospäin näyttää toisen osapuolen suosimiselta tai jopa ohjaamiselta tietyn lopputuloksen saavuttamiseksi, vaikka sellaisesta asiassa ei todellisuudessa olisikaan kyse.

Säännöstä voisi ideaalitulanteessa soveltaa, mutta omalla kohdallani ongelmaksi muodostuu se, että juttukannastani seksuaalirikosjuttuja on noin 90–95 %. Minkä juttujen asianomistajat kutsuisin tuolloin neuvotteluihin? Pääkäsittelyssä voisi puolustukselta tulla väite syyttäjän puolueellisuudesta tms. yksipuolisuudesta; tuolloin pitäisi näissä jutuissa harkita vastaavasti myös epäillyn avustajineen kutsumista neuvotteluun.

Neuvottelumahdollisuus voisi olla yksittäistapauksissa järkevää, mutta en näe sen laajamittaiselle käytölle tarvetta; katsoisin, että esitutkimateriaalin tulisi olla niin laaja ja laadukas, että siinä käyvät tarvittavat seikat ilmi.

Ajankäyttöön ja resursseihin liittyvät seikat saattavat estää käytön. Jossain määrin yhdenvertaisuuteen liittyvä ongelma on, että syyttäjä tapaisi vain toista jutun osapuolta. Uutta näyttöä ei tällaisessa tapaamisessa kuitenkaan voida ottaa vastaan, vaan kaiken asiaan vaikuttavan tulee lähtökohtaisesti selvittää esitutkinnasta ja olla kaikkien osapuolten tiedossa.

Prosessia palvelee paremmin syyttäjän ja poliisin tekemä esitutkintayhteistyö.

Syyttämättäjättämispäätöksen perustelemisesta henkilökohtaisesti kaikki vastanneet syyttäjät totesivat, etteivät ole juuri koskaan tehneet niin. Menettelyn käyttöä nykyistä useammin ei yhtä vastaajaa lukuun ottamatta pidetty perusteltuna. Lähes kaikissa vastauksissa todettiin, että syyttämättäjättämispäätös tulee olla niin hyvin ja avoimesti perusteltu ja selkeästi kirjoitettu, että päätöksen lukijalla on halutessaan mahdollisuus ymmärtää asian lopputulos, eli se, miksi asiassa ei nostettu syytettä. Joissakin vastauksissa mainittiin lisäksi, että asianosainen voi ottaa yhteyttä päätöksen tehneeseen syyttäjään ja kysyä perusteluista, jotka hänelle ovat jääneet epäselviksi. Tällöin asian-

omaisen kanssa keskustellaan ja käydään päätöksen perusteluja läpi. Lisäksi muutama syyttäjä toi esiin, että mikäli asianomistajalla on avustaja, voi tämä tarvittaessa auttaa syyttämättäjättämispäätöksen perustelujen ymmärtämisessä.

Valtakunnansyyttäjänvirastosta saatujen tietojen mukaan syyttämättäjättämistä ja syyttämättäjättämispäätöksen kirjoittamista käsitellään syyttäjän peruskoulutuksessa, johon kuuluvat Syyttäjän Startti (6 kk perehdytyspaketti) ja siihen liittyvä Uuden syyttäjän päivät (2 pvä) sekä Syyttäjän työn ytimessä -koulutusohjelma (15 pvä), joka antaa kokonaiskuvan syyttäjän työstä. Nämä koulutukset ovat syyttäjille pakollisia. Rikoksen uhrin tiedonsaantia edistäneen työryhmän raportista antamassaan lausunnossa⁵⁵ Valtakunnansyyttäjänvirasto toteaa, että syyttäjän peruskoulutukseen on pyritty lisäämään syyttämättäjättämispäätösten sisältöön vaikuttavia aineksia, kuten juridista argumentaatiota ja selväkielisyyden vaatimusten korostamista. Lisäksi valtakunnansyyttäjä on antanut vuoden 2017 alusta voimaan tulleen ohjeen syyttämättäjättämispäätöksen laatimisesta ja sisällöstä⁵⁶.

Kainulaisen ja Saarikkomäen tutkimukseen⁵⁷ osallistuneet väkivaltarikosten uhrit, joiden tapauksessa syyttäjä oli tehnyt syyttämättäjättämispäätöksen, saivat kommentoida päätöstä tutkijoille. Osa uhreista koki, että syyttämättäjättämispäätös oli pettymys ja että päätös mitätöi uhrin kokemuksia. Toisaalta syyttämättä jättämistä saatettiin pitää oikeana ja perusteltuna ratkaisuna ja helpottavana sitä, että käsittelyä ei enää jatkettu tuomioistuimessa.

Hyvien käytäntöjen työryhmä pitää tärkeänä ja hyvänä käytäntönä sitä, että syyttämättäjättämispäätös on selkeästi kirjoitettu ja hyvin perusteltu. Tästä huolimatta päätöksen sisällön ymmärtäminen saattaa olla uhrille vaikeaa. Mikäli asianomistajalla on avustaja, voi tämä auttaa päätöksen läpikäymisessä. Päätöksestä saattaa käydä selvälle, että rikoksen uskotaan tapahtuneen, mutta syytteen nostamiseksi ei ole riittävästi näyttöä. Tämä voi olla hyvin merkityksellinen tieto uhrille, joka pohtii, uskotaanko häntä.⁵⁸ Myös tukipalvelut tarjoavat apua syyttämättäjättämispäätöksen ja mahdollisten jatkotoimien läpikäymiseen. Työryhmä toteaa, että ainakin seksuaalirikoksia koskevien syyttämättäjättämispäätösten liitteeksi voisi laittaa tietoa tukipalveluista. Mikäli päätös lähetetään sähköpostitse, sähköpostiin voi lisätä linkin tukipalveluiden verkkosivuille.

⁵⁵ Rikoksen uhrin tiedonsaannin edistäminen. Lausuntotiivistelmä. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 47/2016.

⁵⁶ Syyttämättäjättämispäätöksen laatiminen ja sisältö. Valtakunnansyyttäjän yleinen ohje. VKS:2016:6. 8.12.2016.

⁵⁷ Kainulainen & Saarikkomäki 2014.

⁵⁸ "Syyttämättäjättämispäätös on kova paikka rikoksen uhrille". Sami Liukkonen, RIKU-lehti 3/2017.

Honkatukian haastattelema⁵⁹ syyttäjä kertoi esittäytyvänsä seksuaalirikosten asianomistajille oikeustalon aulassa ennen käsittelyn alkamista. Työryhmän tiedossa on, että joillakin syyttäjillä on tapana toimia näin. Työryhmä pitää tätä hyvänä käytäntönä. Työryhmä toteaa myös, että syyttäjä voi kertoa asianomistajalle ennen käsittelyn alkamista mitä istunnossa pääpiirteittäin tapahtuu, etenkin niissä tilanteissa, joissa asianomistajalla ei ole avustajaa.

Työryhmän kuulema Väestöliiton erityisasiantuntija Kirsi Porras mainitsi kuulemisessaan syyttäjistä, joka oli tarjonnut nuorelle asianomistajalle mahdollisuutta tutustua istuntosaliin etukäteen. Porras katsoi toiminnan olleen erityisen arvostavaa nuorta kohtaan. Myös Honkatukia nostaa omassa tutkimuksessaan esiin hyvänä käytäntönä sen, että syyttäjä esittelisi oikeussalin asianomistajalle ennen käsittelyä.

Työryhmän kuulema Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen kehittämispäällikkö Minna Sinkkonen mainitsi kuulemisessaan hyvänä esimerkkinä Länsi-Suomen syyttäjänviraston, jossa lapsiin kohdistuneet seksuaali- ja väkivaltarikokset on keskitetty syyttäjätiiμιille. Tiiμιin kuului seitsemän syyttäjää vuonna 2016. Lapsiin kohdistuvat rikokset edellyttävät syyttäjältä erityistä ammattitaitoa, jonka kehittäminen ja ylläpito voidaan varmistaa Länsi-Suomen syyttäjänviraston kaltaisella järjestelyllä. Sinkkonen mukaan kukin seitsemästä syyttäjistä on vuorollaan osallistunut monialaiseen LASTA-työryhmään ja hoitanut esillä olleet jutut. Sinkkonen toteaa, että on tarkoituksenmukaista kohdentaa lapsiin kohdistuneet pahoinpitely- ja seksuaalirikosjutut pienemmälle, osaavalle ja motivoituneelle syyttäjryhmälle. Myös hyvien käytäntöjen työryhmä pitää juttujen keskittämistä hyvänä käytäntönä, koska tällöin myös osaamista saadaan keskitettyä.

Syyttäjällä on keskeinen rooli esitutkinnassa tehtävässä asianomistajan suojelutarpeen arvioimisessa. Lain mukaan esitutkintaviranomaisen on kuultava syyttäjää erityisen suojelun tarpeesta ja suojelutoimenpiteiden tarpeellisuudesta, jos asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet tai rikoksen laatu sitä edellyttävät (ETL 11:9a). Lisäksi, jos suojeluntarpeen arviointi on laissa mainituista syistä tehtävä uudelleen, syyttäjä päättää uuden arvioinnin tekemisestä esitutkinnan päätyttyä. Koska suojelutarpeen arviointeja koskeva tieto on kaiken kaikkiaan vielä niukkaa, ei työryhmällä ole tietoa siitä, miten aktiivisesti syyttäjää on kuultu esitutkinnassa arvioitaessa suojelun tarvetta. Työryhmä kuitenkin katsoo, että syyttäjät voisivat omalta osaltaan pyrkiä aktivoitumaan suojelutarpeen arviointien suhteen.

⁵⁹ Honkatukia 2011.

Työryhmässä on noussut esiin hyvänä käytäntönä syyttäjän mahdollisuus kirjata toive esimerkiksi sermistä tai asian käsittelystä suljetuin ovin info-lehden lisäksi haastehakemukseen. Tällöin myös asianomistaja tulee tietoiseksi, että hänen esittämänsä toive on tuomioistuimen tiedossa.

2.5 Oikeudenkäynti

2.5.1 Kutsu oikeudenkäyntiin

Käräjäoikeus kutsuu yleensä kaikki asianosaiset sekä todistajat oikeudenkäyntiin. Kainulaisen ja Saarikkomäen tutkimukseen⁶⁰ osallistuneista väkivaltarikosten uhreista lähes kaikki kokivat saaneensa kutsun oikeudenkäyntiin riittävän ajoissa. Yli puolet vastanneista oli sitä mieltä, että he saivat etukäteen riittävästi neuvoja oikeudenkäyntiin valmistautumista varten. Avustajaa käyttäneet asianomistajat olivat muita useammin tyytyväisiä saamaansa neuvontaan.

Honkatukian⁶¹ haastattelema tuomari kertoi, että hänen käräjäoikeudessaan on käytössä hyvä käytäntö: kutsun mukana asianomistajalle lähetetään esite, jossa kerrotaan muun muassa avustajasta, tukihenkilöstä, oikeusavusta ja käsittelyn etenemisestä. Uhrin tiedonsaantia vuosina 2015–2016 käsitellyt oikeusministeriön työryhmä laati ehdotuksen ohjeiksi oikeudenkäyntiin kutsuttavalle asianomistajalle. Ohjeiden viimeistelemineen on toteutettu osana hyvien käytäntöjen työryhmän työtä. Työryhmä selvitti, minkälaisia kutsukirjeitä tuomioistuimet käyttävät asianomistajaa kuultavaksi kutsuttaessa. Tuomioistuinkyselyn yhteydessä käräjä- ja hovioikeuksia pyydettiin toimitamaan niiden käytössä olevat kutsut ja kutsujen liitteenä mahdollisesti olevat ohjeet. Yhdeksän tuomioistuinta lähetti käyttämiään kutsuja ja niiden liitteinä olevia ohjeita työryhmälle. Muutama vastaaja toi kyselyn avovastauksissa esiin tarpeen kutsujen mukana lähetettävien ohjeiden ja tiedotteiden yhtenäistämiseksi ja päivittämiseksi.

Työryhmän ehdotus käräjäoikeuden kutsuun liitettäväksi yhtenäisiksi ohjeiksi oikeudenkäyntiin kutsuttavalle asianomistajalle on liitteessä 3. Ohje on pyritty laatimaan mahdollisimman selkeäksi ja ymmärrettäväksi. Siinä kerrotaan asianomistajan oikeudesta käyttää oikeudenkäyntiavustajaa ja tukihenkilöä, oikeusavusta, oikeudesta saada korvausta matkakustannuksista ja ansionmenetyksestä, läsnäolovelvollisuus-

⁶⁰ Kainulainen & Saarikkomäki 2014.

⁶¹ Honkatukia 2011.

desta, oikeudenkäynnin järjestelyistä (mm. mahdollisuudet asianomistajan suojaamiseksi esim. uhkailulta tai kuulemisesta aiheutuvalta ahdistukselta) sekä asian käsittelystä.

Jotkut käräjäoikeudet lähettivät työryhmälle niiden käyttämiä asianomistajalle tai muulle istuntoon kutsutulle tarkoitettuja lisäohjeita. Lisäohjeissa kerrotaan esimerkiksi pysäköintipaikoista, oikeustalolla tehtävästä turvatarkastuksesta, istuntosalien sijainnista, korvauslomakkeesta, oikeustalon kahviosta/ruokalasta sekä saniteettitilojen sijainnista. Työryhmä pitää tämän tyyppisiä, käytännön asioita ja neuvoja sisältäviä ohjeita hyvänä tapana informoida uhria ja muita istuntoon kutsuttuja. Lisäohjeistus helpottaa käräjäoikeuteen saapumiseen ja siellä toimimiseen liittyvää valmistautumista ja voi vähentää mahdollista jännitystä. Hyvänä esimerkkinä ovat Oulun käräjäoikeuden lisäohjeet asianomistajalle (liite 4).

Ohjeiden lisäksi jotkut käräjä- ja hovioikeudet lähettävät asianomistajalle kutsun mukana Rikosuhripäivystyksen esitteen. Esitteessä on RIKUn yhteystiedot ja siinä kerrotaan, miten RIKU voi auttaa ja tukea asianomistajaa tai todistajaa oikeudenkäyntiin valmistautumisessa ja oikeudenkäynnissä. Työryhmä pitää RIKUn esitteen lähettämistä asianomistajan kutsun mukana hyvänä käytäntönä, koska RIKUn tuottamat uhridirektiivin mukaiset tukipalvelut kuuluvat julkisen palveluvelvoitteen piiriin. On tärkeää, että RIKUn esite on ajan tasalla (esim. maksuttomat puhelinnumerot ja muut yhteystiedot). Työryhmän tiedossa olevat RIKU-esitteet olivat mustavalkoisia tulosteita. Mahdollisuuksien mukaan voisi harkita painettujen, värillisten taskuesitteiden toimittamista käräjäoikeuksiin asianomistajille lähetettäväksi. Tällöin esite erottuisi muusta, kutsun mukana lähetettävästä viranomaismateriaalista.

2.5.2 Oikeudellinen avustaja

Rikoksen uhrilla on oikeus käyttää oikeudenkäynnissä oikeudellista avustajaa ja tukihenkilöä (OK 15:1, ROL 2:1a, ROL 2:3). Kainulaisen ja Saarikkomäen tutkimukseen⁶² vastanneista, oikeudenkäyntiin henkilökohtaisesti osallistuneista väkivaltarikosten uhreista melkein 60 prosenttia kertoi käyttäneensä oikeudellista avustajaa oikeudenkäynnissä. Honkatukian tutkimukseen⁶³ osallistuneista uhreista yli puolella (55 %) niistä, joihin kohdistunutta rikosta oli käsitelty käräjäoikeudessa, oli ollut oikeudellinen avustaja. Näiden tutkimusten valossa vaikuttaa siltä, että oikeudellisen avustajan käyttö on huomattavasti yleisempää oikeudenkäynnissä kuin esitutkinnassa. Avustajan käyttöä esitutkinnassa on käsitelty kohdassa 2.2.3.

⁶² Kainulainen & Saarikkomäki 2014.

⁶³ Honkatukia 2011.

Työryhmän tekemässä tuomioistuin­kyselyssä kysyttiin, onko tuomioistuimessa usein tilanteita, joissa asianomistajalla ei ole avustajaa, vaikka hänellä olisi oikeus oikeudenkäyntiavustajaan ROL 2:1a:n nojalla. Lisäksi pyydettiin kertomaan, miten tuomioistuin toimii tilanteissa, joissa avustajaa ei ole. 90 prosenttia vastaajista oli sitä mieltä, että tuomioistuimessa ei ole usein tilanteita, joissa asianomistajalla ei ole avustajaa, vaikka hänellä olisi oikeus oikeudenkäyntiavustajaan oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain nojalla. Vastauksissa todettiin, että tilanteissa, joissa avustajaa ei ole, tuomioistuin kehottaa asiaomistajaa hankkimaan avustajan tai hankkii sen hänelle.

Työryhmän tietojen mukaan tuomioistuimissa on silti edelleen tilanteita, joissa vakavien rikosten asianomistat tulevat oikeudenkäyntiin ilman avustajaa. Eräässä tuomioistuin­kyselyyn saadussa vastauksessa todetaan seuraavaa: *”On ehkä liioittelua sanoa, että sanottuja tilanteita olisi usein, mutta aika ajoin kuitenkin. - - Tyypillinen tilanne, jossa avustajaa ei ole, on perheen sisällä tapahtunut pahoinpitely, jossa asianomistaja ei edes halua itselleen avustajaa. Seksuaalirikoksissa avustaja käytännössä aina on, samoin lapsiin kohdistuneissa rikoksissa.”*

Honkatukian⁶⁴ haastattelemat asiantuntijat pitivät avustajan mukanaoloa rikosprosessissa tärkeänä, varsinkin vakavissa rikoksissa. Haastateltavat kertoivat olevansa huolissaan, jos vähänkään vakavissa rikostapauksissa uhri on oikeudenkäynnissä ilman avustajaa. Tällöin uhrille voi aiheutua tarpeetonta kuormitusta, eikä asianosaisten prosessuaalinen tasavertaisuus välttämättä toteudu, etenkin jos vastaajalla on avustaja. Honkatukian tutkimuksessa oikeudellisen avustajan merkitys tuli esiin etenkin vahingonkorvauksiin liittyen. Avustajan tehtävänä on myös valmistella asianomistajaa oikeudenkäyntiin ja informoida häntä prosessin kulusta. Avustaja voi ilmoittaa tuomioistuimeen uhrin mahdollisia tarpeita tai toiveita liittyen esimerkiksi erityisjärjestelyihin oikeudenkäynnissä. Honkatukian mukaan syytteen hylkääminen oikeudenkäynnissä saattaa olla uhrille vaikea asia. Avustaja voi avata ja selittää asiaa uhrille oikeudenkäynnin jälkeen.

Kuten kohdassa 2.2.2 on tuotu esiin, työryhmä pitää erittäin tärkeänä, että etenkin vakavien rikosten uhreilla olisi oikeudellinen avustaja mahdollisimman varhaisessa vaiheessa rikosprosessia. Jos avustajaa ei ole hankittu vielä esitutkintavaiheessa, tulee avustajan hankkimisesta huolehtia hyvissä ajoin ennen asian käsittelyä tuomioistuimessa. Mikäli syyttäjä pitää avustajan määräämistä tarpeellisena, hän voi haastehakemuksen yhteydessä olevalla info-lehdellä esittää tuomioistuimelle avustajan määräämistä. Työryhmän tiedossa on myös tilanteita, joissa syyttäjä on ollut yhteydessä asianomistajaan ja kehottanut tätä hankkimaan avustajan. Työryhmä toteaa, että tar-

⁶⁴ Honkatukia 2011.

vittaessa avustajan hankkiminen olisi hyvä varmistaa viimeistään tuomioistuinvaiheessa esimerkiksi siten, että käräjäsihteeri soittaa asianomistajalle ja kehottaa tätä hankkimaan avustajan.

Työryhmän laatimissa ohjeissa oikeudenkäyntiin kutsuttavalle asianomistajalle (liite 3) kerrotaan oikeudesta käyttää avustajaa sekä tilanteista, joissa asianomistaja voi saada avustajan valtion varoista. Kutsu oikeudenkäyntiin ohjeineen tulisi lähettää asianosaisille hyvissä ajoin, jotta asianomistajalle jää kohtuullinen aika oikeudenkäyntiin valmistautumiseen ja oikeudenkäyntiavustajan hankkimiseen.

2.5.3 Tukihenkilö

Kainulaisen ja Saarikkomäen tutkimukseen⁶⁵ vastanneista väkivaltarikosten uhreista, jotka olivat osallistuneet oikeudenkäyntiin, vain viitisen prosenttia kertoi käyttäneensä oikeudenkäynnissä tukihenkilöä. Tutkijoiden mukaan tukihenkilölle olisi ollut tarvetta, sillä kyselyn avovastauksissa ilmeni, että oikeudenkäynnissä toimiminen ilman omaa tukihenkilöä saattoi muodostua raskaaksi kokemukseksi. Honkatukian tekemässä kyselyssä⁶⁶ kävi ilmi, että tukihenkilön mukana oleminen rikosprosessissa lisäsi uhrien tyytyväisyyttä. Kysely oli kohdennettu tukipalveluita käyttäneille uhreille.

Työryhmän tekemässä tuomioistuinkyselyssä kysyttiin, onko tuomioistuimessa usein tilanteita, joissa asianomistajalla ei ole tukihenkilöä, vaikka hänellä olisi oikeus tukihenkilöön ROL 2:3:n nojalla. Lisäksi pyydettiin kertomaan, miten tuomioistuin toimii tilanteissa, joissa tukihenkilöä ei ole. Lähes 60 prosenttia vastaajista oli sitä mieltä, että tuomioistuimessa ei ole usein tilanteita, joissa asianomistajalla ei ole tukihenkilöä, vaikka hänellä olisi oikeus tukihenkilöön oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain nojalla. Tämä on ristiriidassa tutkimustiedon ja työryhmän käsityksen kanssa siitä, että tukihenkilön määrääminen ROL:n nojalla on harvinaista.

Tuomioistuinkyselyssä muutama vastaaja totesi, että yleensä asianomistajalla on oikeudellinen avustaja, minkä vuoksi oletetaan, että tarvetta tukihenkilölle ei ole. Avustajan ja tukihenkilön tehtävät ja roolit ovat kuitenkin erilaiset. Avustaja auttaa asian oikeudellisessa käsittelyssä. Tukihenkilön tehtävä on olla uhrin henkilökohtaisena tukena ja auttaa häntä asian käsittelemiseen liittyvissä muissa kysymyksissä.

Häkkänen-Nyholm⁶⁷ toteaa, että moni oikeusprosessissa osallisena oleva kokee prosessin stressaavaksi ja ahdistavaksi. Sekä lapsilla että aikuisilla merkittävä stressiin

⁶⁵ Kainulainen & Saarikkomäki 2014.

⁶⁶ Honkatukia 2011.

⁶⁷ Häkkänen-Nyholm 2017.

vaikuttava tekijä on Häkkänen-Nyholmin mukaan tiedon puute siitä, mitä oikeusprosessin aikana ja erityisesti oikeudenistunnossa tapahtuu. Psyykkinen tuki oikeusprosessin eri vaiheissa ja henkilön hyvä valmistelu oikeuden istuntoon edistävät Häkkänen-Nyholmin mukaan psyykkistä hyvinvointia. Avustajan ja tukihenkilön käytöllä voidaan nähdä olevan myös tällaisia hyötyjä.

Kuten luvussa 2.2.4 todetaan, tukihenkilöä voi käyttää ja tosiasiallisesti myös käyttää ilman tuomioistuimen tekemää määräystä. Yleensä tästä ei aiheudu ongelmia, mutta työryhmän jäsenet ovat joskus törmänneet tilanteisiin, joissa ilman ROL:n nojalla tehtyä määräystä toiminut tukihenkilö on poistettu oikeussalista, kun suullinen käsittely on päätetty toimittaa suljetuin ovin. Työryhmä pitää tukihenkilön käyttöä rikosprosessissa hyvänä käytäntönä ja katsoo, että viranomaisten tietoisuutta tukihenkilön käyttämisen hyödyistä ja ROL 2:3 pykälän sisällöstä tulisi lisätä.

Työryhmän laatimissa ohjeissa oikeudenkäyntiin kutsuttavalle asianomistajalle (liite 3) kerrotaan oikeudesta käyttää tukihenkilöä. Tietoa tukihenkilön käytön mahdollisuudesta on hyvä vahvistaa liittämällä kutsuun kyseiset ohjeet.

2.5.4 Oikeustalojen tilat, uhrin erityistarpeiden huomioiminen ja suojelutoimet oikeudenkäynnissä

Uhridirektiivin 19 artiklan mukaan uhrilla on oikeus välttää rikoksenteijän kohtaaminen tiloissa, joissa rikosoikeudellinen menettely käydään, jollei rikosoikeudellinen menettely edellytä tällaista kohtaamista. Lisäksi direktiivi velvoittaa jäsenvaltiot huolehtimaan siitä, että uusissa tuomioistuintiloissa on erilliset odotustilat uhreja varten. Direktiivin johdanto-osan mukaan oikeusalalla toimivien käyttöön olisi asetettava mahdollisimman laaja toimenpidevalikoima, jotta voidaan välttää aiheuttamasta uhrille tuomioistuinkäsittelyn aikana ahdistusta erityisesti sen johdosta, että hän joutuu katsekontaktiin rikoksenteijän tai tämän perheen tai rikoskumppanien taikka yleisöön kuuluvien kanssa. Johdanto-osassa suositellaan, että erityisesti tuomioistuinrakennuksissa ja poliisiasemilla otettaisiin käyttöön esimerkiksi erillisiä sisäänkäyntejä ja odotustiloja uhreja varten. Lisäksi johdannossa todetaan, että oikeudenkäynti tulisi mahdollisuuksien mukaan järjestää siten, että vältetään uhrin ja hänen perheenjäsentensä sekä rikoksenteijöiden kohtaaminen, esimerkiksi kutsumalla uhrin ja rikoksenteijät kuultavaksi eri aikoina.

Myös Euroopan neuvosto on tuomioistuinten tiloja ja koskevissa suosituksissaan⁶⁸ kehottanut jäsenmaita varmistamaan, että rikosten uhreille on oikeustaloissa erilliset odotustilat. Työryhmän tekemässä tuomioistuinkyselyssä kysyttiin, käytetäänkö talossa mahdollisuutta järjestää kulku sisään ja ulos sekä istunnon odottaminen niin, että asianomistaja ja vastaaja eivät kohtaa, mikäli asianomistaja pelkää tai on esittänyt toiveen, ettei halua nähdä vastaajaa. Yhtä käräjäoikeutta lukuun ottamatta kaikki kyselyyn vastanneet tuomioistuimet kertoivat kulkemisen ja odottamisen järjestyvän siten, ettei asianomistajan tarvitse kohdata vastaajaa. Käytännössä asianomistajan toive tai pyyntö voidaan toteuttaa esimerkiksi siten, että asianomistaja ja vastaaja odottavat istuntoa ja kulkevat eri paikoissa, sisään-tulo oikeustaloon järjestetään eri ovesta tai eri aikaan, asianomistaja on läsnä vain oman kuulemisensa ajan tai vastaaja voidaan sijoittaa asianomistajan kuulemisen ajaksi toiseen huoneeseen tai saliin, jonne on video- tai puhelinyhteys. Työryhmä toteaa, että käytännössä erillisten odotustilojen käyttö vaatii erikoisjärjestelyjä.

Euroopan neuvoston tuomioistuinten tiloja koskevissa suosituksissa⁶⁹ huomioidaan myös oikeustalojen esteettömyys. Suosituksissa todetaan, että henkilöt, joilla on liikkumiseen liittyviä vaikeuksia, tulisi huomioida sekä siinä, miten oikeustaloon pääsee sisään, että siinä, miten talossa pystyy liikkumaan. Tuomioistuinkyselyssä kysyttiin, onko oikeustaloon/istuntopaikkaan esteetön sisäänpääsy ja pystyykö tiloissa liikkumaan esteettömästi. Lähes kaikki kyselyyn vastanneet käräjä- ja hovioikeudet vastasivat, että taloon on esteetön sisäänpääsy ja että siellä pystyy liikkumaan esteettömästi. Yhdessä vastauksessa kerrottiin, että normaali kulkureitti istuntosaleihin ei ole esteetön, mutta se pystytään järjestämään vartijan tai käräjäpäivystäjän avulla henkilökunnan reittien kautta.

Euroopan neuvoston suositusten mukaan esteettömyyden lisäksi oikeustaloissa tulisi huomioida myös näkö- ja kuulovammaiset henkilöt esimerkiksi huolehtimalla riittävästä valaistuksesta ja opasteista sekä induktiosilmukoista. Tuomioistuinkyselyssä kysyttiin, onko tuomioistuimessa/istuntopaikassa huomioitu näkö- ja kuulovammaiset asianomistajat, ja onko saleissa käytössä esimerkiksi teknisiä laitteita tai muita apuvälineitä. Noin puolet vastaajista kertoi, että käytössä on teknisiä laitteita tai muita apuvälineitä ja noin puolet, että laitteita tai apuvälineitä ei ole käytössä. Käytössä olevista laitteista mainittiin induktio- tai muut silmukat sekä tehostekuulokkeet. Vastausten perusteella vaikuttaisi siltä, että etenkin näkövammaisia ei ole juurikaan huomioitu tuomioistuimissa/istuntopaikoissa. Työryhmä katsoo, että asiaan tulisi kiinnittää huomiota.

⁶⁸ Guidelines on the organisation and accessibility of court premises. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Council of Europe 2014.

⁶⁹ mt.

Kuten luvussa 2.2.5 todettiin, esitutkinnassa tulisi tehdä asianomistajan henkilökohtainen arviointi, eli ns. suojelutarpeen arviointi (ETL 11:9a). Arvioinnissa kuullaan syyttäjää, joka kirjaa esityksensä suojelutoimiksi haastehakemuksen yhteydessä tuomioistuimelle toimitettavaan info-lomakkeeseen. Arvioinnin perusteella voidaan oikeudenkäyntiin esittää seuraavia suojelutoimenpiteitä:

- asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä vastaajan tai muun henkilön läsnä olematta (OK 17:51)
- asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä näkösuojan takaa (OK 17:51)
- asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä hänen henkilökohtaisesti läsnä olematta (OK 17:52)
- asianomistajan kuuleminen toteutetaan katsomalla videotallenne (OK 17:24)
- suullinen käsittely toimitetaan yleisön läsnä olematta (YTJulkL 15 §)
- asianomistajan pyyntö asiakirjojen salassa pidettävyydestä (YTJulkL 10 §)
- asianomistajan henkilötietojen salaaminen (YTJulkL 6 §).

Työryhmän tekemässä tuomioistuin­kyselyssä kysyttiin, millä tavoin esitutkinnassa tehtävä suojelutarpeen arviointi näkyy tuomioistuimessa. Noin puolet vastaajista kertoi, että suojelutarpeen arviointi ei ole näkynyt juurikaan tai se on näkynyt harvoin tuomioistuimessa. Kaikki hovioikeudet vastasivat näin. Niissä tuomioistuimissa, joissa suojelutarpeen arviointi oli näkynyt, tieto suojelutarpeista oli tullut pääasiassa syyttäjältä info-lehdellä tai erillisellä yhteydenotolla, tai suoraan poliisilta esitutkinnassa täytetyllä lomakkeella.

Kyselyssä kysyttiin, onko tuomioistuimessa/istuntopaikassa käytössä sermejä tai näkösuojia asianomistajan kuulemiseksi siten, että tämä ei näe vastaajaa ja päinvastoin. 90 prosenttia vastaajista vastasi kysymykseen myöntävästi. Neljä vastaajaa, jotka kaikki Lapin käräjäoikeuden alueelta, kertoi, että sermejä tai näkösuojia ei ole käytössä. Kysymykseen siitä, saadaanko syyttäjän, asianomistajan tai tämän avustajan esittämä toive sermin/näkösuojan käytöstä istunnossa yleensä toteutettua, myöntävästi vastasivat kaikki ne tuomioistuimet/istuntopaikat, joissa sermejä on saatavilla.

Työryhmä pitää sermin tai näkösuojan käyttöä tarvittaessa hyvänä käytäntönä ja katsoo, että kaikissa tuomioistuimissa ja istuntopaikoissa tulisi olla riittävästi sermejä/näkösuojia.

Lisäksi kysyttiin, onko tuomioistuimessa/istuntopaikassa käytössä ns. pelkääjien saloja, jossa asianomistajaa voidaan kuulla siten, että muut salissa olijat eivät näe häntä. Tähän kysymykseen puolet vastasi myöntävästi ja puolet kieltävästi. Kaikissa

niissä tuomioistuimissa/istuntopaikoissa, joissa pelkääjien saleja on, syyttäjän, asianomistajan tai avustajan esittämä toive pelkääjien salin käytöstä saadaan vastaajien mukaan toteutettua.

Vastaukset sermejä ja pelkääjien saleja koskeviin kysymyksiin tukevat käsitystä, jonka Honkatukia⁷⁰ sai asiantuntijoita haastatellessaan: Perustellut toivomukset pyritään toteuttamaan mahdollisuuksien mukaan. Vanhemmissa oikeustaloissa mahdollisuudet ovat kuitenkin rajallisemmat.

Tuomioistuimilta kysyttiin myös, mitä sellaisia asianomistajaryhmiä tuomioistuimessa tunnustetaan, joiden kuulemista voidaan oikeudenkäynnissä tukea erityistoimenpitein. Vastauksissa luetellut asianomistajaryhmät ja rikostyypit olivat pitkälti samoja kuin asianomistajan suojelutarpeen arviointiin käytettävässä lomakkeessa. Tämä viittaisi siihen, että tuomioistuimissa tunnustetaan hyvin erityistä tukea tarvitsevia asianomistajaryhmiä. Rikostyypeistä vastauksissa mainittiin seksuaalirikokset, vakavat väkivaltarikokset, lähisuhdeväkivalta, järjestäytynyt rikollisuus, ihmiskauppa ja vainoaminen. Asianomistajaryhmistä mainittiin vammaiset (näkö-, kuulo- tai kehitysvamma), alaikäiset, liikuntarajoitteiset, pelkäävät asianomistajat (uhkailu), vanhukset, suhteessa vastaajaan alisteisessa asemassa olevat asianomistajat, fyysisesti tai psyykkisesti sairaat asianomistajat, vieraskieliset/tulkkausta tarvitsevat.

Kyselyssä kysyttiin, käytetäänkö tuomioistuimessa/istuntopaikassa videoneuvottelulaitteita asianomistajan kuulemiseksi siten, että hän ei ole käsittelyssä läsnä. Noin 80 prosenttia vastasi kyllä ja noin 20 prosenttia ei. Videoneuvottelulaitteita käytetään, jos kuultava on pitkän matkan päässä, sairas tai pelkää vastapuolta. Huomionarvoista on, että pitkät välimatkat mainittiin syyksi yhtä usein kuin asianomistajan pelko. Yhdessä vastauksessa todettiin, että videokuulemista ei ole käytetty lainkaan asianomistajan suojelemiseksi, vaan ainoastaan välimatkojen takia. Pääsääntöinen syy sille, miksi laitteita ei ole käytetty lainkaan, oli se, että istuntopaikassa ei ole videoneuvottelulaitteita. Yksi vastaaja sanoi, että kyseessä on asianomistajan luotettavuuden arviointia koskeva kysymys ja että videokuulemisiin on turvauduttu ainoastaan poikkeuksellisissa tilanteissa.

Työryhmä toteaa, että videoneuvottelulaitteita olisi hyvä olla riittävästi kaikissa istuntopaikoissa. Työryhmän tiedossa on, että joissakin tuomioistuimissa laitteita on liian vähän.

⁷⁰ Honkatukia 2011.

Lisäksi tuomioistuimilta kysyttiin, mitä muita hyviä käytäntöjä niillä on käytössä asianomistajan tarpeiden huomioimiseksi rikosprosessissa. Vastauksissa mainittiin asianomistajien suojelutarpeiden ja toiveiden huomioiminen mahdollisuuksien mukaan, kutsun mukana lähetettävät ohjeet ja tiedotteet, aikataulut ja mahdollisimman lyhyt odotusaika. Lisäksi mainittiin Visitor-hanke, jossa RIKUn vapaaehtoiset päivystäjät ovat paikalla oikeustalon aulassa asianomistajien ja todistajien tukemiseksi.

Myös hyvien käytäntöjen työryhmä pitää istuntojen aikataulutusta ja mahdollisimman lyhyttä odotusaikaa hyvinä käytäntöinä. Työryhmän mukaan olisi hyvä, että istunnot, joissa käsitellään seksuaalirikoksia, ajoitettaisiin aamuun. Näin voidaan pyrkiä välttämään pitkiä odotteluajoja. Lisäksi työryhmä pitää istuntojen tauotusta ja taukojen tarjoamista uhrin tarpeet huomioon ottavina hyvinä kuulemisteknisinä käytäntöinä.

Honkatukian tutkimuksessa⁷¹ tuli ilmi, että esimerkiksi tuomareiden sensitiivisyys uhreja kohtaan vaihtelee. Hyvänä käytäntönä Honkatukia nostaa esiin sen, että puheenjohtaja kertoo oikeuskäsittelyn aluksi prosessin etenemisestä asianosaisille, huolehtii vuorovaikutuksen asiallisuudesta ottaen huomioon asianosaisten haavoittuvuuden sekä luo olemuksellaan tilaisuuteen rauhallisen ilmapiirin. Huonoina esimerkkeinä Honkatukia mainitsee empatiakyvyn puutteen, komentelevan tyylin ja töksähtelevän asenteen, joka saattaa äärimmillään johtaa siihen, ettei asianomistajan kertomusta ole mahdollista kuulla.

Hyvien käytäntöjen työryhmä pitää hyvänä käytäntönä sitä, että puheenjohtaja kertoo käsittelyn aluksi, mitä oikeudenkäynnissä tapahtuu ja keitä salissa on läsnä. Tuomari voi myös aluksi kysyä, ovatko asianosaiset olleet aiemmin osallisina rikosprosessissa. Jos asianosaisilla ei ole aiempaa kokemusta prosessista, voi tuomari lyhyesti käydä läpi, keitä salissa on ja mitä siellä tapahtuu. Työryhmä katsoo, että oikeuden puheenjohtajan hienotunteisuus ja asianosaisten arvostava kohtelu on osa hyvää prosessinjohtoa, joka edistää rikosprosessin sujuvuutta.

Tuomioistuin­kyselyn lopussa vastaajia pyydettiin kertomaan ideoita tai ajatuksia siitä, miten asianomistajan tarpeet voitaisiin käytäntöjä kehittämällä ottaa paremmin huomioon, tai muita kommentteja aiheeseen liittyen. Vastauksissa nousi esiin tarve ottaa kyseiset asiat esiin jo oikeustalojen suunnitteluvaiheessa. Lisäksi mainittiin, että erityistarpeista on sitä helpompi huolehtia mitä aiemmin ne tulevat tuomioistuimen tietoon. Kolme vastaajaa nosti esiin, että asianomistajan tarpeiden huomioiminen on aina tapauskohtaista ja että sillä ei saa vaarantaa käsittelyn puolueettomuutta. Yhdessä vastauksessa kerrottiin, että asianomistajilta on tullut pyyntöjä "varmuuden vuoksi", ilman todellista konkreettista uhkaa, saada tulla kuulluksi pääkäsittelyssä vastaajan läsnä

⁷¹ Honkatukia 2011.

olematta. Nämä vastaukset heijastelevat Honkatukian⁷² huomiota siitä, että uhrien hienovaraisen kohtelun saatetaan kokea vaarantavan asian puolueettoman ja neutraalin käsittelyn. Myös viittaus konkreettiseen uhkaan saattaa viitata siihen, että psyykkisen tai henkisen uhan merkitystä kuulemiseen vaikuttavana seikkana ei vielä osata riittävästi arvioida. Honkatukia toteaa, että keskustelua uhrisensitiivisestä rikosprosessista on lisättävä. Rikosten osapuolten ystävällinen ja hienovarainen kohtelu voi Honkatukian mukaan parhaimmillaan edistää uhrin selviytymistä, auttaa rikoksen selvittämisessä ja koko rikosprosessin sujuvassa etenemisessä. Tavoitteena on aina oikeudenmukainen oikeudenkäynti.

2.6 Lapsikeskeisen lähestymistavan edistäminen

Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksien sopimuksen 12 artiklan mukaan lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, tulee taata oikeus vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Tämän toteuttamiseksi lapselle on annettava erityisesti mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa joko suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä kansallisen lainsäädännön menettelytapojen mukaisesti.⁷³

Euroopan neuvoston lapsiystävällisen oikeuden suuntaviivojen⁷⁴ mukaan kaikkien lasten oikeutta saada tietoa oikeuksistaan, käyttää heille sopivia oikeussuojakeinoja ja tulla kuulluksi menettelyissä, joihin he osallistuvat tai jotka vaikuttavat heihin, olisi kunniotettava. Jotta lasten osallistuminen olisi merkityksellistä, heidän näkemyksilleen olisi annettava asianmukainen painoarvo ottaen huomioon heidän kehitystasonsa ja mahdolliset kommunikaation rajoitukset. Lapsiystävällisen oikeuden suuntaviivoissa todetaan myös, että työssään välittömästi lasten kanssa tekemisissä olevia ammattihenkilöitä olisi koulutettava kommunikoimaan eri-ikäisten ja eri kehitysvaiheissa olevien lasten sekä erityisen haavoittuvassa asemassa olevien lasten kanssa.

Uhridirektiivi edellyttää lapsilähtöistä lähestymistapaa, jossa otetaan huomioon lapsen ikä, kypsyys, näkemykset, tarpeet ja huolenaiheet. Euroopan neuvoston lapsiystävällisen oikeuden suuntaviivojen mukaan lapsia olisi kohdeltava huolehtivasti, ymmärtä-

⁷² Honkatukia 2011.

⁷³ YK:n lapsen oikeuksien sopimus.

⁷⁴ Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä. Euroopan neuvosto 2010.

väisesti, oikeudenmukaisesti ja kunnioittavasti kaikkien menettelyjen ja oikeusasioiden käsittelyjen aikana. EU:n perusoikeusviraston FRA:n lapsiystävällistä oikeudenkäyttöä koskevaan tutkimukseen⁷⁵ vastanneiden lapsien mielestä lapsia oikeusprosesseissa kohtaavien ammattilaisten tulisi olla ystävällisiä, kohteliaita, empaattisia ja huomaavaisia. Heidän tulisi ottaa lapset ja lapsen tilanne vakavasti, puhua selkeästi ja kuunnella tarkasti. Lapsia ei tulisi esimerkiksi kuulemistilanteessa hoputtaa, vaan tilanne tulisi pitää mahdollisimman rauhallisena.

Työryhmän kuulema Väestöliiton erityisasiantuntija Kirsi Porras nosti esiin vastaavia asioita liittyen nuoriin rikoksen uhreihin. Hänen mukaansa on tärkeää, että tutkimassa/kuulustelussa nuorelle puhutaan selkeästi, riittävän yksinkertaisesti ja välttämättä vaikeita sanoja. Nuorella ei yleensä ole kokemusta rikosprosessista, jolloin hänellä voi olla vääriäkin oletuksia ja luuloja. Myös taukojen pitäminen tulisi lasten ja nuorten kohdalla erityisesti huomioida kuulustelussa.

Oikeusministeriön tiedonsaantityöryhmän ehdotuksesta saaduissa lausunnoissa⁷⁶ todettiin, että tiedottamisen tulee olla lapsiystävällistä huomioiden kehitystasoltaan ja iältään erilaiset lapset. Lausunnoissa tuotiin esiin, että tietoa rikosprosessista, uhrin oikeuksista ja tukipalveluista pitää antaa suoraan lapsille ja nuorille, heille sopivalla tavalla. Lausunnoissa ehdotettiin, että *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esitteessä huomioitaisiin lapset ja nuoret.

Rikosuhripäivystyksen verkkosivuilla on nuorille suunnattu osio, joka sisältää runsaasti tietoa ja ohjeita nuorille ja nuorten parissa toimiville⁷⁷. Sivustolta löytyy myös *Rikosprosessitietoa nuorille rikoksen uhreille* -opas. Alakouluikäisille ja tätä nuoremmille lapsille rikosprosessia tai rikoksen uhriksi joutumista koskevaa materiaalia Suomessa ei käytännössä katsoen juurikaan ole. Hyvien käytäntöjen työryhmä ei paneutunut lapsiystävällisen materiaalin käsittelyyn kovinkaan syvällisesti, vaan keskittyi siihen, miten olemassa olevaa materiaalia, kuten *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esitettä voitaisiin hyödyntää nykyistä paremmin (ks. luku 2.2.2).

2.6.1 Rikosprosessien kesto

Oikeuspsykologian dosentti Julia Korkman sanoi kuulemisessaan, että prosessien pitkä kesto on suurin yksittäinen ongelma tapauksissa, joissa lapsi on joutunut rikoksen uhriksi. Myös osa työryhmän jäsenistä on tuonut esiin, että lapsiin kohdistuvien

⁷⁵ Child-friendly justice. Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States. European Union Agency for Fundamental Rights, 2017.

⁷⁶ Rikoksen uhrin tiedonsaannin edistäminen. Lausuntotiivistelmä. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 47/2016.

⁷⁷ www.nuoret.riku.fi

rikosten käsittely rikosprosessissa kestää liian pitkään. Kirjallisesti kuultu Lapsiasia-valtuutettu toteaa ehdottaneensa vuoden 2017 vuosikirjassaan, että kiireellinen rikosasioiden käsittely laajennetaan koskemaan lasta rikoksen uhrina. Niin ikään kirjallisesti kuultu Väestöliiton erityisasiantuntija Kirsi Porras mainitsee lausunnossaan, että alaikäisten nuorten kohdalla rikosprosessi on lähes aina liian pitkä. Vaikka poliisin kuuleminen toteutuu nopeasti, Porras katsoo rikostutkinnan vievän kokonaisuutena kohtuuttoman kauan. Porras esittää, että jokaiseen rikosprosessin vaiheeseen olisi saatava ”takuu-aika”, jonka sisällä prosessit on pystyttävä hoitamaan/käsittämään. Samansuuntainen ehdotus tehdään lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian yksiköiden toimintaa käsittelevässä sosiaali- ja terveysministeriön raportissa⁷⁸: ”Lainsäädäntöön olisi hyvä asettaa aikarajoja esimerkiksi tutkinnan suorittamiselle ja syyttämiseksi”. Myös poliisikyselyyn vastanneet poliisit nostivat prosessien pitkän keston esiin ongelmana. Vastauksissa todettiin, että tutkinta-ajat venyvät resurssipulan takia ja että prosessin pitkittyminen ei ole kenenkään edun mukaista. Myös käräjäoikeuden prosessien todettiin olevan liian hitaita.

Oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetussa laissa säädetään, että tilanteissa, joissa vastaaja on alle 18-vuotias ja rangaistus rikoksesta, josta häntä syytetään, on yli kuusi kuukautta vankeutta, pääkäsittely on pidettävä viimeistään 30 päivän kuluessa asian vireilletulosta (ROL 5:13). Vastaavanlaista asian käsittelyn kiireellisyysvaatimusta ei ole silloin, kun asianomistaja on alle 18-vuotias. Työryhmä katsoo, että tavoitteena tulisi olla lapsiuhrin etu ja prosessiekonomiset seikat huomioon ottaen mahdollisimman lyhyt prosessin kesto oikeusturvaa vaarantamatta. Tavoitteen saavuttamiseksi tulisi lapsiin kohdistuvien rikosten tutkintaan, syyteharkintaan ja käräjäoikeuskäsittelyyn kohdentaa riittävästi resursseja.

Poliisihallituksen ohjeen *Lapsi asianomistajana ja todistajana poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa*⁷⁹ mukaan lapsen ollessa rikoksen asianomistajana esitutkintatoimenpiteet tulee käynnistää välittömästi. Ohjeessa todetaan myös, että koska lapsen kertomus saattaa jäädä ainoaksi näytöksi lapseen kohdistuneessa rikosepäilyssä, esitutkintatoimenpiteet lapseen kohdistuneessa rikosepäilyssä tulee suorittaa viivytyksettä. Siitä, miten kyseistä ohjetta käytännössä eri poliisilaitoksilla noudatetaan tai pystytään noudattamaan, työryhmällä ei ole tietoa.

⁷⁸ Selvitys Lasten oikeuspsykiatrian yksiköiden toiminnasta. Lapsiin kohdistuvien väkivaltarikosten selvittäminen terveydenhuollossa. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 32/2018.

⁷⁹ Lapsi asianomistajana ja todistajana poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa. Poliisihallituksen ohje 28.11.2013; 2020/2013/5071.

Tilastotiedot⁸⁰ tukevat työryhmän kuulemien asiantuntijoiden ja työryhmän jäsenten havaintoa siitä, että lapsiin kohdistuvissa rikoksissa prosessi kestää pitkään.

Taulukossa 1 kuvataan käsittelyaikojen keskiarvoja kuukausina rikosilmoituksesta kärjääioikeuden tuomioon lapsen seksuaalisissa hyväksikäytöissä ja törkeissä lapsen seksuaalisissa hyväksikäytöissä. Muut rikosnimikkeet on valittu mukaan vertailun vuoksi. Taulukosta nähdään, että lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa käsittelyajat ovat pääsääntöisesti pidemmät kuin esimerkiksi raiskauksissa ja törkeissä raiskauksissa. Toisin kuin muissa taulukkoon 1 valituissa rikoksissa, lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa käsittelyaikojen keskiarvo on noussut vuodesta 2014 vuoteen 2017. Vuonna 2017 lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja törkeän lapsen seksuaalisen hyväksikäytön käsittely rikosilmoituksesta kärjääioikeuden tuomioon kesti keskimäärin lähes kaksi vuotta.

Taulukko 1. Käsittelyaikojen keskiarvo kuukausina (rikosilmoitus → tuomio) päärikoksen ja ratkaisuvuoden mukaan

Rikosnimike	2014	2015	2016	2017
Lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö	19.3	20.3	22.7	22.7
Törkeä lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö	19.2	20.6	22.9	22.7
Raiskaus	18.0	17.2	19.4	18.9
Törkeä raiskaus	20.3	11.5	12.2	18.2
Pakottaminen seksuaaliseen tekoon	21.6	16.7	21.9	21.8
Pahoinpitely	13.7	14.5	14.8	15.3
Törkeä pahoinpitely	16.4	15.4	15.4	14.3

Taulukossa 2 on kuvattu rikosprosessin eri vaiheiden kestojen keskiarvot kuukausina lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa ja vertailun vuoksi eräissä muissa seksuaalija väkivaltarikoksissa. Taulukosta nähdään, että lähes kaikissa taulukkoon valituissa rikoksissa esitutkinta vie prosessissa keskimäärin eniten aikaa. Lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa esitutkinnan keskimääräinen kesto on kuitenkin huomattavasti pitempi kuin muissa taulukossa esitetyissä rikoksissa. Syyteharkinta ja kärjääioikeuskäsittely sen sijaan eivät näyttäisi vievän lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa keskimäärin merkittävästi sen kauempaa kuin vertailuun valituissa muissa rikoksissa.

⁸⁰ Prosessin kestoa kuvaavat tiedot on poimittu erikseen oikeushallinnon BO-XI-tietokannasta 14.8.2018. Poiminnan teki oikeusministeriön erityisasiantuntija Mikko Aaltonen. Myös muiden kuin tässä luvussa esitettyjen rikostyyppien käsittelyajoista löytyy tietoja Tuomioistuinten työtilastoja 2017 -julkaisusta: http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160698/OMTH_11_2018_Tuomioistuinten_tyotilastoja_2017.pdf.

Taulukko 2. Rikosprosessin eri vaiheiden kestojen keskiarvot kuukausina päärikoksen mukaan vuosina 2014–2017

Rikosnimike	Poliisi-syyttäjä*	Syyttäjä-käräjäoikeus**	Käräjäoikeus***	Yhteensä****
Lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö	10.6	4.8	5.6	21.1
Törkeä lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö	10.1	5.5	5.7	21.3
Raiskaus	6.6	4.9	7.0	18.5
Törkeä raiskaus	7.4	2.8	4.4	14.6
Pakottaminen seksuaaliseen tekoon	6.4	5.5	8.6	20.5
Pahoinpitely	5.9	3.4	5.3	14.5
Törkeä pahoinpitely	5.8	3.4	6.2	15.4

* Aika rikosilmoituksesta syyttäjälle

** Aika syyttäjältä vireilletuloon käräjäoikeudessa

*** Käräjäoikeuden käsittelyaika

**** Aika rikosilmoituksesta käräjäoikeuden ratkaisuun

Taulukoissa 3 ja 4 kuvataan rikosprosessin eri vaiheiden kestojen keskiarvot kuukausina hovioikeuspiireittäin lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa sekä vertailun vuoksi pahoinpitelyissä ja törkeissä pahoinpitelyissä.

Taulukko 3. Rikosprosessin eri vaiheiden kestojen keskiarvot kuukausina lapsen seksuaalisissa hyväksikäytöissä ja törkeissä lapsen seksuaalisissa hyväksikäytöissä hovioikeuspiireittäin vuosina 2014–2017

Hovioikeuspiiri	Poliisi-syyttäjä*	Syyttäjä-käräjäoikeus**	Käräjäoikeus***	Yhteensä****
Helsingin HO	8.7	5.4	7.0	21.1
Itä-Suomen HO	10.4	4.1	4.5	19.0
Rovaniemen HO	14.2	5.8	6.3	26.2
Turun HO	8.7	4.7	5.2	18.5
Vaasan HO	11.4	5.7	5.4	22.5

* Aika rikosilmoituksesta syyttäjälle

** Aika syyttäjältä vireilletuloon käräjäoikeudessa

*** Käräjäoikeuden käsittelyaika

**** Aika rikosilmoituksesta käräjäoikeuden ratkaisuun

Taulukko 4. Rikosprosessin eri vaiheiden kestojen keskiarvot kuukausina pahoinpitelyissä ja törkeissä pahoinpitelyissä hovioikeuspiireittäin vuosina 2014–2017

Hovioikeuspiiri	Poliisi-syyttäjä*	Syyttäjä-käräjäoikeus**	Käräjäoikeus***	Yhteensä****
Helsingin HO	5.7	4.4	8.2	18.4
Itä-Suomen HO	4.9	2.2	3.7	10.8
Rovaniemen HO	6.3	4.9	5.5	16.7
Turun HO	5.5	2.2	4.3	12.0
Vaasan HO	7.1	3.3	4.1	14.5

* Aika rikosilmoituksesta syyttäjälle

** Aika syyttäjältä vireilletuloon käräjäoikeudessa

*** Käräjäoikeuden käsittelyaika

**** Aika rikosilmoituksesta käräjäoikeuden ratkaisuun

Taulukosta 3 nähdään, että sekä esitutkinnan että koko prosessin keskimääräisissä kestoissa on suuria alueellisia eroja. Turun hovioikeuspiirissä rikosprosessi kesti vuosina 2014–2017 lasten seksuaalisissa hyväksikäytöissä ja törkeissä lapsen seksuaalisissa hyväksikäytöissä keskimäärin noin 18 kuukautta. Vastaava prosessi kesti Rovaniemen hovioikeuspiirin alueella keskimäärin noin 26 kuukautta. Esitutkintavaiheen keskimääräisissä kestoissa ero Helsingin/Turun ja Rovaniemen hovioikeuspiirin välillä oli viisi ja puoli kuukautta.

Myös pahoinpitelyrikosten käsittelyn keskimääräisissä kestoissa havaitaan alueellisia eroja (taulukko 4). Erot ovat kuitenkin huomattavasti pienempiä kuin lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten kohdalla. Taulukoista 3 ja 4 havaitaan myös, että keskimäärin pisimpään kestänyt rikosprosessi pahoinpitelyrikoksissa (Helsingin hovioikeuspiiri: 18.4 kk) on lyhyempi kuin keskimäärin lyhyin prosessi lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa (Turun hovioikeuspiiri: 18.5 kk).

Prosessien ja etenkin esitutkinnan pitkälle kestolle lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa samoin kuin prosessin keston alueellisille eroille on löydettävissä useita eri syitä. Lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset eivät välttämättä jakaannu tasaisesti ympäri maata, jolloin joillakin alueilla jutut saattavat ruuhkautua. Jutut eivät myöskään ole keskenään samanlaisia. Myös sillä, miten lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinta on poliisissa järjestetty, saattaa olla vaikutusta esitutkinnan kestoan. Lisäksi lapsen kuuleminen lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisessa tutkimusyksikössä poliisilaitoksen sijaan saattaa pitkittää esitutkintaa. Myös edunvalvojan määräämiseen saattaa kulua pitkä aika.

Esitutkinnan ja koko rikosprosessin pitkää kestoja lapsiin kohdistuvissa rikoksissa voidaan pitää ongelmana. Koska prosessien kestoissa on suuria alueellisia eroja, ovat seksuaalirikoksen kohteeksi joutuneet lapset eriarvoisessa asemassa riippuen siitä,

missä päin Suomea rikos on tapahtunut. Tätä voidaan pitää ongelmana oikeusturvan toteutumisen näkökulmasta.

Työryhmä katsoo, että edellä esitetyt karkeat tiedot prosessien kestoista lapsiin kohdistuvissa rikoksissa antavat aihetta selvittää asiaa tarkemmin. Työryhmän mielestä olisi syytä toteuttaa tutkimus, jossa selvitetäisiin syyt sille, miksi lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten käsittely ja etenkin esitutkinta kestää kauemmin kuin muiden vastaavien rikosten. Lisäksi tulisi selvittää syyt alueellisille eroille lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten käsittelyn kestossa.

Työryhmä toteaa, että prosessien pitkittyessä on erityisen tärkeää huolehtia siitä, että lapsi saa tarpeenmukaista tukea koko prosessin ajan. Myös tarvittavista suojelutoimista on huolehdittava läpi koko prosessin.

2.6.2 Esitutkinta lapsen ollessa asianomistajana

Esitutkintalain mukaan alle 18-vuotiasta on kohdeltava esitutkinnassa hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Alle 18-vuotiaisiin kohdistuvat tutkintatoimenpiteet on mahdollisuuksien mukaan annettava tähän tehtävään erityisesti perehtyneille tutkijoille. Esitutkintaviranomaisen on tarvittaessa neuvoteltava lääkärin tai muun asiantuntijan kanssa siitä, voidaanko alle 18-vuotiaaseen kohdistaa tutkintatoimenpiteitä. (ETL 7 §.)

Lapsen kuuleminen

Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja hyväksikäyttötapausten tutkinnassa monesti tärkein yksittäinen toimenpide on lapsen kuuleminen. Kuulusteltavan ollessa alle 15-vuotias on hänen huoltajallaan, edunvalvojallaan tai muulla laillisella edustajallaan oikeus olla läsnä kuulustelussa (ETL 14 §).

Asianomistajan kuulustelu on tallennettava ääni- ja kuvatallenteeseen, jos kuulustelukertomusta on tarkoitus käyttää todisteena oikeudenkäynnissä eikä kuulusteltavaa tämän nuoren iän vuoksi todennäköisesti voida kuulla henkilökohtaisesti oikeudenkäynnissä ilman, että siitä aiheutuu haittaa kuultavalle. Rikoksesta epäillylle on varattava mahdollisuus esittää kysymyksiä kuulusteltavalle. (ETL 4 §.) Vastakuulustelu-oikeuden toteutumiseen liittyviä ongelmia käsitellään oikeudenkäyntiä koskevassa luvussa 2.6.3.

Poliisihallituksen ohjeessa *Lapsi asianomistajana ja todistajana poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa*⁸¹ todetaan, että lapsiin kohdistuneet väkivalta- ja seksuaalirikokset ovat aina vaativaa esitutkintaa, jolloin tutkinta tulisi suorittaa tiiminä tai parityöskentelynä. Ohjeen mukaan lapsiin kohdistuvat tutkintatoimenpiteet on mahdollisuuksien mukaan annettava tähän tehtävään erityisesti perehtyneiden tutkijoiden suoritettavaksi.

Poliisihallituksen ohjeessa todetaan, että lapsen kuulustelun suorittaa tähän tehtävään perehtynyt tutkija. Virka-apupyynnön perusteella lapsen haastattelun saa suorittaa lapsen haastatteluihin perehtynyt terveydenhuollon ammattihenkilö lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisessa tutkimusyksikössä.

Humpin ja Ellosen haastattelemat viranomaiset olivat sitä mieltä, että lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä koskevissa tapauksissa lapsen kuulustelu on rikosprosessin jokaisessa vaiheessa tärkein todiste tapahtuneesta. Lapsen kuulustelukertomuksen luotettavuutta myös arvioidaan läpi prosessin. Tämän vuoksi esitutkinnassa laadukkaasti tehty kuuleminen on ratkaisevassa roolissa.⁸² Muun muassa näytön saantiin liittyvien ongelmien vuoksi oikeusministeriö julkaisi vuonna 2013 *Lapsi rikoksen uhrina* -oppaan, joka on tarkoitettu vanhemmille ja huoltajille, joiden lapsen epäillään joutuneen väkivalta- tai seksuaalirikoksen uhriksi⁸³.

Poliisihallitus järjestää poliiseille lasten haastattelukoulutusta. Useissa tutkimuksissa, selvityksissä ja myös Lastenasiain- eli LASTA-hankkeen⁸⁴ raportissa on kuitenkin tuotu esiin, että lasten haastattelukoulutuksen käyneitä poliiseja ei ole Suomessa riittävästi, jotta lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinta voitaisiin keskittää yksinomaan erikoiskoulutuksen käyneille poliiseille⁸⁵. Työryhmän tekemään poliisikyselyyn vastanneista poliiseista yli puolet arvioi, ettei heidän laitoksellaan ole riittävästi lasten kuulustelukoulutuksen saaneita poliiseja. Myös Lapsiasiavaltuutettu on pitänyt uhridirektiivin täytäntöönpanoa koskevasta työryhmämietinnöstään antamassaan lausunnossa erittäin tärkeänä, että poliisien koulutuksessa varmistetaan,

⁸¹ Lapsi asianomistajana ja todistajana poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa. Poliisihallituksen ohje 28.11.2013; 2020/2013/5071.

⁸² Humppi & Ellonen 2010.

⁸³ <https://oikeus.fi/fi/index/esitteet/lapsirikoksenuhrina.html>

⁸⁴ LASTA-hankkeen tavoitteena oli luoda valtakunnallinen yhteistyömalli poliisille, syyttäjälaitokselle, lastensuojelulle sekä somaattiselle ja psykiatriselle sairaanhoidolle tilanteissa, joissa epäillään, että lapsi on joutunut pahoinpitelyyn tai seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi. LASTA-mallissa on kaksi vaihetta. Ensin kerätään olennaista tietoa esitutkinnan ja lastensuojelun selvityksen tueksi. Toisessa vaiheessa viranomaiset kokoontuvat yhteen arvioimaan lapsen tilannetta. LASTA-mallin ydin muodostuu tiedon jakamisen ja monialaisen yhteistyön lisäksi viranomaisprosessien koordinoinnista ja viranomaisten välisestä konsultaatiosta. Tavoitteena on lapsen edun varmistaminen.

⁸⁵ Sinkkonen & Mäkelä 2017.

että erityisen perehdytyksen saaneita tutkijoita on riittävästi koko maan laajuisesti. Hyvien käytäntöjen työryhmän kuulema oikeuspsykologian dosentti Julia Korkman totesi, että Poliisihallituksen haastattelukoulutuksen jatkuvuus ja rahoitus tulisi varmistaa, koska koulutus näkyy sen käyneiden poliisien tekemien haastattelujen laadussa. Koulutukseen liittyviä kysymyksiä käsitellään tarkemmin luvussa 3.

Poliisihallituksen ohjeen mukaan lapsen kuuleminen tulisi tehdä tilassa, jossa on sopivat laitteet kuulustelun tallentamista varten, mahdollisuus seurata kuulustelua toisesta huoneesta ja joka muutoinkin on sopiva lapsen kanssa työskentelyyn. Ellosen ja Rantaeskolan mukaan⁸⁶ Suomessa lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinnan kuulemistilat ovat pääsääntöisesti asianmukaiset, mutta esimerkiksi Sinkkonen ja Mäkelä⁸⁷ toteavat, että lapsia ei aina kuulla lapsiystävällisissä tiloissa. Samoin työryhmän kuulema oikeuspsykologian dosentti Julia Korkman kertoi, että joillakin poliisilaitoksilla tilat ovat puutteelliset ja lapsia kuullaan ankeissa olosuhteissa.

Työryhmä toteaa, että myös joidenkin muiden haavoittuvien uhriryhmien kohdalla on tarpeen kiinnittää huomiota kuulustelutilaan. Joissakin tilanteissa saattaa olla perusteltua suorittaa kuulustelut uhrille tutussa ympäristössä poliisiaseman sijaan, jos tilanne sen sallii. Näin poliisi myös toimii, eli kuulustelu voidaan tilanteesta riippuen suorittaa esimerkiksi sairaalassa tai oppilaitoksessa. Työryhmä pitää tätä hyvänä käytäntönä.

Lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinnan keskittäminen ja viranomaisyhteistyö

Työryhmä kuuli kirjallisesti kehittämisspäälikkö Minna Sinkkosta Terveiden ja hyvinvoinnin laitokselta liittyen lapsia koskeviin erityiskysymyksiin rikosprosessissa. Sinkkonen mukaan LASTA-hankkeen aikana tuli selväksi, että lapsen kannalta olisi hyvä siirtää kaikki poliisin suorittama tutkinta keskitettyihin erikoistuneisiin yksiköihin. Sinkkonen toteaa, että lasten haastattelu vaatii erityistä osaamista, johon kouluttautuminen on mielekästä vain, jos haastatteluja on kohtuullinen määrä.

Erilaisiin rikoksiin erikoistuneet ryhmät, juttujen keskittäminen sekä pari- tai ryhmätyöskentelyn mahdollisuus lapsiin kohdistuneissa rikoksissa nousi esiin myös työryhmän tekemän poliisikyselyn avovastauksissa, kun vastaajilta kysyttiin hyvistä käytän-

⁸⁶ Ellonen & Rantaeskola 2016.

⁸⁷ Sinkkonen & Mäkelä 2017.

nöistä asianomistajan erityistarpeiden huomioon ottamiseksi. Myös palkitsemismenettely mainittiin keinona saada useampia poliiseja kiinnostumaan lapsiin kohdistuneiden rikosten tutkinnasta.

Erikoistuneille tutkijoille keskitetty tutkinta tuli esiin myös Julia Korkmanin kuulemisessa. Hän sanoi, että poliisin toimintaa tukee merkittävästi se, että poliisilaitoksella on erillinen tutkintaryhmä, joka on keskittynyt lapsiin kohdistuviin rikoksiin. Korkman peräänkuulutti myös työpari- tai tiimityöskentelyn mahdollisuutta sekä erikoistumisesta saatavaa palkanlisää, jolla voitaisiin sitouttaa päteviä tutkijoita välillä hyvinkin raskaaseen työhön. Korkman totesi, että nämä asiat edellyttäisivät Poliisihallituksen ohjeistusta.

Lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian yksiköiden toimintaa kartoittaneessa sosiaali- ja terveysministeriön raportissa⁸⁸ todetaan, että poliisitoiminnan olisi hyvä organisoitua niin, että kaikkea lapsiin kohdistuvaa väkivaltarikostutkintaa hoitaisivat keskitetysti asiaan lisäkoulutusta saaneet poliisit. Myös hyvien käytäntöjen työryhmä pitää lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinnan keskittämistä näihin rikoksiin erikoistuneisiin yksiköihin hyvänä käytäntönä. Tutkinnan keskittämistä on monella poliisilaitoksella jo tehtykin.

Korkman nosti kuulemisessaan esiin tarpeen poliisin ohjeistukselle koskien lieviä lapsiin kohdistuneita väkivaltaepäilyjä. Kyseisten epäilyjen tutkinnassa on Korkmanin mukaan vaihtelevia käytäntöjä eri puolilla maata. Korkmanin mielestä olisi tärkeää pystyä seulomaan massasta vakavimmat tapaukset ja välttämään lasten, perheiden ja oikeusjärjestelmän kuormittamista niillä tapauksilla, joiden vieminen rikosprosessiin ei ole kenenkään etu. Seulonta tulisi tehdä kokonaisvaltaisesti ja lapsen etua pohtien syyteharkintavaiheessa moniammatillisesti (lähinnä poliisi, syyttäjä, lastensuojelu). Korkman kertoi seulontatyöstä olevan hyviä malleja esimerkiksi Hämeenlinnan ja Helsingin poliisilaitoksilla, mutta peräänkuulutti valtakunnallista ohjeistusta.

Työryhmän tiedossa on, että Espoossa on kehitetty paikallinen malli, jossa tutkinnanjohtaja, syyttäjä, sosiaalitoimen edustaja ja HUS:n edustaja kokoontuvat kerran viikossa ja käyvät läpi kaikki lapsiin kohdistuvia rikoksia koskevat ilmoitukset läpi. Tapaamisessa kartoitetaan lapsen ja perheen tilanne (eri viranomaisten tiedot, lastensuojelutausta, aiemmat rikosilmoitukset jne.) ja pohditaan, lähdetäänkö asiaa edistämään rikosprosessissa vai ei. Jos todetaan, että asiassa käynnistetään tutkinta, tehdään alustava tutkintasuunnitelma. Syyttäjänä jutussa toimii se syyttäjä, joka on ollut läsnä alkupalaverissa. Tarvittaessa poliisi ja syyttäjä ovat yhteydessä myös tutkinnan

⁸⁸ Selvitys Lasten oikeuspsykiatrian yksiköiden toiminnasta. Lapsiin kohdistuvien väkivaltarikosten selvittäminen terveydenhuollossa. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 32/2018.

aikana. Työryhmän tietojen mukaan malli on tehostanut käytännön viranomaisyhteistyötä ja lapsiin kohdistuvien rikosten tutkintaa. Työryhmä pitää tätä hyvänä esimerkkinä kohtuullisen kevyesti organisoitavasta toiminnallisten käytäntöjen kehittämisestä.

Lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian yksiköiden toimintaa ja kehittämissuunnitelmia käsittelevässä raportissa⁸⁹ tuodaan esiin, että sekä poliisilla että sosiaaliviranomaisella olisi hyvä olla velvoite ja oikeus koota monialainen arviointiryhmä lapsen kohdistuvien väkivaltarikosepäilyjen pohtimiseksi. Näin varmistettaisiin, että yksittäisen työntekijän tekemä harkinta ei määritä lapsen tilanteen selvittämistä. Raportissa todetaan, että lasten oikeuspsykiatrian yksiköissä tehtävä seulatyöskentely on askel tähän suuntaan ja että sen valtakunnallinen yhtenäistäminen vaatii kehittämistyötä sekä linjauksia.

Lastenasiantalo- eli LASTA-hanke päättyi vuoden 2016 lopussa. LASTA-mallin kehittäminen jatkuu osana Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmaa (LAPE) vuosina 2016–2018. Etelä-Savo ja Pohjois-Karjala kehittävät LASTA-mallia osana LAPE-ohjelmaa. Varsinais-Suomessa LASTA-mallia jatketaan THL:n Minna Sinkkosen mukaan ainakin vuoden 2018 loppuun suoraan jatkona alueella pilotoidulle LASTAlle. Sinkkosen mukaan LASTA-mallin alueellisen kehittämisen lisäksi tarvitaan jatkossakin valtakunnallista ohjausta ja seurantaa, jossa kaikki keskeiset viranomaistahot ovat edustettuina (oikeusministeriö, sisäministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö, Poliisihallitus, Valtakunnansyyttäjänvirasto). Näin saataisiin varmistettua yhteisen valtakunnallisen toimintamallin viimeistely. Valtakunnansyyttäjänvirasto, Poliisihallitus ja Terveystieteiden tutkimuskeskus ovat jo keväällä 2017 esittäneet tämäläisyyppisen ohjausryhmän perustamista, mutta toistaiseksi asia ei ole edennyt.

Terveystieteiden tutkimuskeskus on asettanut syksyllä 2018 poikkialueellisen ohjausryhmän ohjaamaan ja seuraamaan lapsiin kohdistuvan väkivallan ehkäisytyötä Suomessa vuosina 2018–2025. Ohjausryhmä toimii osana lasten ja nuorten turvallisuuden edistämisen ohjelmaa. Ohjausryhmälle on laadittu alustava työsuunnitelma kesäkuussa 2018. Työsuunnitelmassa ei kuitenkaan mainita LASTA-mallia lainkaan, joten raportin kirjoittamisvaiheessa alkusyksyllä 2018 oli epäselvää, onko ohjausryhmän tarkoitus toimia myös LASTA-toimintamallin valtakunnallistamisen ohjausryhmänä, tai onko ohjausryhmän tarkoitus ottaa kantaa LASTA-mallin valtakunnallistamiseen.⁹⁰

⁸⁹ mt.

⁹⁰ EU:n rahoittamassa PROMISE 2 -hankkeessa pyritään vahvistamaan moniammatillista yhteistyötä sen varmistamiseksi, että väkivallan uhriksi joutuneet lapset saavat asiansa käsitellyksi lapsiystävällisesti, asiantuntevasti ja tehokkaasti esimerkiksi Lastenasiantalo-tyyppisessä toimintamallissa. Osana hanketta on julkaistu Barnahus-laatustandardit: http://www.childrenatrisk.eu/promise/wp-content/uploads/FI_StandardsSummary_FINAL.pdf.

Työryhmä katsoo, että LASTA-hankkeessa on tehty hyvää kehittämistyötä ja luotu toimivia rakenteita, mutta kehittämistyötä ei ole saatu hyödynnettyä ja levitettyä riittävän laajasti ja tehokkaasti.

Työryhmä toteaa, että LASTA-malli on yksi mahdollinen tapa järjestää lapsiin kohdistuneiden väkivalta- ja seksuaalirikosten käsittely. Toisaalta joillakin paikkakunnilla on muita toimivia viranomaisyhteistyön muotoja. Työryhmä katsoo, että tilanteissa, joissa lapsen epäillä joutuneen väkivalta- tai seksuaalirikoksen uhriksi, keskeistä on varmistaa viranomaisyhteistyö ja osaamisen keskittäminen poliiseille ja syyttäjille, jotka ovat erikoistuneet näihin rikoksiin. Työryhmän mukaan tarkoituksenmukaista on hyödyntää olemassa olevia rakenteita ja jo olemassa olevaa yhteistyötä esimerkiksi yliopistosairaaloiden kanssa. Tärkeää on taata lapsen ikä ja mahdolliset erityistarpeet huomioiden lapsiystävällinen kuuleminen lasta lähellä, lapsiystävällisissä tiloissa, tapauksen mahdollisimman nopea käsittely sekä lapsen tarvitseman avun ja tuen varmistaminen ja seuranta. Lisäksi työryhmä toteaa, että lapsiin kohdistuvia rikoksia koskevat viranomaisohjeet tulisi saattaa nykyistä paremmin käyttöön valtakunnallisesti.

2.6.3 Edunvalvonta

Edunvalvontaa koskeva lainsäädäntö ja edunvalvonnan järjestäminen käytännössä

Edunvalvonta on asia, joka tulee huomioida, kun puhutaan lapsista rikoksen uhrina ja lapsista rikosprosessissa⁹¹. Lapselle on määrättävä edunvalvoja esitutkintalain nojalla rikosasian esitutkintaa varten, jos on perusteltua syytä olettaa, että huoltaja, edunvalvoja tai muu laillinen edustaja ei voi puolueettomasti valvoa lapsen etua asiassa (ETL 4:8). Tällainen tilanne syntyy silloin, kun huoltajaa tai tämän läheistä epäillä lapsen kohdistuneesta rikoksesta. Edunvalvojan määräys on voimassa sen rikosasian käsittelyn loppuun asti, jonka esitutkintaa varten määräys on annettu. Edunvalvojan määrää tuomioistuin ja eräissä tapauksissa sen voi määrätä myös maistraatti.

Edunvalvojan sijaisen hakemisessa lastensuojeluasiaan sovelletaan ensisijaisesti lastensuojelulakia. Lastensuojeluasiassa edunvalvojan sijainen määrätään, jos on perusteltu syy olettaa, ettei huoltaja voi puolueettomasti valvoa lapsen etua asiassa ja edunvalvojan määrääminen on tarpeen asian selvittämiseksi tai muutoin lapsen edun turvaamiseksi (Lastensuojelulaki 22 §).

⁹¹ Myös täysi-ikäinen rikoksen uhri saattaa tarvita edunvalvojan esimerkiksi tilanteessa, jossa uhri on älyllisesti kehitysvammainen.

Esitutkintalain ja lastensuojelulain lisäksi edunvalvonnasta säädetään holhoustoimilaissa. Holhoustoimen tarkoituksena on valvoa niiden henkilöiden etua ja oikeutta, jotka eivät vajaavaltaisuuden, sairauden, poissaolon tai muun syyn vuoksi voi itse pitää huolta taloudellisista asioistaan. Vajaavaltaisen taloudellisia ja muita holhoustoimilaissa tarkoitettuja asioita hoitaa edunvalvoja. (Laki holhoustoimesta 1 §, 3 §.)

Edunvalvojan pätevydestä ei ole olemassa erityissäännöksiä. Holhoustoimilain mukaan edunvalvojaksi voidaan määrätä tehtävään sopiva henkilö, joka antaa tähän suostumuksensa. Sopivuutta arvioitaessa on muun ohella otettava huomioon edunvalvojaksi esitetyn taito ja kokemus sekä tehtävän laatu ja laajuus. (Laki holhoustoimesta 5 §.) Hallituksen esityksessä esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistamiseksi todetaan, että edunvalvojana rikosasiassa voi olla lapsen asioihin perehtynyt asiantuntija tai lainopillisen koulutuksen saanut henkilö (HE 222/2010).

Tuomisen⁹² mukaan edunvalvonnan määräytymisen juridinen perusta on moniulotteinen ja lapsen edunvalvontaan liittyvät ongelmat ovat nousseet esiin poliisihallinnossa. Edunvalvonta voidaan järjestää monin eri tavoin ja siitä, mikä on paras tai tarkoituksenmukaisin tapa järjestää edunvalvonta käytännössä, on olemassa eri näkemyksiä.

Tuominen nostaa lasten edunvalvontaprosessia esitutkinnan näkökulmasta käsittelevässä käsikirjassaan esiin ns. tandem-mallin, jossa edunvalvojana ja oikeudenkäyntiavustajana toimivat eri henkilöt, jolloin edunvalvojaksi voidaan määrätä esimerkiksi lastensuojelun viranomaisen ja lapsen oikeudenkäyntiavustajaksi julkinen oikeusavustaja, luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja tai asianajaja. Tuomisen mukaan lapsen edunvalvonnan haasteellisuus ja toisaalta rikosprosessin vaativuus sekä edunvalvojan ja oikeusavustajan tehtäviin vaadittava asiantuntemus puhuvat sen puolesta, että tehtäviä ei yhdistetä yhden henkilön vastuulle. Työryhmän kirjallisesti kuulema Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen erityisasiantuntija Jaana Tervo on lausunnossaan samoilla linjoilla. Hän kertoo tandem-mallista olevan hyviä kokemuksia alueilta, joilla sitä käytetään. Tervo toteaa, että käytännössä enää ei pitäisi olla tilanteita, joissa sama henkilö toimii sekä edunvalvojana että oikeusavustajana.

Poliisihallituksen ohjeessa *Lapsi asianomistajana ja todistajana poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa*⁹³ todetaan edunvalvojasta muun muassa seuraavaa: ”Kun lapsen huoltajaa tai tälle läheistä henkilöä epäillään lapseen kohdistuneesta rikoksesta, käynnistyy rikosprosessin lisäksi yleensä lastensuojeluprosessi. On tarkoituksenmukaista,

⁹² Tuominen 2014.

⁹³ Lapsi asianomistajana ja todistajana poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa. Poliisihallituksen ohje 28.11.2013; 2020/2013/5071.

että sama edunvalvoja edustaa lasta sekä lastensuojeluasiassa että rikosasiassa. Rikosasiassa lapsi tarvitsee oikeusavustajan, jonka edunvalvoja voi hänelle hakea.”

Myös Lastensuojelun käsikirjassa⁹⁴ todetaan olevan tarkoituksenmukaista, että sama edunvalvoja edustaa lasta sekä lastensuojeluasiassa että rikosasiassa. Käsikirjan mukaan ”*Rikosasiassa lapsi tarvitsee myös oikeusavustajan, jonka edunvalvoja voi hänelle hakea. Kun lapsella on sekä edunvalvoja että oikeusavustaja, tulee heidän tehdä tiivistä yhteistyötä, jotta lapsen mielipide ja etu tulisivat huomioiduksi parhaalla mahdollisella tavalla myös oikeudessa.*”

Ellonen ja Rantaeskolan⁹⁵ mukaan yleinen käytäntö on se, että lapselle määrätty edunvalvoja toimii myös tämän oikeusavustajana. Tandem-malli on heidän mukaansa vaihtoehtoinen toimintatapa, jota käytetään harvemmin. Ellonen ja Rantaeskola ovat sitä mieltä, että yksiselitteistä vastausta siihen, kumpi malleista on enemmän lapsen edun mukainen, ei ole. Heidän mukaansa kussakin yksittäisessä tapauksessa edunvalvojan ja oikeudenkäyntiavustajan henkilön määrittäminen saman tai eri henkilöiden tehtäviksi tulee arvioida tapauskohtaisesti ja lapsen etu huomioiden. Lähtökohtana on kuitenkin pidettävä molemmissa malleissa, että lapsen edunvalvojana toimiva henkilö on saanut asianmukaisen koulutuksen edunvalvontatehtäviin ja on tietoinen vastuutaan.

Hyvien käytäntöjen työryhmä toteaa, että rikosprosessin onnistumisen näkökulmasta keskeistä on, että lapselle hankitaan edunvalvoja ja/tai oikeudenkäyntiavustaja mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Jos käytössä on tandem-malli, tulee huolehtia siitä, että edunvalvojan lisäksi lapsella on oikeudenkäyntiavustaja. Näin varmistetaan prosessissa tarvittava juridinen osaaminen. Työryhmän tietojen mukaan edunvalvojan määräystä haetaan tai se saadaan usein vasta sitten, kun lapsi on jo kuultu esitutkinnassa. Se, että lasta kuullaan esitutkinnassa ilman edunvalvojan ja/tai avustajan läsnäoloa, voi olla uhrin oikeuksien toteutumisen ja rikosprosessin sujumuuden kannalta ongelmallista.

Työryhmä katsoo, että poliisin tietoisuutta niiden tilanteiden tunnistamiseksi, joissa edunvalvojaa tarvitaan, tulisi parantaa. Poliisi on keskeisessä roolissa siinä, että edunvalvoja saadaan hankittua riittävän varhaisessa vaiheessa. Ellonen ja Rantaeskola⁹⁶ ovat sitä mieltä, että edunvalvojan määräämistä koskevaan menettelyyn tulisi ryhtyä jo silloin, kun rikosepäily tulee viranomaisen tietoon. Tilanteissa, joissa edunvalvojan määräämisellä on erityinen kiire eikä asiaa voida viivyttää, voidaan edunval-

⁹⁴ <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lastensuojelun-edunvalvonta>

⁹⁵ Ellonen & Rantaeskola 2016.

⁹⁶ Ellonen & Rantaeskola 2016.

voja määrätä väliaikaisena, ilman huoltajien kuulemista. Ellonen ja Rantaeskola pitävät tätä tapaa suositeltavana tutkinnan turvaamisen näkökulmasta. Tuominen⁹⁷ toteaa, että väliaikaismääräystä haettaessa on syytä kiinnittää erityistä huomiota hakemuksen perusteluihin ja tuoda esiin ne seikat, joiden vuoksi edunvalvoja tulisi määrätä huoltajia kuulematta. Tällaisia seikkoja voivat olla esimerkiksi tarve saada lapsi kuultua tai tarve saada kannanotto siihen, voidaanko lapselle tehdä somaattisia tutkimuksia.

Kuten edellä on tuotu esiin, lasten edunvalvontatilanteissa voidaan soveltaa kolmea eri lakia. Lisäksi tilanteissa, joissa lapsi on joutunut esimerkiksi seksuaalirikoksen tai perheväkivallan uhriksi ja käytössä on tandem-malli, voidaan lapselle määrätä oikeudenkäyntiavustaja valtion varoista, jolloin sovelletaan lakia oikeudenkäynnistä rikosasioissa. Ellonen ja Rantaeskola toteavat, että rikosoikeudellisesta näkökulmasta edunvalvojan määräämiseen liittyvää haastetta lisää se, että säännöksiä ei ole kirjoitettu rikosoikeudellisesta näkökulmasta, vaan rikosprosessin yhteydessä sovelletaan säännöksiä, jotka on kirjoitettu lastensuojelullisesta (lastensuojelulaki) ja perheoikeudellisesta (holhoustoimilaki) näkökulmasta.

Hyvien käytäntöjen työryhmässä on noussut esiin ongelmia käytännön edunvalvontatilanteisiin liittyen. Kuten edellä on mainittu, saattaa edunvalvojan määräämistä koskevan päätöksen saaminen kestää niin kauan, että lapsen kuuleminen on ehditty tehdä ennen kuin lapsella on edunvalvoja. Väliaikaismääräyksen hakeminen on yksi ratkaisu näihin tilanteisiin. Myös korvausten hakemiseen liittyen on havaittu epäselvyyksiä. Esitutkintalain nojalla tehty edunvalvojan määräys on voimassa rikosasian käsittelyn loppuun asti, mikä tarkoittaa sitä, että edunvalvoja ei voi hakea tai vastaanottaa lapselle tuomittuja korvauksia eikä myöskään avata tiliä lapsen nimissä. Työryhmän tiedossa on tilanteita, joissa on ollut epäselvää, kuka korvauksia hakee ja mille tilille ne maksetaan.

Edunvalvonnassa havaituista käytännön ongelmista johtuen työryhmä ehdottaa edunvalvontakokonaisuutta ja siinä ilmeneviä ongelmia kartoittavan selvityksen tekemistä.

Edunvalvonnan koordinointi ja toiminnan kehittäminen

Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen erityisasiantuntija Jaana Tervo kertoo lausunnossaan, että lastensuojelualan järjestöt saivat Raha-automaattiyhdistykseltä (nyk. STEA) rahoituksen lasten edunvalvonnan kehittämiseksi vuosina 2005–2012. Pelastakaa Lapset ry johti hanketta. Hankkeelle haettiin jatkorahoitusta, mutta RAY:n mukaan valtion tuli ottaa vastuu asiassa. Lastensuojelun edunvalvonnan koordinaatio

⁹⁷ Tuominen 2014.

aloitettiin Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksessa vuonna 2014. Työn tueksi asetettiin Lastensuojelun edunvalvonnan kansallinen koordinaatioryhmä vuosille 2014–2015. Koordinaatioryhmä tarkasteli pääasiassa lastensuojelulain mukaista edunvalvontaa, mutta sivusi myös rikosprosessiin liittyvää edunvalvontaa. THL:llä ei ole ollut mahdollisuutta jatkaa edunvalvontaan liittyviä tehtäviä vuoden 2015 jälkeen.

Tervo nostaa lausunnossaan suurimmaksi lasten edunvalvontaa koskevaksi ongelmaksi sen, että puuttuu valtakunnallinen ja alueellinen vastuutaho, joka koordinoisi ja kehittäisi toimintaa. Valtakunnallisen ja alueellisen tason työn puuttumisesta aiheutuu Tervon mukaan useita ongelmia. Ensinnäkin edunvalvojakoulutuksen sisältöä ei ole kansallisesti määritelty eikä mikään tahoo vastaa säännöllisten koulutusten järjestämisestä. Myös hyvien käytäntöjen työryhmä katsoo, että edunvalvojen koulutuksessa on puutteita, mikä johtaa osaamisvajeeseen etenkin rikosprosessissa. Toisekseen edunvalvoista ei ole valtakunnallista rekisteriä, mutta Tervon mukaan on muodostunut kuva, että alueellisesti painotetaan erilaisia koulutustaustoja ja orientaatioita. Kolmanneksi Tervo toteaa, että THL:n käsityksen mukaan lakia lasten kanssa työskentelevien rikostaustan selvittämisestä ei voida soveltaa edunvalvojiin, jotka eivät toimi kenenkään työnantajan palveluksessa tai ovat yrittäjiä. Tervon mukaan alueellisella koordinaatiolla voitaisiin vahvistaa edunvalvojen toiminnan jälkikäteistä valvontaa.

Edellä mainituista syistä Tervo esittää, että Suomeen nimettäisiin valtakunnallinen ja alueellinen vastuutaho koordinoimaan ja kehittämään lasten edunvalvontaa. Tervo toteaa, että aluetoiminnan osalta oikeana toimijana voidaan pitää joko sosiaalialan osaamiskeskustoja, tulevia maakuntia tai LAPE-ohjelmassa kehitettäviä osaamis- ja tukikeskustoja.

Työryhmä toteaa, että Tervo käsittelee lausunnossaan pääasiassa lastensuojelun edunvalvontaan liittyviä kysymyksiä. Tervon ehdottamalla edunvalvonnan koordinoinnilla ja kehittämisellä voisi työryhmän mukaan kuitenkin olla positiivisia vaikutuksia paitsi lastensuojeluprosessiin myös rikosprosessiin. Lastensuojelun edunvalvojia kouluttamalla voidaan lisätä heidän tietoisuuttaan rikosprosessiin liittyvistä erityiskysymyksistä ja siitä, että lapselle tulee hankkia juristi-edunvalvoja tai oikeudenkäyntiavustaja mahdollisimman varhaisessa vaiheessa rikosprosessia. Edunvalvonnan koordinointi ja toiminnan kehittäminen on työryhmän näkemyksen mukaan viranomaisen vastuulle kuuluvaa toimintaa. Edunvalvontakokonaisuutta koskevassa selvityksessä tulisi työryhmän mukaan selvittää myös sitä, minkä viranomaisen vastuulle lastensuojelulain mukainen edunvalvonnan koordinointi ja kehittäminen parhaiten sopisi.

2.6.4 Oikeudenkäynti lapsen ollessa asianomistajana

Häkkänen-Nyholm⁹⁸ mukaan kansainvälisessä oikeudenkäyntiä ja stressiä käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa on viime vuosina kiinnitetty yhä enemmän huomiota oikeudessa asianomistajina tai todistajina esiintyvien lasten kokemaan stressiin. Häkkänen-Nyholm mainitsee, että oikeusjärjestelmää koskevan tiedon ja ymmärryksen puute, toistuvat kuulemiset, tiukka vastakuuleminen, sosiaalisen tuen puute ja tilanteen vieraus ovat asioita, jotka aiheuttavat lapsille stressiä.

Suomessa alle 15-vuotiasta asianomistajaa ei pääsääntöisesti kuulla pääkäsittelyssä henkilökohtaisesti. Oikeudenkäymiskaaren mukaan (OK 17:27) alle 15-vuotiasta voidaan kuitenkin kuulla henkilökohtaisesti, jos henkilökohtaisella kuulemisella on asian selvittämiseksi keskeinen merkitys ja kuuleminen ei todennäköisesti aiheuta kuultavalle sellaista kärsimystä tai muuta haittaa, joka vahingoittaisi kuultavaa tai tämän kehitystä. Näissä tilanteissa tuomioistuimen on tarvittaessa määrättävä kuultavalle tukihenkilö.

Oikeudenkäymiskaaren mukaan (OK 17:24) esitutkinnassa tallennettua kuulustelua voidaan käyttää todisteena seuraavissa tilanteissa, jos syytetylle on varattu asianmukainen mahdollisuus esittää kuulusteltavalle lisäkysymyksiä:

1. asianomistaja on alle 15-vuotias
2. asianomistaja on 15–17-vuotias ja erityisen suojelun tarpeessa ottaen huomioon asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet sekä rikoksen laatu
3. 15–17-vuotias seksuaalirikoksen asianomistaja, joka ei halua tulla oikeudenkäyntiin kuultavaksi
4. 18 vuotta täyttänyt seksuaalirikoksen asianomistaja, jos kuuleminen oikeudenkäynnissä vaarantaisi hänen terveytensä tai aiheuttaisi muuta vastaavaa merkittävää haittaa.

Kohtia 2, 3 ja 4 koskeva sääntely tuli voimaan vuoden 2016 alusta, eli aiempaa laajempi mahdollisuus käyttää esitutkinnassa tehtyä videotallennetta todisteena oli tämän raportin kirjoittamishetkellä ollut olemassa noin 2,5 vuotta. Työryhmän tiedossa ei ole, että kyseisten lainkohtien soveltamisesta olisi tehty tutkimusta tai selvitystä. Työryhmä kartoitti asiaa kysymällä poliisikyselyssä, millä perusteella (ETL 9:4.1 ja

⁹⁸ Häkkänen-Nyholm 2017.

ETL 9:4.4) asianomistajan kuulustelu esitutkinnassa tallennetaan. Vastauksissa tuotiin tasaisesti esiin kaikki neljä perustetta kuulustelun videoinnille.

Humppi ja Ellonen⁹⁹ toteavat, että kuulustelun vaatimusten periaatteet, kuten syytetyn oikeus esittää lisäkysymyksiä, eivät aina toteudu kuultaessa alle 15-vuotiasta asianomistajaa videolle esitutkinnassa. Myös työryhmässä on noussut esiin tieto, että oikeudenkäynneissä törmätään tilanteisiin, joissa lapsi on kuultu esitutkinnassa videolle ja rikoksesta epäilty on ilman avustajaa luopunut oikeudestaan esittää kysymyksiä vastapuolelle. Kun asia tulee ilmi vasta oikeudenkäynnissä, joudutaan käsittely keskeyttämään ja tekemään lisätutkinta, jossa epäilty esittää vastakysymyksensä asianomistajalle. Tämä on ongelmallista asianomistajana olevan lapsen kannalta. Tapauksen käsittely venyy, lasta joudutaan kuulemaan uudelleen ja osapuolilla voi olla vaikeuksia muistaa asioiden kulkua, jos tapahtumista on kulunut pitkä aika. Toinen vaihtoehto näissä tilanteissa on lapsen kuuleminen henkilökohtaisesti oikeudenkäynnissä, mikä saattaa olla lapselle psyykkisesti raskasta. Honkatukian tutkimuksessa¹⁰⁰ haastateltu syyttäjä oli sitä mieltä, ettei alle 15-vuotiasta lasta pitäisi tuoda oikeussaliin lainkaan.

Edellä mainitun kaltainen tilanne syntyy, jos epäilty luopuu esitutkinnassa ilman avustajaa tai avustajaa konsultoimatta oikeudestaan esittää asianomistajalle kysymyksiä. Esitutkintalain (ETL 4:10) mukaan esitutkintaviranomaisen on, jos epäilty ei halua käyttää oikeuttaan avustajaan, tarvittaessa varmistettava, että epäillyllä on riittävät tiedot häntä koskevan rikosepäilyn sisällöstä, hänen oikeudestaan olla myötävaikuttamatta rikoksensa selvittämiseen ja oikeudestaan käyttää avustajaa esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä. Pätevän avustajasta luopumisen edellytyksenä on se, että epäilty on riittävästi voinut arvioida, mitä avustajasta luopumisesta voi seurata.

Poliisihallitus ja Valtakunnansyyttäjänvirasto ovat laatineet ohjeet koskien epäillyn oikeutta avustajaan esitutkinnassa ja itsekriminointisuojusta.¹⁰¹ Poliisihallituksen ohjeessa todetaan, että epäillylle esitutinnan aikana tehdyt ilmoitukset tulee dokumentoida yksityiskohtaisesti kuulustelupöytäkirjaan. Epäilty vahvistaa kirjauksen allekirjoituksellaan, tai tarvittaessa epäillylle tehdyt ilmoitukset voidaan tallentaa videolle. Valtakunnansyyttäjänviraston ohjeessa todetaan, että jos epäilty haluaa antaa kertomuksen ilman avustajan läsnäoloa, tulisi kertomus mahdollisuuksien mukaan tallentaa videolle tai äänitallenteelle (myös tietojen ilmoittaminen ja oikeudesta avustajaan luopuminen tulisi videoida). Ohjeen mukaan tämä koskee varsinkin asioita, joissa rikoksen

⁹⁹ Humppi & Ellonen 2010.

¹⁰⁰ Honkatukia 2011.

¹⁰¹ Epäillyn oikeus avustajaan esitutkinnassa ja itsekriminointisuoja. Poliisihallituksen kirje 2020/2012/3834.; Epäillyn oikeus avustajaan esitutkinnassa ja itsekriminointisuoja/KKO:2012:45/syyttäjän toimenpiteet. Valtakunnansyyttäjänvirasto, muistio 28.6.2012; 35/34/11.

seuraamuksena todennäköisesti on vankeutta tai jotka sisältävät vaikeita oikeus- ja/tai näyttökysymyksiä.

Poliisihallituksen ohjeessa todetaan, että oikeudesta avustajaan voidaan kertoa esimerkiksi seuraavanlaisella kuulustelukertomuksen alkuun otettavalla tekstillä:

”Minulle on kerrottu kuulustelun alussa asemastani esitutkinnassa sekä mistä lainvastaisesta menettelystä minua epäillään ja kyseisen menettelyn seuraamukseksi säädetystä rangaistusasteikosta. Lisäksi minulle on kerrottu oikeudesta käyttää avustajaa esitutkinnassa ja mahdollisuudesta puolustajan määräämiseen. Tiedän, että avustajan käyttäminen kuulustelussa voisi parantaa mahdollisuuksiani puolustautua rikosepäilyä vastaan. Minulle on varattu riittävästi aikaa harkita avustajan käyttämistä kuulustelussa.”

Työryhmä toteaa, että viranomaisten tulee huolehtia oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumisesta huolehtimalla muun muassa siitä, että asianosaisten oikeus käyttää avustajaa tosiasiallisesti toteutuu¹⁰². Työryhmä pitää tärkeänä sitä, että esitutkintaviranomainen tunnistaa ne tilanteet, joissa epäillylle on ROL 2:1 mukaan määrätävä puolustaja. Näin ei pääsisi syntymään tilanteita, joissa rikoksesta epäilty on ilman avustajaa luopunut oikeudestaan esittää kysymyksiä lapselle esitutkinnassa.

Tilanteissa, joissa alaikäinen asianomistaja kuullaan henkilökohtaisesti oikeudenkäynnissä, voidaan kuulemisesta mahdollisesti aiheutuvaa ahdistusta ja pelkoa pyrkiä lievittämään erilaisin järjestelyin, kuten välttämällä vastaajan kohtaaminen käyttämällä sermejä, pelkääjien saleja tai videokuulemista. Myös oikeustaloon saapuminen ja istunnon odottaminen voidaan järjestää siten, ettei asianomistajan tarvitse kohdata vastaajaa. Suojelutoimia oikeudenkäynnissä on käsitelty tarkemmin luvussa 2.5.5.

Väestöliiton erityisasiantuntija Kirsi Porras ehdotti lausunnossaan poliisin tutkijoille ja syyttäjille tehtäväksi kysely siitä, ovatko he kokeneet alaikäisen uhrin oikeusturvan parantuneen sen jälkeen, kun alaikäinen on itse voinut esittää toivomuksensa kuulustelun videoinnista, jolloin hänen ei tarvitse itse olla paikalla oikeudenkäynnissä. Porras ehdottaa myös sen selvittämistä, mitä haasteita videointi on tuonut mukanaan tuomioistuinkäsittelyyn. Lisäksi Porras peräänkuulutti laadullisten tutkimusten tekemistä siitä, miten alaikäisiin kohdistuneissa seksuaalirikoksissa tehdyt tuomioistuinpäätökset ovat linjassaan keskenään. Asiakirjojen luokittelu salaisiksi ei saisi Portaana mukaan estää

¹⁰² Oikeusministeriössä on suunnitteilla päivystysjärjestelmä, jonka avulla voitaisiin varmistaa se, että epäillyn oikeus avustajaan toteutuisi tosiasiallisesti nykyistä paremmin. Ks. myös luku 2.2.3.

tutkijoita tekemästä tutkimuksellista työtä. Porras ehdottaa myös asiakaskyselyjen tekemistä, joissa nuori rikoksen uhri ja tämän vanhemmat/hoitajat voisivat kertoa kokemuksistaan rikosprosessissa anonymisti.

3 Osaaminen ja tietoisuus uhrin tarpeista

Uhridirektiivin 25 artikla koskee oikeusalalla toimivien koulutusta. Artiklan mukaan ”jäsenvaltioiden on huolehdittava siitä, että viranomaiset, jotka todennäköisesti joutuvat kohtaamaan uhreja, kuten poliisimiehet ja tuomioistuinten henkilöstö, saavat sekä yleistä koulutusta että erityiskoulutusta sellaiselle tasolle asti, jota heidän yhteytensä uhreihin edellyttävät, jotta heidän tietoisuutensa uhrien tarpeista lisääntyy ja jotta he osaavat kohdella uhreja puolueettomasti, kunnioittavasti ja ammattitaitoisesti”. Artiklassa todetaan edelleen, että ”jäsenvaltioiden on pyydettävä, että rikosoikeudellisiin menettelyihin osallistuvien tuomareiden ja syyttäjien koulutuksesta vastaavat tahot tarjoavat sekä yleistä koulutusta että erityiskoulutusta, jotta lisätään tuomarien ja syyttäjien tietoisuutta uhrin tarpeista --”.

Honkatukian vuonna 2011 julkaistun tutkimuksen¹⁰³ mukaan viranomaisille ei ole järjestetty riittävästi koulutusta uhrien kohtaamisesta tai uhrikokemusten seurauksista. Honkatukia katsoo tilanteen olevan heikoin tuomarikunnalla, kun taas poliiseille ja syyttäjille koulutusta on tarjolla enemmän. Myös juristien peruskoulutukseen olisi Honkatukian mukaan saatava tietoa uhrin kohtaamisesta ja tarpeista. Honkatukia toteaa edelleen, että uhrien kohtelu on liiaksi kiinni yksittäisten toimijoiden osaamisesta yhteinäisten hyvien toimintatapojen puuttuessa.

Raiskauskriisikeskus Tukinainen järjestää vuonna 2018 oikeusministeriön rahoituksella koulutusta uhrin kohtaamisesta tuomareille, syyttäjille, poliiseille, julkisille ja yksityisille oikeusavustajille sekä edunvalvojille. Luvan saaneita oikeudenkäyntiavustajia ei kutsuttu koulutukseen, koska heidän sähköpostiosoitteistaan ei ollut saatavilla listaa, mihin koulutusta koskevaa kutsua olisi voinut lähettää.

Raiskauskriisikeskus Tukinaisen koulutuksen tavoitteena on lisätä rikoksen uhreja työssään kohtaavien tietoisuutta uhrien tarpeista ja antaa sellaisia työkaluja haavoittuvien uhrien ammattitaitoiseen kohtaamiseen, joilla voidaan edistää uhrin selviytymistä ja rikosprosessin sujuvaa etenemistä. Sama koulutus järjestetään yhdeksällä eri paikakunnalla ympäri Suomea. Koulutukset ovat jatkoa Tukinaisen vuosina 2009–2013 järjestämille juridiikan ammattilaisille suunnatuille sensitiivisyyskoulutuksille. Koulutusten yhteydessä luotiin Senjanetti-sivusto (www.senjanetti.fi), joka antaa muun muassa tietoa lähisuhdeväkivallan ja seksuaalirikosten uhriksi joutumisen vaikutuksista sekä

¹⁰³ Honkatukia 2011.

toimintaohjeita näiden rikosten uhrien kanssa toimimiseen oikeusprosessissa. Vuonna 2018 järjestettävien koulutusten yhteydessä Senjanetti-sivusto päivitetään vastaamaan uhridirektiivin mukanaan tuomia muutoksia. Sivusto sisältää runsaasti ohjeita ja aineistoa, jota voidaan hyödyntää esimerkiksi viranomaisten koulutuksessa.

Yksi tapa parantaa viranomaisten osaamista on erikoistuminen. Honkatukian mukaan oikeusviranomaisista pisimmällä tässä ovat syyttäjät ja vähäisintä erikoistuminen on tuomarikunnassa. Työryhmän tiedossa on, että isoissa kärjäoikeuksissa kuten Helsingissä tuomareilla on mahdollisuuksia jonkinlaiseen erikoistumiseen, mutta pienemmissä kärjäoikeuksissa tämä ei välttämättä ole mahdollista. Poliisissa on tutkijoita ja ryhmiä, jotka ovat erikoistuneet tiettyjen rikosten tutkintaan. Työryhmän tietojen mukaan erikoistuneita tutkijaryhmiä ei kuitenkaan ole kaikilla poliisilaitoksilla tai -asemilla. Joillakin laitoksilla tutkinta on järjestetty niin, että kaikki poliisit tutkivat kaikenlaisia juttuja. Työryhmän tekemässä poliisikyselyssä erilaisiin rikoksiin erikoistuneet ryhmät ja juttujen keskittäminen nousivat esiin, kun vastaajilta kysyttiin hyvistä käytännöistä asianomistajan erityistarpeiden huomioon ottamiseksi. Työryhmä pitää kannatettavana sitä, että etenkin vakavien rikosten tutkinta keskitettäisiin niihin erikoistuneille tutkijoille.

Syyttäjälaitoksessa osa syyttäjistä toimii erikoissyyttäjinä, jotka hoitavat pääasiassa omaan erikoistumisalaansa liittyviä vaativia rikosasioita. Erikoistumisaloja ovat muun muassa talousrikokset, huumausainerikokset, ympäristörikokset, työrikokset, naisiin ja lapsiin kohdistuvat rikokset sekä virkarikokset. Tällä hetkellä erikoissyyttäjiä on 60. Syyttäjien erikoistumisjärjestelmä uudistetaan syyttäjälaitoksen organisaatiouudistuksen yhteydessä¹⁰⁴. Valtakunnansyyttäjä on päättänyt, että organisaatiouudistuksen tultua voimaan vuonna 2019 vakituksia erikoissyyttäjiä on 50¹⁰⁵ ja erikoissyyttäjien erikoisaloja kolme: talouselämään kohdistuvat rikokset, henkilöihin kohdistuvat rikokset sekä turvallisuutta vaarantavat rikokset¹⁰⁶. Kaikille tuleville syyttäjälueille sijoitetaan erikoissyyttäjiä kaikilta erikoisaloilta.

THL:n kehittämispäällikkö Minna Sinkkonen ja Väestöliiton erityisasiantuntija Kirsi Porras nostivat kuulemisissaan esiin työnohjauksen tarpeen niin poliisin, syyttäjien kuin tuomareidenkin työssä. Muun muassa lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinta ja käsittely saattaa olla henkisesti erittäin raskasta, joten työnohjaukselle voidaan nähdä olevan tarvetta. Porras toteaa, että työntekijöillä on suuri sijaistraumatisoitumisen riski. Myös oikeusavustajien voidaan ajatella hyötyvän työnohjauksesta.

¹⁰⁴ Hallituksen esitys HE 17/2018 vp.

¹⁰⁵ Päätös erikoissyyttäjistä ja lausumapyyntö syyttäjälalueiden erityisosaamistarpeista. Valtakunnansyyttäjänviraston päätös ja lausumapyyntö 6.3.2018. Dnro 022/34/16.

¹⁰⁶ Erikoissyyttäjäjärjestelmän uudistaminen. Valtakunnansyyttäjänviraston päätös 14.12.2017. Dnro 022/35/16.

Työryhmä toteaa, että työnohjauksen järjestäminen rikosten uhrien kanssa työskenteleville tahoille on erittäin kannatettavaa. Oikeushallinnossa työnohjausta on järjestetty muun muassa turvapaikka-asioita käsitteleville julkisille oikeusavustajille. Työnohjauksesta on saatu hyviä kokemuksia.

3.1 Koulutuskartoitus

Työryhmän yhtenä tehtävänä oli kartoittaa koulutusta uhrin tarpeiden huomioon ottamisesta rikosoikeudellisissa menettelyissä. Kartoitus tehtiin lähettämällä keskeisille uhreja kohtaaville viranomaisille ja muille uhreja rikosprosessissa kohtaaville tahoille sähköpostikysely, jossa kysyttiin, minkälaista uhrin tarpeiden huomioon ottamiseen liittyvää koulutusta on järjestetty tai ollaan järjestämässä. Tavoitteena oli saada mahdollisimman kattava kuva sekä koulutustilanteesta että -tarpeista. Koulutuskartoituksen kysymykset räätälöitiin jokaiselle vastaanottajalle hieman erilaisiksi, mutta kysymysten sisältö oli pääosin seuraavanlainen:

- Mitä koulutusta on järjestetty uhrin kohtaamiseen, kohteluun ja uhrin tarpeiden ymmärtämiseen liittyen viimeisten viiden vuoden aikana? Milloin koulutukset on järjestetty, mikä niiden sisältö on ollut, kenelle ne on suunnattu ja paljonko osallistujia on ollut?
- Minkälaista uhrin kohtaamiseen, kohteluun ja uhrin tarpeiden ymmärtämiseen liittyvää koulutusta on tulossa tai suunnitteilla? Koulutusten sisältö, ajankohta ja kohderyhmä?
- Minkälaisia koulutustarpeita on uhrin kohtaamiseen, kohteluun ja uhrin tarpeiden ymmärtämiseen liittyen? Ehdotuksia aiheeseen liittyvän koulutuksen ja osaamisen kehittämiseksi?

Poliisista kysyttiin lisäksi, minkälaista koulutusta uhridirektiivin edellyttämästä suojelutarpeen arviointimenettelystä on järjestetty.

Koulutusta koskevat kysymykset suunnattiin seuraaville tahoille ja toimijoille (rasti perässä tarkoittaa, että kysymyksiin saatiin vastaus):

- Sisäministeriön poliisiosasto, Poliisihallitus, Poliisiammattikorkeakoulu (x)
- Raja- ja merivartiokoulu (x)
- Valtakunnansyyttäjänvirasto (x)
- Oikeusministeriön oikeushallinto-osaston koulutusyksikkö; tuomioistuintimet, oikeusaputoimistot ja edunvalvontatoimistot (x)
- Suomen Asianajajaliitto (x)

- Lakimiesliitto (x)
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos; turvakodit (x)
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos; sovittelutoimistot (x)
- Ensi- ja turvakotien liitto (x)
- Rikosuhripäivystys (x)
- Tukinainen (x)
- Naisten Linja
- Monika-Naiset

Ne tahot, jotka olivat edustettuina työryhmässä, huolehtivat oman organisaationsa vastausten kokoamisesta. Sovittelun koordinoinnista vastaavat THL:n virkamiehet välittivät kysymykset eteenpäin Suomen kaikkiin sovittelutoimistoihin (19 kpl). Viisi sovittelutoimistoa lähetti vastaukset kysymyksiin. Turvakotien osalta toimittiin samoin. Turvakotipalvelujen järjestämisestä ja palveluverkoston koordinoinnista ja kehittämisestä vastaavat THL:n virkamiehet välittivät kysymykset eteenpäin kaikkiin Suomen turvakoteihin (kyselyn tekohetkellä 23), joista kahta lukuun ottamatta kaikki vastasivat.

Suomessa järjestöillä on merkittävä rooli viranomaisten kouluttamisessa uhrin kohtaamiseen, kohteluun ja tarpeiden ymmärtämiseen liittyen. Uhidirektiivin 25 artikla edellyttää, että jäsenvaltiot julkisten palvelujensa kautta tai rahoittamalla uhrien tukijärjestöjä edistävät aloitteita, jotka mahdollistavat sen, että uhrien tukipalveluja ja korjaavan oikeuden palveluja tarjoavat tahot saavat asianmukaista koulutusta sellaiselle tasolle asti, jota heidän yhteytensä uhreihin edellyttävät. Tämän vuoksi koulutusta koskevat kysymykset lähetettiin myös keskeisille tukipalveluja tarjoaville järjestöille.

Koulutusta koskevat kysymykset lähetettiin kesällä 2017 ja vastauksia pyydettiin syyskuun 2017 loppuun mennessä. Näin ollen tulossa tai suunnitteilla olevien koulutusten osalta vastaukset koskivat pääasiassa vuotta 2018.

Seuraavaksi käydään läpi keskeisimmät asiat vastauksista. Lukuun 3.1.10 on koottu vastauksista lyhyt yhteenveto.

3.1.1 Poliisi

Poliisin peruskoulutuksessa uhri- ja suojeleasioita käsitellään läpileikkausteemana monen eri asiakokonaisuuden yhteydessä. Esimerkiksi valvonta- ja hälytystoiminnan koulutuksessa käsitellään perhe- ja parisuhdeväkivaltaa ja uhrin asemaa. Psykologiassa käsitellään kriisejä ja traumoja prosessina. Uhrin kohtaaminen ja kohtelu huomioidaan myös esimerkiksi kuulusteluun liittyvän koulutuksen yhteydessä. Lisäksi rikosja prosessioikeuden koulutuksessa huomioidaan uhriasioihin liittyvää lainsäädäntöä (esim. esitutkintalain mukaiset uhrin oikeudet rikosprosessissa, uhrin ohjaaminen palveluihin ja uhrin suojelelutarpeen arviointi).

Jatkokoulutuksessa peruskoulutuksen suorittanut poliisi koulutautuu esimiestehtäviin (alipäällystö/päällystö). Koulutuksessa uhriasiat nostetaan esille tulevien työtehtävien kannalta, esimerkiksi tutkinnanjohtajan roolissa.

Lisäksi poliisille järjestetään melko paljon keskistettyä ja alueellista täydennyskoulutusta. Osa koulutuksesta on sidosryhmien kanssa yhteistyössä järjestettyä. Täydennyskoulutus on tyypillisesti vapaaehtoista ja edellyttää käytännössä poliisilaitoksen esitystä koulutukseen pääsemiseksi. Poliisiammattikorkeakoulussa uhriasioita käsitellään esimerkiksi vapaaehtoisella kuulusteluopin kurssilla (20 oppilasta / vuosi) oppilaiden tekemien kuulustelujen kautta. Tämän lisäksi uhriasiat liittyvät moniin muihin kursseihin ja seminaareihin (esim. erikoistumiskoulutus lapsiuhrien kohtaamiseksi, ihmiskauppa, seksuaalirikokset, ennaltaehkäisevä työ, viharikoskoulutus jne.)

Lisäksi paikallisesti poliisilaitoksilla järjestetään alueellista koulutusta vaihtelevasti ja alueellisten tarpeiden mukaisesti.

Suunnitteilla olevia koulutuksia ja koulutustarpeita koskeviin kysymyksiin liittyen koulutuksen todettiin olevan valtaosin osa poliisin perustoimintaa. Lisäksi kerrottiin erikseen arvioitavan tarvetta kehittää naisiin kohdistuvan väkivallan koulutusta (liittyen mm. Istanbulin sopimukseen), koulutusta erityisesti uhridirektiivin perusteella suojelutarpeen arvioinnista ja esimerkiksi asiaomistajan oikeuksista ja velvollisuuksista sekä paikalliskoulutuksen tarvetta esimerkiksi kuulusteluopin osalta (sisältäen uhriasiat).

Suojelutarpeen arviointi

Peruskoulutuksessa opetusperiodissa, jossa käsitellään lapsen kuulustelua, asiaa käsitellään lasten ja nuorten kehityksellisestä näkökulmasta. Koulutuksessa hyödynnetään myös oikeuspsykiatrian ja Rikosuhripäivystyksen työntekijän osaamista, esimerkiksi liittyen traumatisoimisen riskiin, uhridirektiiviin ja tukijärjestelmiin. Lisäksi poliiseja koulutetaan todistajansuojeluohjelmasta ja uhrin tukemisesta. Tässä koulutuksessa opettajina toimivat poliisi ja psykologi.

Suojelutarpeen arviointimenettelyä käsitellään peruskoulutuksessa kaksi tuntia työharjoittelujakson jälkeen. Lisäksi paikallisesti poliisilaitoksilla järjestetään alueellista koulutusta vaihtelevasti ja alueellisten tarpeiden mukaisesti.

3.1.2 Raja- ja merivartiokoulu

Uhridirektiivin voimaantulon edellyttämä koulutus Rajavartiolaitoksessa on huomioitu raja- ja merivartio-koulun opetussuunnitelmissa rikostorjunnan ja oikeusopin opetussi-

sällöissä. Vaikka Rajavartiolaitoksen toiminnassa voidaan kohdata erityyppisten rikosten uhreja, koulutus toteutetaan pääosin ihmiskauppaa koskevan – mukaan lukien ihmiskaupparikosten tutkintaan liittyvän – koulutuksen yhteydessä. Rajavartiolaitoksen tutkintavastuulle kuuluvien rikosten osalta ihmiskauppa, törkeä ihmiskauppa, laitoman maahantulon järjestäminen sekä sen törkeä tekemuoto ovat rikoksia, joissa on mahdollisuus kohdata rikoksen uhreja, joilla on erityisiä tarpeita. Muut Rajavartiolaitoksen tutkimat rikosasiat ovat useimmiten sellaisia, joissa ei ole asianomistajaa lainkaan.

Koulutuksen sisältö ja laajuus määräytyvät sen mukaisesti, onko kyse perus- vai täydennyskoulutuksesta. Aihetta käsitellään laajimmin rikostutkija- ja tutkinnanjohtajakoulutuksessa. Koulutuksessa rikoksen uhrin asemaa käsitellään sekä oikeudellisesta että käytännön toimenpiteiden näkökulmasta. Rajavartiolaitoksen koulutuksessa painotetaan mainittujen rikosnimikkeiden yhteydessä uhrin tunnistamista.

Ihmiskauppaan liittyvä opetus sisältää perusteet-paketin (tietoisuus, tunnistaminen ja puhuttaminen), jossa kouluttajina toimivat koulun omat opettajat. Ihmiskaupan uhrien asemaan keskittyvä opetus on järjestetty ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän työntekijöiden toimesta. Opetus on sisältänyt tietoa auttamisjärjestelmän toiminnasta ja siihen ohjaamisesta. Joillakin kursseilla on ollut myös uhrin kohtaamiseen liittyvä puhuttamisharjoitus.

Yllä mainittu koulutuspaketti kuuluu pakollisena rajavartiomiehen peruskoulutukseen. Rajavartiolaitokseen tulevat sotatieteiden kandidaatit (kadetit) saavat myös kyseisen koulutuksen. Ihmiskauppakoulutus sisältyy myös rajavartiomiehen jatko- ja täydennyskoulutukseen.

Raja- ja merivartiokoulu jatkaa nykymallin mukaista koulutusta perus-, jatko- ja täydennyskoulutuksessa. Maahanmuuttovirasto on aloittanut syksyllä 2017 ihmiskauppaan liittyvän IHME-hankkeen, johon sisältyy ihmiskauppakoulutuksen kehittäminen myös Rajavartiolaitokselle. Hanketta hyödynnetään Raja- ja merivartiokoulun opetuksessa tulevaisuudessa. Myös sidosryhmäyhteistyötä jatketaan.

3.1.3 Syyttäjät

Uhrin kohtaamiseen, kohteluun ja uhrin tarpeiden ymmärtämiseen liittyviä teemoja on käsitelty viimeisten viiden vuoden aikana seuraavilla kursseilla ja koulutuksissa:

- Järjestäytynyt rikollisuus, laiton maahantulo ja ihmiskauppa -kurssit
- Aikuisiin kohdistuvat seksuaali- ja väkivaltarikokset -kurssit

- Poliisiammattikorkeakoulussa yksittäisiä koulutusosioita tai koulutusosioiden kokonaisuuksia

Järjestäytyntä rikollisuutta ja aikuisiin kohdistuvia seksuaali- ja väkivaltarikoksia koskevat koulutukset jatkuvat säännöllisin väliajoin. Lisäksi syyttäjälaitoksessa pohditaan uhrinäkökulman liittämistä myös muihin koulutuksiin. Valtakunnansyyttäjänvirastosta saatujen tietojen mukaan syyttäjien koulutustarpeet liittyvät uhrin aseman ymmärtämiseen, trauman ja psykologisen tilan huomioimiseen ja ymmärtämiseen sekä trauman vaikutuksen hahmottamiseen ja huomioimiseen (esim. kertomuksen uskottavuus).

3.1.4 Tuomioistuimet

Tuomareille oli suunniteltu vuonna 2013 koulutuspäivä rikoksen uhrin kohtaamisesta. Tilaisuus jouduttiin kuitenkin perumaan vähäisen ilmoittautumismäärän vuoksi. Uhrin kohtaamiseen, kohteluun ja tarpeiden ymmärtämiseen liittyviä teemoja on käsitelty vuosina 2015 ja 2017 tuomareiden lapsioikeutta ja -psykologiaa -kurssilla, jossa on ollut aiheena muun muassa perheväkivallan tunnistaminen ja kohtaaminen.

Rikosuhripäivystys on esitellyt toimintaansa vuonna 2017 yleisten tuomioistuinten kansliahenkilökunnan koulutuksessa teemalla ”Rikosuhripäivystys asianomistajien ja todistajien tukena oikeudenkäyntiin valmistautumisessa”. Rikosuhripäivystyksen *Kun henkirikos koskettaa* -käsikirja henkirikoksen uhrien läheisten kohtaamiseen viedään verkko-oppimisympäristö Moodleen osaksi vuoden 2018 vastaavaa koulutusta.

Tuomarinkoulutuslautakunta suunnittelee ja koordinoi tuomareille järjestettävää koulutusta. Uhrin kohtaamista koskeva teema ei ole noussut omana erillisenä koulutustilaisuutena esiin, eikä se näin ollen näy vuosien 2018 ja 2019 koulutussuunnitelmissa.

3.1.5 Oikeusapu ja edunvalvonta

Uhrin kohtaamiseen, kohteluun ja tarpeiden ymmärtämiseen liittyviä teemoja on käsitelty useissa eri oikeusavustajille, oikeusapusihteereille, edunvalvojille ja edunvalvontasihteereille järjestetyissä tilaisuuksissa ja koulutuksissa. Erityisesti rikoksen uhrin kohtaamista, uhridirektiiviä ja tukipalveluja on käsitelty sekä oikeusavustajien kehittämispäivillä että oikeusavun sihteeripäivillä vuonna 2016. Vuonna 2017 oli oikeusavun sihteeripäivillä yhden seminaarin teemana seksuaalirikoksen uhrin sensitiivinen kohtaaminen ja vuonna 2018 oikeusavustajien kehittämispäivillä lapsen edunvalvonta rikosprosessissa. Uhrin kohtaamista koskeva teema on myös jatkossa esillä oikeusavun ja edunvalvonnan tilaisuuksissa ja koulutuksissa.

Julkiset oikeusavustajat kokevat edelleen tarpeelliseksi saada tietoa uhreja auttavista tahoista, jotta heitä voidaan tarvittaessa ohjata avun ja tuen piiriin. Oikeusavustajien ammattitaitoa täydentää myös psykologian ammattilaisen näkökulma ja tietämys esimerkiksi asiantuntijaluontona. Oikeusaputoimistossa oikeusapusihteeri on usein asiakkaan ensimmäisenä kohtaava henkilö ja edunvalvonnan päämies voi olla rikoksen uhri, joten näidenkin ammattiryhmien koulutustarve tulee ottaa huomioon.

3.1.6 Suomen Asianajaliitto ja Lakimiesliitto

Suomen Asianajaliiton koulutuksissa ei viimeisten viiden vuoden aikana ole ollut varsinaisena aiheena uhrin oikeuksia ja suojelua. Rikosprosessioikeuden ja oikeuspsykologian kursseilla aihetta on sivuttu.

Suomen Asianajaliiton kevään 2018 koulutuksiin ei sisälly koulutusta kyseisestä teemasta.

Asianajajat ovat kertoneet, että heille on välillä vaikeaa kohdata uhri. Tietoa ja osaamista kaivataan esimerkiksi siitä, miten uhrin kanssa tulisi kommunikoida, miten ohjata eteenpäin ja miten empaattinen tulee/”saa” olla. Uhrin tarpeista ei olla aina tietoisia.

Työryhmä kuuli Suomen Asianajaliiton koulutuspäällikkö Liisa Aroa liittyen uhriteeman huomioimiseen liiton koulutuksissa. Asiaa käsitellään tarkemmin kohdassa 3.2.

Lakimiesliitto ei ole viimeisten viiden vuoden aikana järjestänyt koulutuksia uhrin kohtaamiseen ja tarpeisiin liittyen. Koulutuskartoitusta tehtäessä (alkusyksy 2017) Lakimiesliitosta kerrottiin, että vuonna 2018 järjestettävien koulutusten aiheita ei ollut vielä päätetty. Lakimiesliitosta todettiin, että aihe on tärkeä ja se saattaa sen vuoksi päätyä koulutusaiheeksi vuonna 2018.

3.1.7 Turvakodit

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos vastaa turvakotipalvelujen järjestämisestä, palveluverkoston koordinoinnista ja kehittämisestä. Suomen 27 turvakodista 20 on järjestöjen ylläpitämiä ja 7 kunnallisia. THL järjestää turvakotipalvelujen tuottajille koulutusta, minkä lisäksi Ensi- ja turvakotien liitto ja turvakoteja ylläpitävät tahot järjestävät koulutusta henkilökunnalleen.

THL järjestää koulutusta seuraavista aiheista: lasten kanssa tehtävä työ turvakodeissa, kriisityö turvakodeissa ja lähisuhdeväkivalta ilmiönä. Lisäksi järjestetään koulutusta vaihtelevasti muista aiheista.

Koulutuskyselyn perusteella vaikuttaa siltä, että turvakodit kouluttavat henkilökuntaansa uhrin kohtaamiseen liittyvistä kysymyksistä melko laajasti ja kattavasti. Lähes kaikista turvakodeista on osallistuttu ja osallistutaan säännöllisesti Ensi- ja turvakotien liiton järjestämiin koulutuksiin (mm. väkivaltatyön peruskoulutus, väkivaltatyön prosessikoulutus, väkivaltatyön työkokoukset, VäkiValtafoorum). Lisäksi turvakotien henkilökuntaa on osallistunut mm. seuraaviin aihepiireihin liittyviin koulutuksiin: ihmiskauppa, MARAK, vaino, seksuaalinen väkivalta, traumatisoituminen ja sen vaikutukset, maahanmuuttajataustaiset uhrin, vauvatyö. Turvakotien vastauksista käy ilmi, että asiakkaan kohtaaminen, kohtelu ja tarpeiden tunnistaminen ovat työn keskiössä ja että kyseiset asiat käydään läpi uusien työntekijöiden perehdytyksessä.

Turvakotien vastauksista käy ilmi, että turvakodeilla on monenlaisia koulutustoiveita ja -tarpeita uhrin kohtaamiseen, kohteluun ja tarpeiden ymmärtämiseen liittyen. Koulutusta toivottiin mm. seuraavista teemoista ja aiheista: täydennyskoulutusta väkivaltailmiöstä ja työmenetelmistä, kriisityön menetelmistä, rikosprosessista, Rikosuhripäivystyksen palveluista, traumakoulutusta erityisesti vakauttavan työskentelyn näkökulmasta, sijaistraumatisoituminen, lasten kohtaaminen (etenkin traumatisoituneet lapset ja nuoret), maahanmuuttajataustaiset/eri kulttuuritaustoista tulevat asiakkaat, seksuaalirikosten uhrin, vanhuksiin kohdistuva väkivalta, vammaiset asiakkaat. Vastauksissa toistui toive konkreettisista työvälineistä, joita voi soveltaa omassa työssä.

3.1.8 Sovittelutoimistot

Rikos- ja riita-asioiden sovittelupalveluiden järjestäminen, valtakunnallinen koordinaatio ja kehittäminen sekä tilastointi on Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen vastuulla. Uhridirektiivin velvoitteiden käsittely on sisällytetty THL:n laatimiin valtakunnallisiin Vapaaehtoissovittelijoiden peruskoulutusohjelmaan (52 tuntia) ja Lähisuhdeväkivallan sovittelijoiden koulutusohjelmaan (135 tuntia).

THL on järjestänyt sovittelun ammattihenkilöstön täydennyskoulutuksena tammi-kuussa 2016 uhridirektiiviä käsittelevän koulutuksen ja lokakuussa 2017 jatko- ja tukipalveluiden kehittämispäivän, jossa olivat mukana kriisipalvelut, päihdepalvelut, oikeusaputoimisto ja Rikosuhripäivystys. Sovittelun ja Rikosuhripäivystyksen yhteisiksi kehittämisalueiksi sovittiin asiakasohjautuvuuden kehittäminen puolin ja toisin, vapaaehtoisten koulutusyhteistyön lisääminen ja valtakunnallisen ohjeistuksen luominen sovitteluihin, joissa uhrin tukihenkilö on mukana.

Sovittelutoimistoilta saaduista vastauksista käy ilmi, että rikoksen tai riidan osapuolten kohtaaminen on keskeinen osa sovittelijoiden peruskoulutusta, joka järjestetään THL:n valtakunnallisen koulutusohjelman mukaisesti. Peruskoulutusohjelma vastaa kunnioittavan ja restoratiivisen kohtaamisen osaamistarpeisiin.

Lähisuhdeväkivallan sovittelun koulutusohjelma on valtakunnallinen ja sen sisältö perustuu THL:n laatimiin suosituksiin. Koulutuksessa syvennyttään rikoksen osapuolten kohtaamiseen. Tähän koulutusohjelmaan liittyy erityisiä vapaaehtoisten osaamiseen ja kokemukseen kohdistuvia vaatimuksia. Lähisuhdeväkivaltaa ei voi sovittaa ilman kyseistä koulutusta.

Peruskoulutuksen ja lähisuhdeväkivallan sovittelun koulutuksen lisäksi sovittelutoimistojen vastauksissa mainittiin yhteistyö paikallisten kriisikeskusten, kolmannen sektorin toimijoiden ja palveluntarjoajien kanssa. Näiden tahojen kanssa on järjestetty yhteistyöpalavereja ja tilaisuuksia, joissa kyseisten tahojen edustaja on ollut kertomassa/kouluttamassa johonkin tiettyyn aihepiiriin liittyen. Lisäksi mainittiin työnohjaus, jossa käsitellään myös uhrin kohtaamiseen ja uhrin tarpeiden ymmärtämiseen liittyviä kysymyksiä.

Sovittelutoimistojen vastauksista käy ilmi, että sekä sovittelutoiminnan peruskursseja että lähisuhdeväkivallan sovittelun koulutusta on tarkoitus järjestää säännöllisesti. Lisäksi järjestetään täydennyskoulutusta ja suunnitelmissa on sisällyttää esimerkiksi Rikosuhripäivystyksen koulutusta osaksi sovittelijoiden peruskoulutusta. Yhdessä vastauksessa tuotiin esiin, että uhridirektiivin myötä myös sovittelijan osaamiselle on tullut uusia haasteita.

Sovittelutoimistojen vastauksissa todetaan, että täydennyskoulutusta uhrin kohtaamiseen, kohteluun ja tarpeiden ymmärtämiseen liittyen tarvitaan sekä sovittelutoimistojen henkilökunnalle että vapaaehtoissovittelijoille. Erikseen vastauksissa mainittiin erilaisten rikostyyppien tuomat erityispiirteet, kuten seksuaalisen väkivallan osapuolten kohtaaminen ja palveluihin ohjaaminen, kulttuuriin liittyvät konfliktit ja rasismi. Eräässä vastauksessa todettiin, että lähisuhdeväkivallan sovitteluja on niin harvoin, ettei rutiinia kyseisten asioiden hoitamiseen synny.

3.1.9 Järjestöt

Rikosuhripäivystys

Rikosuhripäivystys järjestää kaikille vapaaehtoisilleen pakollisen perus- ja jatkokoulutuksen, joka on kestoltaan yhteensä noin 90 tuntia. Perus- ja jatkokurssit ovat pakollisia myös RIKUn henkilöstölle. Lisäksi vapaaehtoisille ja henkilöstölle järjestetään täydennyskoulutusta sekä työnohjausta. Sekä henkilöstön että vapaaehtoisten osallistuminen koulutuksiin on aktiivista.

Täydennyskoulutuksissa on käsitelty mm. seuraavia teemoja: ihmiskauppa, seksuaalinen väkivalta, syrjintä, syventävää tietoa lähisuhdeväkivallasta, lapsiin kohdistuva väkivalta, kiusaaminen, vainoaminen, katuväkivalta, uskontojen uhrin, liikennerikokset, seksuaaliset vähemmistöt ja väkivalta, perhesurmat, seksiturismi ja lapsiuhrit, maahanmuuttajataustaiset asiakkaat, turvapaikanhakijat, ikääntyneet rikoksen uhrin, seksuaaliset vähemmistöt asiakkaana, henkirikoksen uhrin läheiset, traumatisoituminen, häpeä ja sen kohtaaminen, henkinen tuki ja asiakkaan kohtaaminen, mielenterveyden ensiapu, rikosprosessi, rikosvahinkokorvaukset, MARAK-toiminta.

Lähivuosina RIKUn koulutustarpeet liittyvät osittain RIKUn voimassa olevan strategian mukaisiin teemoihin. Näitä ovat mm: liikennerikokset ja niiden uhrin kohtaaminen, auttaminen ja tukipalvelut, henkirikosten uhrin läheisten tukeminen, terrorismin uhrin tukeminen, maahanmuuttajakysymykset, videovälitteisen asiakaspalvelun toteuttaminen ja verkkorikollisuus.

Tukinainen

Tukinainen ry:n asiakastyötä tekevä henkilökunta on sitoutunut säännölliseen työnohjaukseen ja jatkokoulutautumiseen. Koulutuksellinen työnohjaus on järjestetty työnantajan toimesta. Koska kaikki työ raiskauskriisikeskuksessa on pääasiallisesti seksuaalirikosten uhrin kohtaamista, hyväksyttävän jatkokoulutuksen on liityttävä työtehtäviin. Useimmat kriisityöntekijöiden jatkokoulutukset ovat liittyneet terapiaopintoihin (psykoterapia, seksuaaliterapia, seksuaalineuvoja), joista saatujen tietojen ja taitojen on katsottu lisäävän uhrin ja hänen tarpeidensa ymmärtämistä.

Lisäksi Tukinaisen henkilökuntaa on osallistunut seksuaalirikoksen uhreja eri näkökulmista käsitteleviin konferensseihin, seminaareihin ja koulutuspäiviin.

Tukinainen ry tekee erilaisia nettikyselyjä, ja kriisityöstä saatuja palautteita hyödynnetään käytännön työssä. Myös viranomaisilta saatu palaute, puhelinpäivystyksistä saadut yksittäiset asiakaspalautteet, muu pitkäaikainen työkokemus seksuaalirikosten uhrin kanssa sekä ammatillinen jatkokoulutus auttavat omalta osaltaan kehittämään henkilökunnan taitoja kohdata seksuaalirikosten uhreja. Palautteita käsitellään säännöllisesti henkilökunnan kesken.

Ensi- ja turvakotien liitto

Ensi- ja turvakotien liitto järjestää jäsenyhdistystensä henkilökunnalle useita työkokouksia ja koulutuksia vuosittain. Vuonna 2017 työkokouksia oli 33. Jäsenyhdistyksiä

on 31 ja niissä työskentelee n. 700 työntekijää. Uhrin kohtaamiseen, kohteluun ja uhrin tarpeiden ymmärtämiseen liittyviä teemoja on käsitelty muun muassa seuraavissa tilaisuuksissa:

- Lapsityön työkokoukset, erityisesti liittyen lapsiin kohdistuvien pahoinpitelyjen ilmoitusten tekemiseen niitä koskevan lakimuutoksen jälkeen. Osallistuja vuosittain n. 30.
- Väkivaltatyön ja vaativan vauvatyön prosessikoulutus 2017–2019. Sisältöinä mm. traumatisoitumisen vaikutukset, sukupuolisensitiivisyys sekä Istanbulin sopimus. 40 opiskelijaa.
- Vuosittaiset väkivaltatyön foorumit, jotka ovat kaikille avoimia ja järjestetään yhteistyössä THL:n ja vuosittain vaihtuvan jäsenyhdistyksen kanssa. Osallistujia n. 200/vuosi.

3.1.10 Yhteenveto koulutuskartoituksesta

Koulutuskartoituksessa saatujen vastausten perusteella voidaan sanoa, että melkein kaikki kysymyksiin vastanneet tahot ovat viimeisten viiden vuoden aikana tarjonneet jotakin uhrin kohtaamiseen, kohteluun ja uhrin tarpeiden ymmärtämiseen liittyvää koulutusta henkilökunnalleen. Lisäksi lähes kaikki kysymyksiin vastanneet tahot tuovat esiin, että jotakin teemoihin liittyvää koulutusta on tulossa tai suunnitteilla. Koulutuksen määrässä ja sisällöissä on kuitenkin suuria eroja.

Viranomaisten osalta aiheeseen liittyvää koulutusta on järjestetty etenkin poliisissa ja Rajavartiolaitoksessa, missä teemoja käsitellään osana poliisien ja rajavartijoiden perus- sekä jatko- ja täydennyskoulutusta. Myös syyttäjille, julkisille oikeusavustajille ja sovittelijoille järjestetään säännöllisesti koulutusta, joka sisältää uhrin kohtaamiseen liittyviä teemoja. Tuomioistuinlaitoksessa kartoituksen teemojen mukaista koulutusta ei ole juurikaan järjestetty. Lisäksi vaikuttaa siltä, että suojelutarpeen arviointia koskevaa koulutusta ei ole järjestetty systemaattisesti poliisilaitoksilla, vaan suojelutarpeen arviointia koskevan koulutuksen painopiste on poliisin peruskoulutuksessa.

Rikoksen uhrien tukipalveluja tuottavat järjestöt järjestävät säännöllisesti koulutusta mm. uhrin kohtaamiseen ja kohteluun liittyvistä asioista henkilökunnalleen ja vapaaehtoisille. Suomen Asianajajaliitolla ja Lakimiesliitolla ei ole ollut aihetta koskevaa koulutusta viimeisten viiden vuoden aikana.

Koulutustarpeita koskeviin kysymyksiin saatujen vastausten perusteella voidaan todeta, että uhrin kohtaamiseen ja kohteluun liittyvää koulutusta pidetään tärkeänä ja tarpeellisena. Etenkin tukipalvelut ja niihin ohjaaminen, trauman vaikutus uhrin sekä tiettyjen rikostyyppien tuomat erityispiirteet (esim. seksuaalirikokset, henkirikokset,

lapsiin ja vanhuksiin kohdistuva väkivalta) mainittiin asioina, joista kaivataan koulutusta. Työryhmän näkemyksen mukaan edellä mainituissa asioissa varsinkin viranomaisten osaamisessa on vielä kehitettävää. Yksi viranomaisten vapaaehtoiisiin täydennyskoulutuksiin liittyvä ongelma on se, että koulutuksiin osallistuvat usein samat innokkaat henkilöt osan jäädessä koulutuksista aina pois. Työryhmä katsoo, että esimiehillä on keskeinen rooli koulutukseen pääsemisen mahdollistajina ja osallistumiseen kannustajina.

3.2 Lakimiesten perus- ja täydennyskoulutus

Uhridirektiivin 25 artiklassa, joka koskee oikeusalalla toimivien koulutusta, todetaan, että ”jäsenvaltioiden on oikeudellisten ammattien harjoittajien riippumattomuutta asianmukaisesti kunnioittaen suositeltava, että lakimieskunnan koulutuksesta vastaavat tahot tarjoavat sekä yleistä koulutusta että erityiskoulutusta, jotta lisätään lakimiesten tietoisuutta uhrien tarpeista”. Työryhmä kuuli asiantuntijoita siitä, miten uhrin kohtamista, kohtelua ja tarpeiden ymmärtämistä koskevaa koulutusta voitaisiin mahdollisesti sisällyttää osaksi juristin perus- ja jatkokoulutusta Suomessa. Kuultavina olivat professori Kimmo Nuotio Helsingin yliopistosta, yliopistonlehtori Heini Kainulainen Turun yliopistosta sekä koulutuspäällikkö Liisa Aro Suomen Asianajajaliitosta. Aro keskittyi kuulemisessaan etenkin juristien jatkokoulutukseen.

Kimmo Nuotio totesi, että oikeustieteellistä koulutusta tarjotaan Suomessa viidessä yliopistossa. Puolet koko opiskelijamäärästä on Helsingissä, joten Helsingin yliopistolla on tärkeä rooli juristikunnan osaamisen suhteen. Oikeustieteellisten tiedekuntien välinen valtakunnallinen yhteistoiminta on aktiivista, ja mm. dekaanipalavereja järjestetään säännöllisesti. Koordinointi opetuksen kehittämisessä tiedekuntien välillä on suhteellisen helppoa ja tutkintojen kehittämisestä keskustellaan jatkuvasti.

Nuotio kertoi, että uhrinäkökulma on jo nyt jossain määrin mukana Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan opetuksessa rikos- ja prosessioikeuden pakollisissa aineopinnoissa. Nuotio painotti sitä, että rikosuhriäkökulma ja olemassa olevat menetelyt tulisi integroida pakollisten aineopintojen opetukseen, sillä näin voidaan tavoittaa koko vuosikurssi. Maisteritutkintovaiheessa tavoitetaan enää tutkielmantekijät, eli rikosoikeuden ja prosessioikeuden teemoissa työskentelevät.

Nuotio sanoi, että oppimateriaalia ja harjoitustehtäviä tulisi edelleen kehittää siten, että rikosuhriäkökulma olisi hyvin esillä. Lisäksi voitaisiin kannustaa oikeusnotaarin tai oikeustieteen maisterin tutkielmien tekemiseen rikosuhriteemasta. Rikos- ja prosessioikeuden opetuksessa voitaisiin hyödyntää myös asiantuntijavieraita ja toteuttaa vierailuja.

Nuotio totesi edelleen, että yliopistolla ei ole täydennys- tai jatkokoulutuksen antamista koskevaa tehtävää. Täydennyskoulutusta voisi Nuotion mukaan nivoa osaksi oikeusministeriön yliopistolta tilaamaa koulutusta. Erityinen painotus voisi olla esimerkiksi lähisuuhdeväkivallassa, seksuaalirikoksissa, lapsiin kohdistuvissa rikoksissa tai ihmiskaupassa. Myös Avoimen yliopiston kautta tarjottava verkkokurssi voisi olla yksi mahdollinen tapa toteuttaa täydennyskoulutusta.

Heini Kainulainen kertoi, että Turun yliopistossa kaikille pakollisen prosessioikeutta koskevan kokonaisuuden osana voidaan käsitellä rikoksen uhrin näkökulmaa. Uhriasioiden kytkentä on kuitenkin vähäistä. Haavoittuvia rikoksen uhreja käsitellään jonkin verran oikeussosiologian ja kriminologian kurssilla.

Erikoistumisjaksoista osassa käsitellään jossain määrin rikoksen uhrin asemaa. Erikoistumisjaksoilla opiskelija tuottaa kirjallisen seminaarityön, joista osa tehdään rikoksen uhrin näkökulmasta. Uutena erikoistumisjaksona Turun yliopistossa on Kainulaisen vetämä rikoksen uhrin asemaa käsittelevä kokonaisuus.

Kainulainen sanoi, että Turun yliopistossa opinnäytetöitä ei tehdä juurikaan rikoksen uhrin asemasta. Lisäksi Kainulainen toi esiin, että uhri- ja uhridirektiivinäkökulma olisi syytä tuoda nykyistä paremmin esiin oppikirjoissa.

Täydennyskoulutuksen osalta Kainulainen kertoi, että Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta järjestää hyvin aktiivisesti täydennyskoulutusta. Osa koulutuksesta järjestetään yhteistyössä Suomen Asianajajaliiton kanssa. Koulutuksiin osallistujat ovat asianajajia, julkisia oikeusavustajia, syyttäjiä, tuomareita, pankki- ja vakuutuslakimiehiä jne. Lisäksi Kainulainen nosti kuulemisessaan esiin Turun yliopiston sosiaali- ja terveydenhuollon koulutus- ja tutkimuskeskus Sote-akatemian. Kyseessä on yhteistyöverkosto, joka tuottaa monialaisesti koulutusta, tutkimusta ja muuta tietoa. Sote-akatemiassa on suunnitteilla koulutusmoduuli väkivallasta.

Kainulaisen mukaan tarvittaisiin valtakunnallinen, monitieteinen koulutusohjelma väkivallasta. Koulutuksen tulisi olla avoin useille eri alojen ammattilaisille ja opiskelijoille. Rikoksen uhrin oikeudellisesta asemasta voisi olla oma moduulinsa koulutusohjelmassa. Ohjelma voisi sisältää sekä perus- että täydennyskoulutusta.

Liisa Aro Suomen Asianajajaliitosta totesi asianajajatutkinnon olevan kaikille asianajajille pakollinen, joten tutkinnon sisällöllä on iso merkitys. Aro kertoi, että asianajajatutkintoa ollaan parhaillaan kehittämässä ja että uhrinäkökulma on teema, jonka voisi mahdollisesti sisällyttää tutkinnon oikeudenkäyntiä koskevaan osioon. Aro lupasi ottaa asian esiin kehittämistyössä.

Vielä paremmin Aro katsoi uhriteeman kuitenkin sopivan osaksi Asianajajaliiton järjestämää täydennyskoulutusta. Täydennyskoulutuksen osallistujat ovat vain asianajajia ja asianajotoimistojen henkilökuntaa. Asianajajaliitolla on vireää koulutusyhteistyötä Turun yliopiston kanssa, ja Aro oli sitä mieltä, että teemaa voisi ehdottaa otettavaksi mukaan yhteistyössä järjestettävään koulutukseen jo seuraavalla koulutuskaudella. Koulutukseen voi asianajajien lisäksi osallistua myös mm. tuomareita ja syyttäjiä, mikä edesauttaa koulutuksen yhteismitallisuutta kautta linjan.

Aro nosti esiin myös sen, että teemaa voisi ehdottaa hovioikeuspiirien laatuhankeisiin.

Työryhmä on sitä mieltä, että oikeustieteen opiskelijoiden aineopintoihin rikos- ja prosessioikeuden kokonaisuuteen olisi hyvä sisällyttää perusasiat uhrin kohtaamista, kohtelua ja tarpeiden ymmärtämistä koskevista teemoista. Työryhmä pitää kannatettavana sitä, että uhriteema otetaan mukaan Asianajajaliiton järjestämään täydennyskoulutukseen.

4 Työryhmän ehdotukset

Työryhmän ehdotukset hyväksi menettelytavoiksi uhrien tarpeiden huomioon ottamiseksi rikosprosessissa, viranomaisten tietoisuuden ja osaamisen lisäämiseksi uhrin tarpeista sekä siitä, miten hyvät toimintatavat sovitetaan viranomaiskäytäntöihin, on koottu lukuihin 4.1, 4.2 ja 4.3. Työryhmän ehdotukset koskevat etenkin seuraavia viranomaisia ja toimijoita: Poliisihallitus ja poliisilaitokset, oikeusministeriö, Valtakunnansyyttäjänvirasto ja syyttäjät, tuomioistuimet, sovittelutoimistot, Suomen Asianajajaliitto, uhrien tukipalveluja tuottavat järjestöt. Työryhmä toivoo, että kyseiset viranomaiset ja toimijat saattavat alla esitetyt hyvät käytännöt ja toimintatavat osaksi omaa toimintaansa. Työryhmä myös katsoo, että toimenpiteiden toteutumista olisi hyvä seurata osana uhridirektiivin täytäntöönpanon seuranta.

4.1 Hyvät menettelytavat uhrien tarpeiden huomioon ottamiseksi rikosprosessissa

Työryhmä on edellä käynyt läpi ja arvioinut rikosprosessia rikoksen uhrin näkökulmasta. Arvioinnissa on kiinnitetty huomiota mm. siihen, miten uhri kohdataan, kuinka hänelle annetaan tietoa, kuinka tukipalveluihin ohjaaminen hoidetaan, miten uhri kutsutaan kuultavaksi ja miten suojelutoimet esitutinnan ja oikeudenkäynnin aikana toteutetaan.

Osana rikosprosessin arviointia on kartoitettu uhrin tarpeiden huomioimiseen liittyviä hyviä käytäntöjä ja puutteita. Työryhmä toteaa, että rikosprosessissa on käytössä useita uhrin tarpeita huomioivia käytäntöjä, joita työryhmä pitää hyvinä. Lisäksi työryhmä havaitsi useita kehittämiskohteita. Työryhmän tiedossa on, että viranomaisille lailla säädetyt velvollisuudet ja tehtävät eivät ole kaikilta osin siirtyneet osaksi käytännön työtä ja toimintatapoja. Alle on listattu työryhmän näkemyksen mukaan keskeisimmät hyvät menettelytavat ja kehittämistoimet uhrin tarpeiden huomioon ottamiseksi rikosprosessissa. Lista ei sisällä kaikkia työryhmän tekemiä havaintoja, vaan ne, joissa työryhmä erityisesti näkee kehittämisen varaa.

Yleisenä huomiona työryhmä toteaa, että yhdenvertaisuuden toteutumiseen tulisi kiinnittää rikosprosessin eri viranomaisissa ja toimijoissa nykyistä enemmän huomiota. Yhdenvertaisuuslain (1325/2014) mukaan viranomaisella on oltava suunnitelma tarvittavista toimenpiteistä yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Tavoitteena on turvata kaikkien henkilöiden tosiasiallisesti yhdenvertaiset mahdollisuudet käyttää eri viranomais-

ten palveluita. Työryhmä katsoo, että esimerkiksi poliisilaitosten ja tuomioistuinten yhdenvertaisuussuunnitelmissa tulee huomioida henkilöstön lisäksi asiakkaat ja heidän mahdolliset esimerkiksi vammaisuuteen tai ikään liittyvät erityistarpeensa.

1. Poliisilaitosten ja tuomioistuinten tiloissa uhrin tarpeet paremmin huomioon

- Kehitetään poliisilaitosten käytäntöjä edelleen sen varmistamiseksi, että **uhrilla on mahdollisuus tehdä rikosilmoitus rauhallisessa paikassa** (kuten kuulusteluhuoneessa). Mahdollisuutta tulisi tarjota aina tarpeen vaatiessa tai uhrin niin pyytäessä.
- Huolehditaan siitä, että poliisilaitoksilla on riittävästi lasten kuulemiseen soveltuvia **lapsiystävällisiä kuulustelutiloja**.
- Kehitetään poliisilaitosten käytäntöjä edelleen sen varmistamiseksi, että **kuulusteluun on aina osoitettavissa haavoittuvien uhrien tarpeisiin mahdollisimman hyvin sopivat tilat** (esimerkiksi seksuaalirikosten uhrin, lähisuhdeväkivallan uhrin, lapset, ikääntyneet, vammaiset ja maahanmuuttajat). Joissakin tilanteissa saattaa olla perusteltua suorittaa kuulustelut uhrille tutussa ympäristössä poliisiaseman sijaan, jos tilanne sen sallii.
- Järjestetään tuomioistuimissa **mahdollisuus erillisiin kulkureitteihin ja odotustiloihin** siten, että uhri voi tosiasiallisesti välttää vastaajan kohtaamisen tai näkemisen niin toivoessaan.
- **Huomioidaan näkövammaiset** nykyistä paremmin tuomioistuinten tiloissa esimerkiksi huolehtimalla riittävästä valaistuksesta ja opasteista.

2. Tiedon antamista uhreille kehitettävä edelleen

- Laaditaan oikeusministeriön, sisäministeriön ja Poliisihallituksen yhteistyönä **Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista -esitteestä painettu versio**, jota toimitetaan kaikille maamme poliisiasemille. Esitteen antaminen uhrille esimerkiksi kuulustelun yhteydessä helpottuu, kun sitä ei tarvitse erikseen tulostaa.
- Esite olisi hyvä antaa uhrille jo rikosilmoituksen tekovaiheessa, joten painettua esitettä toimitetaan myös paikkoihin, joissa rikosilmoituksia vastaanotetaan.
- **Poliisista annetaan uhrille tietoa myös siinä yhteydessä, kun hänet kutsutaan kuulusteluun.** Sähköpostikutsuun voidaan lisätä linkkejä esim. *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esitteeseen sekä tukipalveluihin.
- Muokataan poliisin kuulustelulomaketta siten, että siinä **veloitetaan antamaan Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista -esite uhrille.**
- Laaditaan **Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista -esitteestä käyntikortti-versio**, johon kootaan tai linkitetään perustiedot uhrin oikeuksista ja tietoa tukipalveluista.

- Saatetaan eri ministeriöiden yhteistyönä **Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista -esite tai käyntikorttiversio myös muiden kuin esitutkintaviranomaisten käyttöön**. Esitettä voidaan hyödyntää esimerkiksi terveydenhuollossa niissä tilanteissa, joissa asiakas on joutunut rikoksen uhriksi.
- Huolehditaan siitä, että poliisi, syyttäjä, sovittelutoimistojen ammattihenkilökunta ja vapaaehtoiset antavat **uhrille** ennen sovitteluun ryhtymistä **riittävästi tietoa sovittelun mahdollisista seurauksista oikeusprosessin kannalta**.

3. Uhrin kielellisistä oikeuksista huolehdittava tehostetummin

- Kehitetään poliisilaitosten käytäntöjä edelleen sen varmistamiseksi, että **asianomistajalla on jo rikosilmoituksen tekovaiheessa tarvittaessa käytössään tulkki**.
- Pyritään huolehtimaan sekä esitutkinnassa että oikeudenkäynnissä siitä, että **varsinkin vakavissa rikosasioissa käytetään oikeustulkkiprosessissa olevia tulkkeja**.

4. Oikeudellisen avustajan tarpeeseen ja hankkimiseen enemmän huomiota

- **Huolehditaan siitä, että etenkin vakavien rikosten uhreilla ja lapsiuhreilla on oikeudellinen avustaja mahdollisimman varhaisessa vaiheessa rikosprosessia**. Kiinnitetään esitutkintaviranomaisessa nykyistä enemmän huomiota avustajan hankkimiseen, koska moni asianomistaja ei osaa hankkia avustajaa, vaikka avustajalle olisi selkeä tarve. Esityksen avustajan määräämisestä asianomistajalle voi tutkinnanjohtajan lisäksi tehdä myös syyttäjä.
- **Edistetään avustajan hankkimista mahdollisimman varhaisessa vaiheessa rikosprosessia** tehostamalla uhrille tiedottamista hyvissä ajoin oikeudesta käyttää avustajaa. Mainitaan oikeudesta käyttää avustajaa jo rikosilmoituksen tekovaiheessa. Myös kuulustelukutsussa voidaan tuoda esiin oikeus käyttää avustajaa.
- Jos uhrilla ei ole avustajaa esitutkinnassa, **syyttäjä voi tarvittaessa esittää** haastehakemuksen yhteydessä olevalla info-lehdellä tuomioistuimelle **avustajan määräämistä oikeudenkäyntiä varten**. Syyttäjä voi myös olla yhteydessä uhriin ja kehottaa tätä hankkimaan avustajan.
- **Tarvittaessa varmistetaan avustajan hankkiminen viimeistään tuomioistuinvaiheessa** esimerkiksi siten, että käräjäsihteeri soittaa asianomistajalle ja kehottaa tätä hankkimaan avustajan.
- Kiinnitetään huomiota avustajan hankkimiseen rikoksesta epäillyille niiden tilanteiden välttämiseksi, joissa epäilty on ilman avustajaa luopunut oikeudestaan esittää kysymyksiä lapselle, jonka kuuleminen esitutkinnassa on videoitu. Näin toimimalla pyritään huolehtimaan siitä, ettei lap-

sen antama kuulustelukertomus menetä näyttöarvoaan, että lasta ei tarvitse kuulla uudelleen eikä asian käsittely pitkity siksi, ettei oikeus vastakuulusteluun ole toteutunut.

5. Uhrin tuen saamista ja tukipalveluihin ohjaamista vahvistettava

- Tehostetaan uhrien **tukipalveluihin ohjaamista vakiintuneena osana esitutkintaa** kaikilla poliisilaitoksilla. Huolehditaan siitä, että poliisin tekemien ohjausten tilastointi sisällytetään uuteen tietojärjestelmään (Vitja).
- **Lisätään tukipalveluiden tunnettuutta paikallisesti** vahvistamalla sidosryhmäyhteistyötä. Tukipalveluja tarjoavien tahojen aktiivisuus viranomaisten suuntaan on tärkeää ja toiminnan esittely poliisilaitoksilla suositeltavaa.
- Lisätään asianomistajan **kuulustelupöytäkirjaan** kohta sen merkitsemiseksi, onko asianomistajalta tiedusteltu, suostuuko hän yhteystietojensa välittämiseen tukipalvelujen tarjoajalle esitutkintalain mukaisesti.
- Pyritään **edistämään tukihenkilöiden käyttöä rikosprosessissa** tehostamalla tukipalveluihin ohjaamista ja lisäämällä viranomaisten tietoisuutta uhrin oikeudesta käyttää tukihenkilöä.
- **Vahvistetaan tukihenkilön roolia sovittelussa** ja pyritään tarvittaessa varmistamaan tukihenkilön läsnäolo sovittelussa.
- Liitetään **seksuaalirikoksia koskevien syyttämättäjättämispäätösten liitteeksi tietoa tukipalveluista**.

6. Uhrin suojelutarpeen arviointi vakiinnutettava osaksi esitutkintaa

- Tehostetaan **suojelutarpeen arviointien tekemistä vakiintuneena osana esitutkintaa** kaikilla poliisilaitoksilla.
- Huolehditaan siitä, että suojelutarpeen arviointien tilastointi sisällytetään poliisin uuteen tietojärjestelmään (Vitja).

7. Uhrin kuultavaksi kutsumiseen yhtenäisempää ohjeistusta

- **Liitetään asianomistajalle lähetettävään käräjäoikeuden kutsuun ohjeet** (liite 3) koskien mm. asianomistajan oikeutta käyttää oikeudenkäyntiavustajaa ja tukihenkilöä, oikeusapua, läsnäolovelvollisuutta ja oikeudenkäynnin järjestelyjä.
- Liitetään käräjäoikeuden kutsun mukaan myös liitteen 4 tapaiset lisäohjeet ja Rikosuhripäivystyksen esite.

8. Uhrin tarpeet huomioon oikeudenkäynneissä

- Käytetään oikeudenkäynneissä tarvittaessa **sermejä/näkösuojia**. Huolehditaan siitä, että kaikissa tuomioistuimissa ja istuntopaikoissa on riittävästi sermejä.

- **Aikataulutetaan istunnot** siten, että vältetään pitkiltä ja uhrien kannalta ikäviltä odotusajoilta. Mahdollisuuksien mukaan istunto on hyvä aloittaa jo aamulla sen välttämiseksi, että asiaa ei jouduttaisi liian tiukan aikataulutuksen vuoksi jatkamaan toisena päivänä.
- **Pidetään istunnossa taukoja** ja tarjotaan mahdollisuutta taukoihin tarvittaessa.
- **Puheenjohtaja kertoo tarvittaessa** käsittelyn aluksi lyhyesti, **mitä oikeudenkäynnissä tapahtuu ja keitä salissa on läsnä.**
- **Syyttäjä esittelee itsensä asianomistajalle** ennen istunnon alkua.

9. Lapsiuhrien asemaa parannettava monin eri tavoin

- Varmistetaan Poliisihallituksen **lasten kuulustelukoulutuksen jatkuvuus.**
- **Varmistetaan lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä viranomaisyhteistyö myös terveydenhuollon ja sosiaalitoimen kanssa.** Varmistetaan valtakunnallisen kehittämistyön jatkuvuus.
- **Keskitetään osaaminen poliiseille ja syyttäjille, jotka ovat erikoistuneet lapsiin kohdistuviin rikoksiin.** Taataan lapsen ikä ja mahdolliset erityistarpeet huomioiden lapsiystävällinen kuuleminen lasta lähellä, lapsiystävällisissä tiloissa, tapausten mahdollisimman nopea käsittely sekä lapsen tarvitseman avun ja tuen varmistaminen ja seuranta. Pyritään siihen, että lapsi kuullaan vain kerran.
- **Kiinnitetään erityistä huomiota suojelutoimiin niiden lasten kohdalla, jotka kutsutaan henkilökohtaisesti oikeudenkäyntiin.**

Muita lapsiuhreja koskevia ehdotuksia

- Lasten edunvalvontaan liittyen tehdään **selvitys, jossa käydään edunvalvontaprosessi läpi, kartoitetaan ongelmat ja ehdotetaan niihin ratkaisuja.** Tarkastellaan selvityksessä edunvalvontaa sekä lastensuojelu- että rikosprosessin näkökulmasta.
- Selvitetään myös, minkä **viranomaisen vastuulle lastensuojelulain mukainen edunvalvonnan koordinointi ja toiminnan kehittäminen** parhaiten sopisi. Lastensuojelulain mukaisen edunvalvonnan koordinoinnilla ja kehittämisellä voi olla positiivisia vaikutuksia paitsi lastensuojeluprosessiin myös rikosprosessiin esimerkiksi siten, että lastensuojelun edunvalvojen tietoisuus rikosprosessiin liittyvistä erityiskysymyksistä lisääntyisi.
- Tehdään tutkimus, jossa selvitetään, miksi rikosprosessi kestää lapsiin kohdistuvissa (seksuaali)rikoksissa niin pitkään, mistä alueelliset erot prosessin kestossa johtuvat sekä ehdotetaan ongelmiin ratkaisuja.

4.2 Viranomaisten tietoisuuden ja osaamisen lisääminen uhrin tarpeista

Osana rikosprosessin arviointia työryhmä kartoitti uhreja rikosprosessissa kohtaavien tahojen koulutusta. Lisäksi koulutus- ja osaamiskysymyksiä käsiteltiin ja sivuttiin paitsi koulutusteemasta kuultujen asiantuntijoiden kuulemisissa myös lapsiuhreihin liittyviin erityiskysymyksiin ja -tarpeisiin keskittyneissä kuulemisissa. Alle on listattu työryhmän näkemyksen mukaan keskeisimmät keinot, joilla voidaan paitsi parantaa viranomaisten tietoisuutta ja osaamista uhrin tarpeista myös edistää työn mielekkyyttä ja työssä jaksamista.

1. Osaamisen keskittäminen ja erikoistuminen

- Keskitetään lapsiin kohdistuvien rikosten, seksuaalirikosten ja muiden vakavien rikosten tutkinta niihin erikoistuneille tutkijoille kaikilla poliisilaitoksilla.
- Keskitetään lapsiin kohdistuvat seksuaali- ja väkivaltarikokset ja muut vakavat rikokset niihin erikoistuneille syyttäjille kaikissa syyttäjänvirastoissa.
- Pyritään edistämään tuomareiden erikoistumista lapsiin kohdistuvissa rikoksissa, väkivalta- ja seksuaalirikoksissa ja muissa vakavissa rikoksissa.

2. Tietoisuuden ja osaamisen parantaminen koulutuksella

- Lisätään poliisien, syyttäjien, tuomareiden ja muun tuomioistuinhenkilöstön sekä oikeudenkäyntiavustajien uhrisensitiivistä osaamista ja tietoisuutta tarjoamalla oikeusministeriön ja sisäministeriön hallinnonaloilla säännöllisesti koulutusta uhrin kohtaamisesta, kohtelusta, oikeuksista, suojelutoimista ja trauman vaikutuksista uhriin.
- Parannetaan poliisin osaamista ja tietoisuutta järjestämällä koulutusta erityisesti
 - suojelutarpeen arvioinneista
 - avustajan hankkimisesta etenkin ROL:n säädösten mukaisissa tilanteissa
 - tukipalveluihin ohjaamisesta
 - tukihenkilön käyttämisen hyödyistä
 - edunvalvojan hankkimisesta lapselle ja muulle edunvalvojan tarpeessa olevalle henkilölle.
- Lisätään uhrin kohtaamista, kohtelua ja tarpeiden ymmärtämistä koskeva teema osaksi Suomen Asianajajaliiton järjestämää asianajajien täydennyskoulutusta.

- Sisällytetään oikeustieteen opiskelijoiden aineopintoihin rikos- ja prosessioikeuden kokonaisuuteen perusasiat uhrin kohtaamista, kohtelua ja tarpeiden ymmärtämistä koskevista teemoista.

3. Esitutkintayhteistyön tiivistäminen poliisin ja syyttäjän välillä

- Tiivistetään esitutkintayhteistyötä poliisin ja syyttäjän välillä. Tiiviillä esitutkintayhteistyöllä ja säännöllisillä palavereilla poliisin ja syyttäjän välillä voidaan parantaa esitutkinnan laatua, jolloin myös uhrin asema paranee.

4. Työnohjauksen järjestäminen

- Järjestetään etenkin lapsiin kohdistuvia rikoksia, seksuaalirikoksia ja muita vakavia rikoksia rikosprosessissa kohtaaville ja käsitteleville viranomaisille ja muille toimijoille mahdollisuus työnohjaukseen.

4.3 Hyvien toimintatapojen sovittaminen viranomaiskäytäntöihin

Työryhmän tehtävänä oli paitsi tehdä ehdotuksia hyvistä käytännöistä uhrien tarpeiden huomioimiseksi ja viranomaisten osaamisen lisäämiseksi myös siitä, miten hyvät toimintatavat sovitetaan viranomaiskäytäntöihin. Toimintatapojen sovittamisessa viranomaisten käytäntöihin tulee huomioida tuomioistuinten ja syyttäjien riippumattomuus sekä prosessiekonomiset näkökulmat.

Työryhmä katsoo, että **koulutus** on olennainen keino saattaa hyvät käytännöt osaksi viranomaisten ja muidenkin uhreja rikosprosessissa kohtaavien tahojen toimintaa. Edellä kohdassa 4.2 on käyty läpi niitä asioita, joista poliisit, syyttäjät, tuomarit ja muu tuomioistuinhenkilöstö sekä oikeudenkäyntiavustajat työryhmän näkemyksen mukaan erityisesti tarvitsisivat koulutusta. Työryhmä toteaa, että uhrin kohtaamista, kohtelua, oikeuksia ja suojelutoimia koskevaa koulutusta tulee sisältyä sekä viranomaisten perus- että jatkokoulutukseen. Koulutusta kyseisistä teemoista tulee järjestää säännöllisin väliajoin.

Toinen tapa saattaa tietoa hyvistä käytännöistä uhreja työssään kohtaaville viranomaisille on **ohjeistus**. Poliisihallitus voi antaa ohjeita poliisille ja valtakunnansyyttäjä syyttäjille. Molemmat tahot ovat antaneet ohjeita, joissa sivutaan useita tässä raportissa läpikäytyjä asioita. Työryhmä pitää tärkeänä, että ohjeet ovat ajan tasalla ja että ne saatetaan viranomaisten tietoon ja käyttöön. Työryhmä toteaa lisäksi, että ohjeiden sisällön läpikäynti koulutuksissa on suositeltavaa.

Raportin kirjoittamishetkellä syksyllä 2018 oikeusministeriössä valmisteltiin tuomioistuinviraston perustamista. Tuomioistuinviraston tehtäviä tulevat olemaan tuomioistuinten toimintaedellytyksistä sekä niiden toiminnan kehittämisestä, suunnittelusta ja tukemisesta huolehtiminen. Lisäksi virasto vastaisi mm. tuomioistuinten tulosoikeudesta, kehittämisestä sekä tuomareiden ja muun henkilöstön koulutuksen järjestämisestä. Viraston on tarkoitus aloittaa toimintansa 1.1.2020.

Työryhmä katsoo, että sen laatimien asianomistajalle käräjäoikeuden kutsuun liitettävien ohjeiden (liite 3) saattaminen kaikkien käräjäoikeuksien tietoon ja käyttöön sopisi tuomioistuinviraston tehtäviin. Myös liitteen 4 kaltaisten lisäohjeiden saattaminen kaikkien käräjäoikeuksien tietoon ja käyttöön voisi olla tuomioistuinviraston tehtävä. Työryhmä toivoo, että asia otetaan harkittavaksi tuomioistuinvirastossa sen aloitettua toimintansa.

Helsingin ja Rovaniemen hovioikeuspiireissä toimii **laatuhankkeita**, jotka tähtäävät rikosasioiden työprosessien yhtenäistämiseen ja kehittämiseen. Rovaniemellä laatuhanke käynnistyi vuonna 1999 ja sillä tarkoitetaan Rovaniemen hovioikeuspiirin käräjäoikeuksien lainkäytön laatutyötä ja sen keskeisiä tavoitteita tukevaa tuomarikoulutusta. Helsingin hovioikeuspiirissä toimii rinnakkain sekä Helsingin yliopiston kanssa toteutettava laatuhanke että käräjäoikeuspainotteinen laatuhanke.

Rovaniemellä laatuhankkeen toimintaa suunnittelee ja ohjaa Rovaniemen hovioikeuden presidentin asettama kehittämissuunnitelma. Laatuhankkeisiin nimetään vuosittain laatutyöryhmiä, jotka koostuvat tuomareiden, esittelijöiden, syyttäjien ja asianajajien edustajista. Laatuhankkeen tuotoksia voivat olla esimerkiksi laaturaporttikirjat ja käsitelijän oppaat. Raportteja ja oppaita esitellään hovioikeuspiirin laatupäivillä tai lainkäyttöpäivänä.

Työryhmä katsoo, että uhrin kohtaaminen, kohtelu, oikeudet ja suojelutoimet sekä niihin liittyvät hyvät menettelytavat sopisivat laatuhankkeen teemaksi, tai osaksi laajempaa laatuhanketta.

Laatutyötä tehdään myös syyttäjälaitoksessa. Valtakunnansyyttäjänvirasto totesi rikoksen uhrin tiedonsaantia edistävien oikeusministeriön työryhmän raportista antamassaan lausunnossa¹⁰⁷, että syyttäjiä tullaan ohjaamaan uhrin erityiseen suojelutarpeeseen liittyviin menettelyihin Valtakunnansyyttäjänviraston laatutyössä, kun syyt-

¹⁰⁷ Rikoksen uhrin tiedonsaannin edistäminen. Lausuntotiivistelmä. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 47/2016.

täjäntöön prosesseja kuvataan. Työryhmän saamien tietojen mukaan asia ei ole toistaiseksi edennyt. Työryhmä pitää syyttäjien ohjaamista suojeluntarpeeseen liittyvistä menettelyistä kannatettavana.

Laatuhankkeissa syntyneiden raporttien ja oppaiden lisäksi erilaiset **käsikirjat** ovat yksi tapa pyrkiä kehittämään toimintaa ja viemään hyviä käytäntöjä osaksi viranomais-ten päivittäistä työtä.

Myös viranomaisten käyttämällä **lomakkeilla** voidaan ohjata toimintaa. Sähköiset lomakkeet voidaan suunnitella siten, että ne automaattisesti tarjoavat tietynlaisia valintoja tietyissä asioissa. Työryhmä ehdottaa selvitettäväksi, voidaanko oikeusavun sähköiseen asianhallintajärjestelmä Romeoon lisätä ROL 2 luvun säännösten mukaista tukihenkilön määräämistä koskeva lomake. Lisäksi työryhmä ehdottaa poliisin kuulustelupöytäkirjaan seuraavia muutoksia, joilla voidaan pyrkiä varmistamaan nykyistä paremmin se, että tietyt uhrin oikeudet tosiasiallisesti toteutuvat esitutkintavaiheessa:

- Muutetaan kohtaa "Informoitu auttavista tahoista" siten, että veloitetaan antamaan *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esite uhrille aina.
- Selkiytetään otsikon "Ennen kuulustelua on ilmoitettu" alla olevia kohtia "*Mahdollisuudesta saada oikeudenkäyntiavustaja (ROL 2:1 a)*" ja "*Oikeudesta käyttää avustajaa (ETL 4:10)*" ensimmäisen kohdan osalta esimerkiksi seuraavasti: "*Mahdollisuudesta saada oikeudenkäyntiavustaja valtion varoista (ROL 2:1 a)*" tai "*Mahdollisuudesta saada maksuton oikeudenkäyntiavustaja (ROL 2:1 a)*".
- Lisätään kohta sen merkitsemiseksi, onko asianomistajalta tiedusteltu, suostuuko hän yhteystietojensa välittämiseen tukipalvelujen tarjoajalle esitutkintalain mukaisesti.

Valtakunnansyyttäjänvirasto totesi rikoksen uhrin tiedonsaantia edistäneen oikeusministeriön työryhmän raportista antamassaan lausunnossa¹⁰⁸, että asianomistajan korvausvaatimukseen ja rikosprosessin kulkuun liittyvän tiedottamistarpeen ja ilmoitusten sisällön osalta Valtakunnansyyttäjänvirastossa arvioidaan mahdollisuutta laatia lomake, joka ohjaa syyttäjien toimintaa. Työryhmän saamien tietojen mukaan asia ei ole toistaiseksi edennyt. Työryhmä pitää lomakkeen laatimista kannatettavana.

Työryhmä katsoo, että myös **pilotit ja paikalliset kokeilut ja mallit** voivat olla toimiva tapa saattaa hyviä käytäntöjä osaksi viranomaisten toimintaa. Työryhmän tiedossa on paikallisia, ilman raskaita rakenteita luotuja yhteistyömalleja esimerkiksi lapsiin kohdistuvissa rikoksissa.

¹⁰⁸ mt.

Lähteet

Barnahus-laatustandardit. Suuntaviivat monialaisen viranomaisyhteistyön toiminnalle lapsiuhrien ja -todistajien auttamiseksi. PROMISE 2 -hanke.

http://www.childrenrisk.eu/promise/wp-content/uploads/FI_StandardsSummary_FINAL.pdf

Child-friendly justice. Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States. European Union Agency for Fundamental Rights, 2017.

DG Justice Guidance Document related to the transposition and implementation of the Directive 2012/29/EU. European Commission DG Justice, December 2013.

Ellonen, Noora & Rantaeskola, Satu (toim.): Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinta. Poliisiammattikorkeakoulun oppikirjat 24. Tampere 2016.

Epäillyn oikeus avustajaan esitutkinnassa ja itsekriminointisuoja/KKO:2012:45/syyttäjän toimenpiteet. Valtakunnansyyttäjänvirasto, muistio 28.6.2012; 35/34/11.

Epäillyn oikeus avustajaan esitutkinnassa ja itsekriminointisuoja. Poliisihallituksen kirje 2020/2012/3834.

Erikoissyyttäjäjärjestelmän uudistaminen. Valtakunnansyyttäjänviraston päätös 14.12.2017. Dnro 022/35/16.

Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä. Euroopan neuvosto 2010.

Euroopan neuvoston yleissopimus naiseen kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta. Istanbul, 11.V.2011.

Guidelines on the organisation and accessibility of court premises. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Council of Europe 2014.

Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2016–2019. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisu 2016:4.

Honkatukia, Päivi (2011): Uhrit rikosprosessissa – haavoittuvuus, palvelut ja kohtelu. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 252.

Honkatukia, Päivi & Kivivuori, Janne (2011): Rikosten uhrin tukipalvelujen asiakkaina – kyselytutkimuksen tuloksia. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen verkkokatsauksia 19/2011.

Humppi, Sanna-Mari & Ellonen, Noora (2010): Lapsiin kohdistuva väkivalta ja hyväksikäyttö. Tapausten tunnistaminen, rikosprosessi ja viranomaisten yhteistyö. Poliisi-ammattikorkeakoulun tutkimuksia 40/2010.

Häkkänen-Nyholm, Helinä (2017): Oikeusprosessiin liittyvä stressi ja reaktiiviset häiriöt. *Duodecim* 2017; 133:2351-6.

Kainulainen, Heini & Saarikkomäki, Elsa (2014): Rikosprosessi väkivaltarikosten uhrien näkökulmasta. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 126.

Kjällman, Petra & Rossinen, Jaana (2017): Uhri tarvitsee tukea. Teoksessa Åberg, Leena-Kaisa (toim.): Rikoksen uhrin käsikirja. PS-kustannus, Jyväskylä.

Kun henkirikos koskettaa. Käsikirja henkirikosten uhrien läheisten kohtaamiseen. Rikosuhripäivystyksen oppaita 4 (2017).

Lainsäädännöstä hyviin käytäntöihin – esitys rikoksen uhrin aseman kehittämiseksi. Uripoliittisen toimikunnan loppuraportti. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 13/2015.

Lapsi asianomistajana ja todistajana poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa. Poliisihallituksen ohje 28.11.2013; 2020/2013/5071.

Lastensuojelun käsikirja: <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja>.

Päätös erikoissyöttäjistä ja lausumapyyntö syyttäjälueiden erityisosaamistarpeista. Valtakunnansyyttäjänviraston päätös ja lausumapyyntö 6.3.2018. Dnro 022/34/16.

Restorative Justice in Cases of Domestic Violence. Best practice examples between increasing mutual understanding and awareness of specific protection needs. Victim Offender Mediation: Needs of victims and offenders of Intimate Partner Violence. Addendum to the 2nd Comparative Report: the Country Reports. November 2015. Suomen osuus, s. 34–57.

Rikoksen kohteeksi joutuneen ohjaaminen palveluihin. Poliisihallituksen ohje 2020/2012/1916.

Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja. Sisäministeriön julkaisu 14/2016.

Rikoksen uhrien tukipalveluiden järjestäminen ja rahoittaminen. Uhirpoliittisen toimikunnan väliraportti. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 3/2014.

Rikoksen uhrin tiedonsaannin edistäminen. Työryhmän ehdotus. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 23/2016.

Rikoksen uhrin tiedonsaannin edistäminen. Lausuntotiivistelmä. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 47/2016.

Rikosasioiden sovittelu. Poliisihallituksen ohje 2020/2013/4355.

Rikos- ja riita-asioiden sovittelun kehittämisohjelma 2016–2020. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2016.

Selvitys Lasten oikeuspsykiatrian yksiköiden toiminnasta. Lapsiin kohdistuvien väkivaltarikosten selvittäminen terveydenhuollossa. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 32/2018.

Sinkkonen, Minna & Mäkelä, Jukka (toim.) (2017): LASTA-hanke. Kokemuksia viranomaisten yhteistyön ja tietojenvaihdon koordinoinnista lapseen kohdistuneissa pahoinpitely- tai seksuaalirikoksen epäilytilanteissa. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Raportti 2/2017.

Syyttämättäjättämispäätöksen laatiminen ja sisältö. Valtakunnansyyttäjän yleinen ohje. VKS:2016:6. 8.12.2016.

”Syyttämättäjättämispäätös on kova paikka rikoksen uhrille”. Sami Liukkonen, RIKU-lehti 3/2017.

Toimiva oikeusvaltio ja vakaa demokratia. Oikeusministeriön tulevaisuus katsaus. Valtioneuvoston julkaisusarja 14/2018.

Tuominen, Mia (2014): Lapsen edunvalvonta esitutinnan näkökulmasta. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 111, Tampere.

Tuomioistuinten työtilastoja vuodelta 2017. Oikeusministeriön julkaisu 11/2018.

Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksien sopimus.

Keskeinen lainsäädäntö ja esityöt

Esitutkintalaki 805/2011.

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2012/29/EU rikoksen uhrin oikeuksia, tukea ja suojelua koskevista vähimmäisvaatimuksista sekä neuvoston puitepäättökseen 2001/220/YOS korvaamisesta.

Hallituksen esitys eduskunnalle esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistamiseksi, HE 222/2010 vp.

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi esitutkintalain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi, HE 66/2015 vp.

Hallituksen esitys eduskunnalle naiseen kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta tehdyn Euroopan neuvoston yleissopimuksen hyväksymisestä sekä laeiksi yleissopimuksen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta, rikoslain 1 luvun 11 §:n muuttamisesta ja ulkomaalaislain 54 §:n muuttamisesta, HE 155/2014 vp.

Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäymiskaaren 17 luvun ja siihen liittyvän todistelua yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi, HE 46/2014 vp.

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rikosuhrimaksusta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi, HE 293/2014 vp.

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi Syyttäjälaitoksesta sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi, HE 17/2018 vp.

Laki esitutkintalain muuttamisesta 736/2015.

Laki holhoustoimesta 442/1999.

Laki oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa 370/2007.

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 689/1997.

Laki rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta 1015/2005.

Laki rikosuhrimaksusta 669/2015.

Lastensuojelulaki 417/2007.

Oikeudenkäymiskaari 4/1734.

Valiokunnan mietintö LaVM 32/2014 vp – HE 293/2014 vp.

Valiokunnan mietintö LaVM 4/2015 vp – HE 66/2015 vp.

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014.

Työryhmän kuulemat asiantuntijat

Koulutuspäällikkö Liisa Aro, Suomen Asianajajaliitto

Yliopistonlehtori Heini Kainulainen, Turun yliopisto

Oikeuspsykologian dosentti Julia Korkman, Åbo Akademi

Lapsiasiavaltuutettu Tuomas Kurttila, lakimies Merike Helander, lapsiasiavaltuutetun toimisto

Professori Kimmo Nuotio, Helsingin yliopisto

Erityisasiantuntija Kirsi Porras, Väestöliitto

Kehittämispäällikkö Minna Sinkkonen, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Erityisasiantuntija Jaana Tervo, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Liitteet

1. Kysely tuomioistuimiin
2. Kysely poliisilaitoksille
3. Työryhmän ehdotus: Ohjeita oikeudenkäyntiin kutsuttavalle asianomistajalle; käräjäoikeudet
4. Oulun käräjäoikeuden lisäohjeet asianomistajalle
5. Rikosuhripäivystyksen malli uhrien ohjaamisesta RIKUun

Liite 1. Kysely tuomioistuimiin

TAUSTATIEDOT

1. **Vastaaja** (eli mikä käräjäoikeus – alasetoalikko)
2. **Minä vuonna oikeustalo/istuntopaikka on valmistunut/viimeksi remontoitu?** (avokenttä, johon voi laittaa joko vuosiluvun tai eos)

ESTEETTÖMYYS, NÄKÖ- JA KUULOVAMMAISET ASIAKKAAT

3. **Onko taloon esteetön sisäänkäynti?** (kyllä/ei/eos)
4. **Pystyykö tiloissa liikkumaan esteettömästi?** (kyllä/ei/eos)
5. **Onko tuomioistuimessa/istuntopaikassa huomioitu näkö- ja kuulovammaiset asianomistajat? Onko saleissa käytössä esimerkiksi teknisiä laitteita tai muita apuvälineitä?** (kyllä/ei/eos)

Jos vastaa kysymykseen 5 ”kyllä” → jatkokysymys:

Mitä laitteita tai apuvälineitä? (avokenttä)

ASIANOMISTAJAN OIKEUS AVUSTAJAAN JA TUKIHENKILÖÖN

6. **Onko usein tilanteita, joissa asianomistajalla ei ole avustajaa, vaikka hänellä olisi oikeus oikeudenkäyntiavustajaan ROL 2:1a:n nojalla?** (kyllä/ei/eos)

Jos vastaa kysymykseen 6 ”kyllä” → jatkokysymys:

Miten tuomioistuin toimii näissä tilanteissa? (avokenttä)

7. **Onko usein tilanteita, joissa asianomistajalla ei ole tukihenkilöä, vaikka hänellä olisi oikeus tukihenkilöön ROL 2:3:n nojalla?** (kyllä/ei/eos)

Jos vastaa kysymykseen 7 ”kyllä” → jatkokysymys:

Miten tuomioistuin toimii näissä tilanteissa? (avokenttä)

ASIANOMISTAJAN SUOJELUTOIMIIN LIITTYVÄT JÄRJESTELYT

8. *Käytetäänkö talossa mahdollisuutta järjestää kulku sisään ja ulos sekä istunnon odottaminen niin, että asianomistaja ja vastaaja eivät kohta, mikäli asianomistaja pelkää tai on esittänyt toiveen, ettei halua nähdä vastaajaa?*

Jos vastaa kysymykseen 7 ”kyllä” → jatkokysymys:

Miten asianomistajan pyyntö/toive käytännössä toteutetaan? (avokenttä)

Jos vastaa kysymykseen 7 ”ei” → jatkokysymys:

Miksi ei? (avokenttä)

9. *Millä tavoin esitutkinnassa tehtävä suojelutarpeen arviointi (ETL 11:9a) näkyy tuomioistuimessa?* (avokenttä)
10. *Miten syyttäjät informoi tuomioistuinta asianomistajan suojelutarpeista?* (avokenttä)
11. *Mitä sellaisia asianomistajaryhmiä tuomioistuimessa tunnustetaan, joiden kuulemista voidaan oikeudenkäynnissä tukea erityistoimenpitein?* (avokenttä)
12. *Onko tuomioistuimessa/istuntopaikassa käytössä sermejä/näkösuojia asianomistajan kuulemiseksi siten, että tämä ei näe vastaajaa ja päinvastoin (OK 17:51)?* (kyllä/ei/eos)
- Jos vastaa kysymykseen 10 ”kyllä” → jatkokysymys:
- Mikäli syyttäjät, asianomistaja tai tämän avustaja esittää sermin/näkösuojan käyttöä istunnossa, saadaanko asia yleensä järjestymään asianomistajan toiveiden mukaisesti?** (kyllä/ei/eos)
- Jos vastaa kysymyksen 10 jatkokysymykseen ”ei” → jatkokysymys:
- Miksi ei?** (avokenttä)
13. *Onko tuomioistuimessa/istuntopaikassa käytössä ns. pelkääjien saleja, jossa asianomistajaa voidaan kuulla siten, että muut salissa olijat eivät näe häntä (OK 17:51)?* (kyllä/ei/eos)
- Jos vastaa kysymykseen 10 ”kyllä” → jatkokysymys:
- Mikäli syyttäjät, asianomistaja tai tämän avustaja esittää, että asia käsitellään ns. pelkääjien salissa, saadaanko asia yleensä järjestymään asianomistajan toiveiden mukaisesti?** (kyllä/ei/eos)
- Jos vastaa kysymyksen 10 jatkokysymykseen ”ei” → jatkokysymys:
- Miksi ei?** (avokenttä)
14. *Käytetäänkö tuomioistuimessa/istuntopaikassa videoneuvottelulaitteita asianomistajan kuulemiseksi siten, että hän ei ole käsittelyssä henkilökohtaisesti läsnä (OK 17:52)?* (kyllä/ei/eos)
- Jos vastaa kysymykseen 11 ”kyllä” → jatkokysymys:

Minkälaisissa tapauksissa videoneuvottelulaitteita tyypillisesti käytetään?

Jos vastaa kysymykseen 11 "ei" → jatkokysymys:

Miksi ei? (avokenttä)

MUUT HYVÄT KÄYTÄNNÖT ASIANOMISTAJAN ERITYISTARPEIDEN HUOMIOON OTTAMISEKSI

15. Onko tuomioistuimessa muita hyviksi havaittuja käytäntöjä liittyen asianomistajan tarpeiden huomioon ottamiseen rikosprosessissa (esim. käytännön järjestelyt, kutsut, tiedottaminen ja informointi, yhteistyö vartijoiden kanssa, lapsiystävällisten toimenpiteiden tarkistuslistat jne.)? (kyllä/ei/eos)

Jos vastaa kysymykseen 12 "kyllä" → jatkokysymykset:

Mitä/minkälaisia käytäntöjä? (avokenttä)

Onko näistä käytännöistä olemassa paikallista ohjeistusta ja/tai saavatko tuomarit koulutusta kyseisistä käytännöistä? (avokenttä)

Jos mahdollista, pyydämme toimittamaan kyseiset ohjeistukset tai tiedot koulutuksen sisällöstä osoitteeseen anni.pentti@om.fi.

Ideoita tai ajatuksia siitä, miten asianomistajan tarpeet voitaisiin käytäntöjä kehittämällä ottaa paremmin huomioon, tai muita kommentteja aiheeseen liittyen. (avokenttä)

Liite 2. Kysely poliisilaitoksille

1. **Vastaaja** (eli mikä poliisilaitos – alasvetovalikko)

TILAT

2. **Onko taloon esteetön sisäänkäynti?** (kyllä/ei/eos)
3. **Onko poliisilaitoksella/-asemalla mahdollista tehdä henkilökohtaisia tai arka-luonteisia seikkoja sisältävä rikosilmoitus (esim. seksuaalirikokset) erillisessä tilassa siten, että ulkopuoliset eivät voi kuulla, mistä on kyse?** (kyllä/ei/eos)

ASIANOMISTAJAN TIEDONSAANTI

4. **Milloin *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esite annetaan asianomistajalle?**

Kuulustelukutsun lähettämisen yhteydessä
Aina kuulustelun yhteydessä
Joissakin tilanteissa
Ei koskaan
EOS

Jos vastaa ”Joissakin tilanteissa”, kysytään:

Milloin ja missä tilanteissa? (avokenttä)

Jos vastaa ”Ei koskaan”, kysytään:

Miksi esitettä ei anneta asianomistajalle? (avokenttä)

5. **Täydennetäänkö *Tietoa rikoksen uhrin oikeuksista* -esitteen tietoja suullisesti tarkentamalla?** (kyllä/ei/eos)

Jos vastaa ”Kyllä”, kysytään:

Miltä osin tai minkälaisissa tapauksissa annetaan suullisesti tarkempaa tietoa (esim. tukipalveluista, oikeudesta avustajaan tai tukihenkilöön ROL:n nojalla, keinoista asianomistajan suojelemiseksi)? (avokenttä)

Jos vastaa ”Kyllä”, kysytään:

Milloin/missä vaiheessa annetaan suullisesti tarkempaa tietoa? (avokenttä)

6. **Onko poliisilaitoksella/-asemalla saatavilla muuta rikoksen uhrille tarkoitettua materiaalia, esim. tukipalveluja tarjoavien tahojen esitteitä?** (kyllä/ei/eos)
Jos kyllä → Mitä materiaalia/minkä tahojen esitteitä?
7. **Antaako kuulustelun suorittanut henkilö omat yhteystietonsa asianomistajalle uhrin tiedonsaannin helpottamiseksi?** (kyllä/ei/eos)
8. **Annetaanko asianomistajalle hänen tekemästään rikosilmoituksesta kirjallinen vahvistus (ETL 3:1 3 mom)?** (kyllä/ei/eos)
Jos kyllä → Miten vahvistus annetaan?
Jos ei → Miksi ei?

ASIANOMISTAJAN OIKEUS AVUSTAJAAN, TUKIHENKILÖÖN JA TUKIPALVELUIHIN

9. **Miten usein tutkinnanjohtaja tekee esityksen tuomioistuimelle oikeudenkäyntiavustajan määräämisestä asianomistajalle ROL 2 luvun säännösten nojalla**
- seksuaalirikosasiassa (aina/usein/joskus/ei koskaan/eos)
 - lähisuhdeväkivallassa (aina/usein/joskus/ei koskaan/eos)
 - ihmiskaupassa (aina/usein/joskus/ei koskaan/eos)
 - muissa vakavissa henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvissa rikoksissa (aina/usein/joskus/ei koskaan/eos)?

Jos vastaa missä tahansa kohdassa "Joskus" tai "Ei koskaan", kysytään:

Miksi esitys avustajan määräämisestä tehdään vain joskus tai ei koskaan? (avokenttä)

10. **Miten usein tutkinnanjohtaja tekee esityksen tuomioistuimelle tukihenkilön määräämisestä asianomistajalle ROL 2 luvun säännösten nojalla**
- seksuaalirikosasiassa (aina/usein/joskus/ei koskaan/eos)
 - lähisuhdeväkivallassa (aina/usein/joskus/ei koskaan/eos)
 - ihmiskaupassa (aina/usein/joskus/ei koskaan/eos)
 - muissa vakavissa henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvissa rikoksissa (aina/usein/joskus/ei koskaan/eos)?

Jos vastaa missä tahansa kohdassa "Joskus" tai "Ei koskaan", kysytään:

Miksi esitys tukihenkilön määräämisestä tehdään vain joskus tai ei koskaan? (avokenttä)

11. Miten usein asianomistajalta tiedustellaan, suostuuko hän yhteystietojensa välittämiseen tukipalvelujen tarjoajalle (ETL 4:10 § 2 mom)

- kun asianomistaja on erityisen suojelun tarpeessa (aina/usein/joskus/ei koskaan/eos)
- rikoksen luonteen vuoksi (aina/usein/joskus/ei koskaan/eos)
- asianomistajan henkilökohtaisten olosuhteiden vuoksi (aina/usein/joskus/ei koskaan/eos)?

Jos vastaa missä tahansa kohdassa "Joskus" tai "Ei koskaan", kysytään:

Miksi asiaa tiedustellaan asianomistajalta vain joskus tai ei koskaan? (avokenttä)

Jos vastaa missä tahansa kohdassa "Aina" tai "Usein", kysytään:

Miten asianomistajan yhteystiedot välitetään tukipalvelujen tarjoajalle? (avokenttä)

Jos vastaa missä tahansa kohdassa "Aina" tai "Usein", kysytään:

Mille tukipalveluja tarjoaville tahoille asianomistajan yhteystiedot yleensä välitetään? (avokenttä)

ASIANOMISTAJAN SUOJELUTOIMET

12. Minkälaisissa tapauksissa täytetään asianomistajan mahdollisesti esitutkinnassa tai oikeudenkäynnissä tarvitsemia suojelutoimia (ETL 11:9a §) koskeva arviointilomake? (avokenttä)

13. Minkälaisissa tilanteissa yleensä päädytään toteamaan jokin ETL 11:9a § 2 momentissa mainittu suojelutoimi tarpeelliseksi? (avokenttä)

14. Mitä laissa (ETL 7:21; ETL9:4) mainituista suojelutoimista esitutkinnassa päädytään yleensä käyttämään? (pyydetään valitsemaan tyypillisimmät)

- Kuulustelu suojelun tarpeessa olevien henkilöiden kuulusteluun suunnitelluissa tiloissa
- Saman henkilön tai samojen henkilöiden on suoritettava kaikki asianomistajan kuulustelut
- Kuulustelijan on oltava asianomistajan kanssa samaa sukupuolta oleva henkilö
- Asianomistajan kuulustelu tallennetaan
 - o Jos valitsee tämän vaihtoehdon, kysytään → Millä perusteella kuulustelu tallennetaan (ETL 9:4 § 1 ja 4 mom.)? (avokenttä)

15. Miten usein suojelutoimia koskevassa arviointilomakkeessa otetaan kantaa mahdollisessa oikeudenkäynnissä tarvittaviin suojelutoimiin? (aina/usein/joskus/ei koskaan/eos)

ERITYISRYHMIEN KUULEMINEN

16. Onko poliisilaitoksella/-asemalla erillisiä, lasten kuulusteluun sopivia tiloja? (kyllä/ei/eos)
Jos vastaa ”Kyllä”, kysytään:
Miten nämä tilat eroavat muista kuulustelutiloista? (avokenttä)
17. Miten kuulustelu suoritetaan, jos kuultava henkilö on lapsi? (avokenttä)
18. Onko poliisilaitoksella/-asemalla riittävästi lasten kuulustelukoulutuksen saaneita poliiseja? (kyllä/ei)
19. Miten kuulustelu suoritetaan, jos kuultava henkilö on kehitysvammainen? (avokenttä)

MUUT HYVÄT KÄYTÄNNÖT ASIANOMISTAJAN ERITYISTARPEIDEN HUOMIOON OTTAMISEKSI

20. Onko poliisilaitoksella hyviksi havaittuja käytäntöjä liittyen asianomistajan tarpeiden huomioon ottamiseen rikosprosessissa (esim. tukipalveluihin ohjaaminen, seksuaalirikoksen uhrin kuulustelu, tiedottaminen vahingonkorvauksiin liittyen, tiimi- tai parityöskentely lapsiin kohdistuneiden väkivalta- ja seksuaalirikosten esitutkinnassa jne.)? (kyllä/ei/eos)
Jos vastaa kysymykseen ”kyllä” → jatkokysymykset:
Mitä/minkälaisia käytäntöjä? (avokenttä)
Onko näistä käytännöistä olemassa paikallista ohjeistusta ja/tai saavatko poliisit koulutusta kyseisistä käytännöistä? (avokenttä)
Jos mahdollista, pyydämme toimittamaan kyseiset ohjeistukset tai tiedot koulutuksen sisällöstä osoitteeseen anni.pentti@om.fi.
21. Minkälaisia mahdollisia käytännön haasteita tai ongelmia poliisilaitoksella on havaittu asianomistajan tarpeiden huomioon ottamisessa? (avokenttä)
22. Ideoita tai ajatuksia siitä, miten asianomistajan tarpeet voitaisiin käytäntöjä kehittämällä ottaa paremmin huomioon, tai muita kommentteja aiheeseen liittyen. (avokenttä)

Liite 3. Työryhmän ehdotus: Ohjeita oikeudenkäyntiin kutsuttavalle asianomistajalle; käräjäoikeudet

OHJEITA OIKEUDENKÄYNTIIN KUTSUTTAVALLE ASIANOMISTAJALLE

Rikoksen uhrin eli asianomistajan asia käsitellään käräjäoikeudessa rikosoikeudenkäynnissä. Asianomistajana teillä on oikeudenkäyntiin liittyviä oikeuksia ja velvollisuuksia. Siksi on tärkeää, että luette huolellisesti oheisen kutsun ja alla olevat ohjeet. Jos teillä on kysyttävää, älkää epäröikö olla yhteydessä käräjäoikeuteen.

Oikeudenkäyntiavustaja, asiamies ja tukihenkilö

Teillä on oikeus käyttää avustajaa oikeudenkäynnissä. Jos haluatte käyttää oikeudenkäyntiavustajaa, teidän on syytä hankkia avustaja jo hyvissä ajoin ennen asian istuntopäivästä. Jos teitä ei ole määrätty saapumaan istuntoon henkilökohtaisesti, saatte käyttää asiamiestä edustamaan itseänne oikeudenkäynnissä. Oikeudenkäyntiavustajana tai asiamiehenä saa toimia asianajaja, julkinen oikeusavustaja tai luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja. Lisätietoja avustajista: <https://oikeus.fi/oikeusapu/fi/index/oikeusavustaja.html>

Teillä on oikeus käyttää tukihenkilöä rikosasian käsittelyn eri vaiheissa. Tukihenkilö voi olla teille henkilökohtaisena tukena ja auttaa asian käsittelemiseen liittyvissä kysymyksissä. Voitte pyytää tukihenkilöksi haluamanne henkilön. Esimerkiksi Rikosuhripäivystyksestä (RIKU) voi saada maksuttoman, tehtävään koulutetun tukihenkilön. Tukihenkilö saa olla läsnä kuulusteluissa ja oikeudenkäynnissä, mutta läsnäoloa voidaan joissakin tilanteissa rajoittaa. RIKUsta saa neuvontaa myös oikeudenkäyntiavustajan hankkimiseen.

Jos olette lähisuhdeväkivallan, seksuaalirikoksen taikka henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvan vakavan rikoksen uhri, tuomioistuimien voi määrätä teille oikeudenkäyntiavustajan ja/tai tukihenkilön teidän pyynnöstänne, syyttäjän esityksestä tai omasta aloitteestaan. Tällöin heidän palkkionsa maksetaan valtion varoista tulostanne riippumatta.

Oikeusapu tulojen tai varojen perusteella

Teillä voi olla mahdollisuus saada oikeusapua tulojenne tai varojenne perusteella. Tällöin asian käsittelystä aiheutuvat kulut, kuten avustajan palkkion, maksaa osaksi tai

kokonaan valtio. Oikeusapua ei myönnetä, jos kulut voidaan kattaa oikeusturvavakuutuksesta. Oikeusapulaissa on myös muita syitä sille, miksi oikeusapua ei myönnetä.

Oikeusapua voi hakea oikeusaputoimistosta tai käyttäen sähköistä asiointipalvelua. Hakemuslomakkeita saa mm. kärjäoikeuden kansliasta ja oikeusaputoimistosta. Voitte myös pyytää asianajo- tai lakiasiantoimistoa hakemaan oikeusapua puolestanne. Lisätietoja oikeusavusta ja sen hakemisesta: www.oikeus.fi/oikeusapu

Oikeus saada korvausta matka- ja toimeentulokustannuksista sekä taloudellisesta menetyksestä

Jos teidät on määrätty saapumaan kärjäoikeuteen henkilökohtaisesti, teillä on oikeus saada valtion varoista korvaus matkakustannuksistanne sekä tiettyyn rajaan saakka ansionmenetyksestä tai muusta taloudellisesta menetyksestä ja toimeentulokustannuksista (päiväraha). Matkakulukorvaus maksetaan yleensä halvinta matkustustapaa käyttäen tehdystä matkasta. Korvaukset maksetaan jälkikäteen kärjäoikeudessa täyttävää lomaketta vastaan. Korvauslomake on tämän kutsun liitteenä tai sen voi saada kärjäoikeudesta. Lomake on hyvä täyttää ennen kuulemista ja siihen tarvitaan tilinumero. Lomake jätetään kuulemisen päätyttyä kärjäoikeudelle.

Jos tarvitsette saattajan voidaksenne saapua istuntoon, saattajalla on sama oikeus kulukorvauksiin kuin teillä.

Jos teillä ei ole mahdollisuutta maksaa itse matkakustannuksia tai jos muuten kustannuskorvausten saaminen vasta jälkikäteen ei ole riittävää, voitte pyytää niistä ennakkoa oleskelupaikkakuntanne poliisilaitokselta. Pyyntöön yhteydessä on esitettävä tämä kutsu. Pyyntö on mahdollisuuksien mukaan esitettävä viimeistään kymmenen päivää ennen istuntoa.

Läsnäolovelvollisuus

Teidän on saavuttava kärjäoikeuden istuntoon henkilökohtaisesti, jos kutsussa on näin sanottu. Ainoastaan laillinen este on pätevä syy jäädä pois istunnosta. Laillisella esteellä tarkoitetaan sitä, että ette voi sairauden tai yleisen liikenteen keskeytymisen vuoksi saapua istuntoon. Sairaus muodostaa laillisen esteen, jos se estää tulonne oikeuden istuntoon tai läsnäolonne siellä tai jos ette voi terveydentilanne vaarantamatta saapua kärjäoikeuteen. Yleensä tuomioistuimien vaatii sairaudesta lääkärintodistuksen, josta ilmenee, että ette voi sairauden takia osallistua pääkäsittelyyn. Jos ilmoitatte muun esteen, kärjäoikeus tutkii, voidaanko se hyväksyä syyksi olla saapumatta istuntoon. Työ- tai lomaesteet eivät ole yleensä päteviä syitä. Teidän tulee ilmoittaa esteestä mahdollisimman pian kärjäoikeuteen. Jos jäätte pois ilman laillista estettä,

teille määrätty uhkasakko voidaan tuomita maksettavaksenne tai teidät voidaan määrätä noudettavaksi istuntoon.

Oikeudenkäynnin järjestelyt

Aikatauluista ja muista oikeudenkäyntiin liittyvistä käytännön järjestelyistä kannattaa tarvittaessa keskustella ennen oikeudenkäyntiä käräjäoikeuden henkilökunnan, esimerkiksi käräjäsihteerin, kanssa. Voitte myös pyytää tarvittaessa mahdollisuutta välttää rikoksesta epäillyn kohtaaminen ennen istunnon alkua.

Teidän suojaamiseksi esimerkiksi uhkailulta tai kuulemisesta aiheutuvalta erityiseltä ahdistukselta teitä voidaan joissakin tapauksissa kuulla oikeudenkäynnissä näkösuojan takaa, videoyhteyden avulla taikka ilman syytetyn läsnäoloa. Joissakin tapauksissa videolle esituskinnassa tallennettua kuulusteluanne voidaan käyttää todisteena oikeudenkäynnissä. Tällöin teidän ei henkilökohtaisesti tarvitse osallistua oikeuden istuntoon. Näin saatetaan toimia esimerkiksi silloin, jos olette alle 18-vuotias.

Lähtökohtaisesti oikeudenkäynti on julkinen. Yksityisyytenne suojaamiseksi tuomioistuini voi tietyin edellytyksin käsitellä asian ilman yleisön läsnäoloa sekä määrätä oikeudenkäyntiasiakirjat ja tuomion tarpeellisin osin salassa pidettäviksi. Voitte pyytää tätä tuomioistuimelta. Tuomioistuini voi joissakin asioissa määrätä myös henkilöllisyydenne pidettäväksi salassa. Tällaisia asioita ovat esimerkiksi seksuaalirikokset.

Mikäli esitutkintaviranomainen tai syyttäjä on tehnyt suojelutarvettanne koskevan arvioinnin, syyttäjä ilmoittaa tuomioistuimelle arvioinnin perusteella esitettävät toimenpiteet. Jos teillä on oikeudenkäyntiavustaja, voitte keskustella hänen kanssaan mahdollisista suojelutoimenpiteistä. Mikäli teillä ei ole oikeudenkäyntiavustajaa, voitte olla yhteydessä syyttäjään ja keskustella asiasta hänen kanssaan. Halutessanne saatte Rikouhripäivystyksestä apua näiden asioiden hoitamiseen.

Tuomioistuini harkitsee oikeudenkäynnin järjestelyt ja suojelutoimenpiteet aina tapauskohtaisesti ottaen huomioon sen, ettei puolustukselle kuuluvia oikeuksia rajoiteta. Tuomioistuimen ratkaisu voi poiketa esitutkintaviranomaisen tai syyttäjän tekemästä suojelutarpeen arviosta.

Asian käsittely

Teidän on hyvä etukäteen huolellisesti valmistautua oikeudenkäyntiin, jotta asia voidaan käsitellä ilman peruutusta tai lykkäystä. Tärkeää on muun muassa tarkistaa käsittelyn oikea aika ja paikka sekä tarve oikeudenkäyntiavustajalle.

Asiaan perehtymistä voi helpottaa esitutkintapöytäkirjaan tutustuminen. Teillä on oikeus saada esitutkintapöytäkirja käyttöönnne esittämällä esitutkinnan suorittaneelle viranomaiselle tämä kutsu. Esitutkintapöytäkirja sisältää tutkinnassa kertyneen aineiston, kuten kuulustelupöytäkirjat. Useimmiten esitutkinnan suorittaa poliisi. Muita esitutkintaviranomaisia ovat Rajavartiolaitos, Tulli ja Puolustusvoimat. Jos teillä on oikeudenkäyntiavustaja, hän voi huolehtia esitutkintapöytäkirjan hankkimisesta.

Jos teille on aiheutunut vahinkoa ja haluatte vaatia vastaajalta siitä korvausta, korvausvaatimus tulisi lähettää etukäteen kärjäoikeuteen. Useimmiten korvausvaatimus kannattaa tehdä avustajan kanssa.

Kärjäoikeudessa istunnon aluksi syyttäjän ja/tai teidän asianomistajana on esitettävä vaatimuksenne perusteineen. Sen jälkeen vastaajan (syytetyn) on ilmoitettava, myöntääkö vai kiistääkö hän vaatimukset. Sitten kaikilla asianosaisilla (syyttäjällä, asianomistajalla sekä vastaajalla) on mahdollisuus tarkemmin perustella kantaansa ja lausua vastapuolen perustelujen johdosta. Tämän jälkeen siirrytään todisteluun. Teitä kuullaan, jos teidät on nimetty kuultavaksi henkilökohtaisesti ja joka tapauksessa halutessanne. Todistelun jälkeen asianosaiset voivat vielä esittää loppulausuntonsa.

Jos haluatte istunnossa esittää kirjallisen todisteen tai kuulla todistajaa, jota ette ole aikaisemmin ilmoittanut, teidän on viipymättä ennen istuntoa saatettava se tuomioistuimen tietoon. Samalla on ilmoitettava, mitä haluatte todisteella osoittaa.

Asia käsitellään istunnossa suullisesti. Istunnossa ei saa lukea tai antaa kärjäoikeudelle kirjallista selostusta tai kannanottoa tapahtumista. Saatte kuitenkin lukea vaatimuksenne asiakirjasta sekä käyttää kirjallisia muistiinpanoja muistinne tueksi.

Jos teillä on oikeudenkäyntiavustaja, hän esittää mm. vaatimukset ja loppulausunnon puolestanne.

Teillä on oikeus käyttää oikeudenkäynnissä suomea tai ruotsia. Jos olette saamelainen, teillä on kotiseutualueellanne oikeus käyttää saamen kieltä. Tarvittaessa teille järjestetään tulkkaus. Jos olette muun kuin suomen-, ruotsin- tai saamenkielinen, teillä on syyttäjän ajamassa rikosasiassa oikeus maksuttomaan tulkkaukseen oikeudenkäynnissä. Tulkin tarpeesta tulee ilmoittaa kärjäoikeudelle mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Kärjäoikeus huolehtii siitä, että saatte tarvitsemanne tulkkauksen.

Kärjäoikeuden ratkaisu annetaan istuntopäivänä tai myöhemmin kirjallisesti kärjäoikeuden ilmoittamana päivänä. Tällöin oikeudenkäyntiavustajanne ilmoittaa ratkaisusta teille tai voitte tiedustella sitä itse kärjäoikeuden kansliasta.

Liite 4. Oulun kärjäoikeuden lisäohjeet asianomistajalle

LISÄOHJEITA ASIANOMISTAJALLE

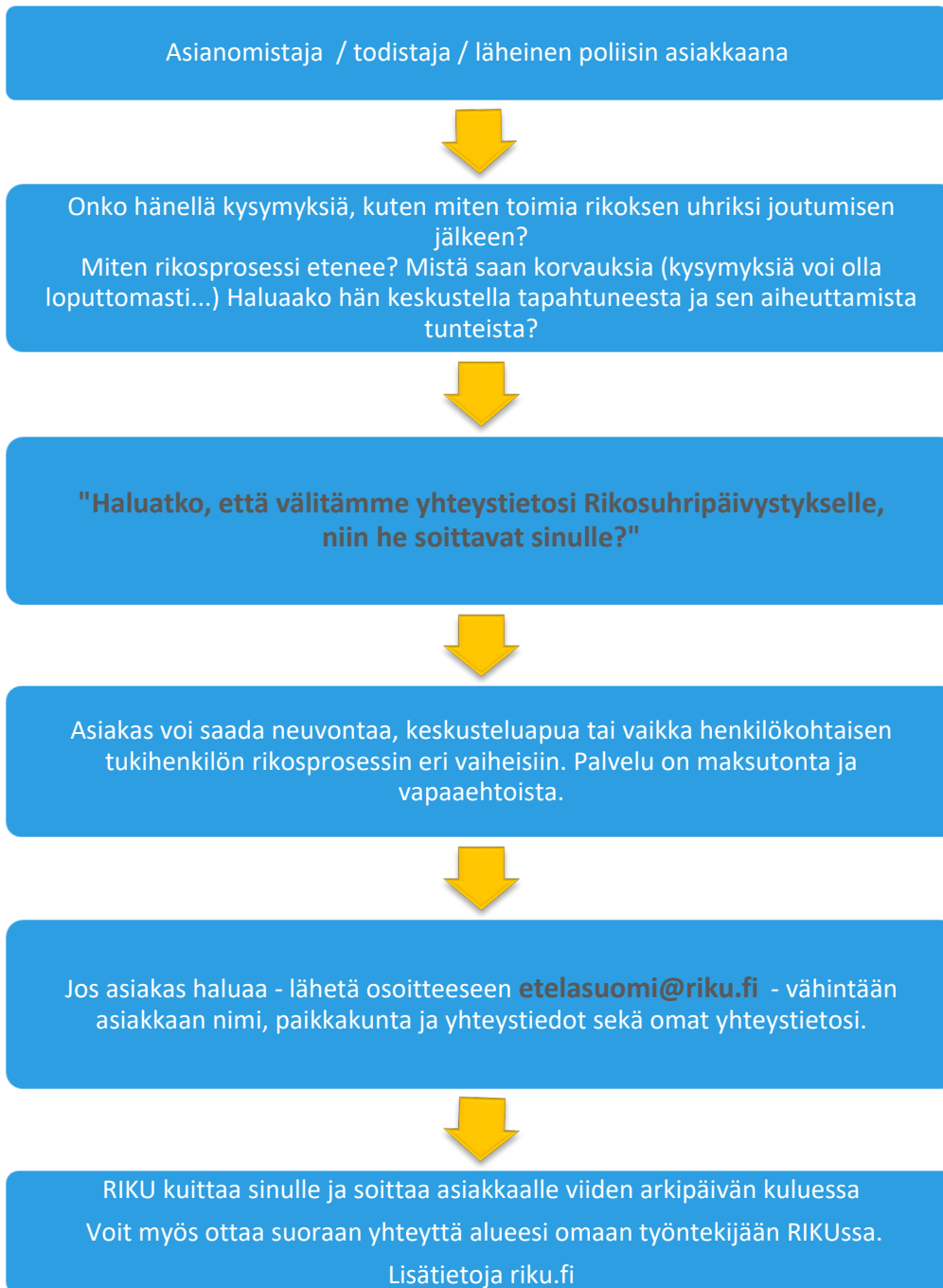
ASIANOMISTAJANA OULUN OIKEUSTALOLLA

- Oulun oikeustalon edessä ei ole asiakaspaikkoja. Henkilöautolla saavuttaessa pysäköintitilaa löytyy mm. linja-autoasemalta, Raksilan markeiteilta tai lähikatujen varsilta. Muistakaa käyttää vaadittua pysäköintikiekkoa tai maksaa pysäköintimaksu.
- Asianomistajan on saavuttava oikeustalolle ajoissa (sisäänkäynti Ratakadun puolella). Kaikille istuntoihin meneville tehdään ensimmäisessä kerroksessa turvatarkastus. Teräaseiden ja muiden turvallisuutta vaarantavien esineiden sekä päihdyttävien aineiden vieminen oikeuteen on kielletty.
- Turvatarkastuksen jälkeen asiaomistaja ohjataan toiseen kerrokseen, jossa sijaitsevat istuntosalit. Ulkovaatteet voi jättää lukollisiin kaappeihin, joita löytyy sekä ensimmäisestä että toisesta kerroksesta.
- Suosittelemme siirtymään lähelle istuntosalia istunnon alkamisajan lähestyessä. Puheenjohtaja kuuluttaa käsiteltävän asian tiedot ja kutsuu asianosaiset ja todistajat istuntosaliin.
- On mahdollista, että käsittelyn aikataulu saattaa venyä. Aikataulumuutoksista pyritään antamaan asianomistajalle tieto mahdollisimman pian. Matkapuhelin on laitettava äänettömälle ennen istuntosaliin menemistä.
- Kutsun mukana tullut korvauslomake on täytettävä valmiiksi jo ennen todistamista. Lomake on täytettävä huolellisesti ja selvällä käsialalla. Lomake jätetään todistamisen päätyttyä puheenjohtajalle tai kärjäpäivystäjälle ennen poistumista kärjäoikeudesta. Korvauslomakkeita saa tarvittaessa myös kärjäpäivystäjältä.

- Valtion varoista maksettavat korvaukset 2018:
 - osapäiväraha 19 euroa (alle 8 tuntia)
 - kokopäiväraha 42 euroa (yli 8 tuntia)
 - matkakustannukset halvimman kulkuneuvon mukaan, kilometrikorvaus 0,42 euroa/km
 - korvaus taloudellisesta menetyksestä max. 80 euroa
- Istuntosaliaulasta löytyy vesiautomaatti. Oikeustalon ensimmäisessä kerroksessa sijaitsee AMICA Ravintola Pykälä, josta voi ostaa muuta juomaa ja ruokaa. Ravintola on avoinna klo 8.30–13.00 (lounas 10.30–12.30).
- Asiakas-wc:t löytyvät oikeustalon ala-aulasta sekä istuntosalikerroksesta. Istuntosalikerroksessa on myös erillinen tupakointihuone.
- Käräjäpäivystäjä (puh. 029 564 9574) ja muu käräjäoikeuden henkilökunta vastaavat mielellään mahdollisiin lisäkysymyksiin. Asian käsittelijän yhteystiedot löytyvät kutsusta.

Liite 5. Rikosuhripäivystyksen malli uhrien ohjaamisesta RIKUun

OHJAUS RIKOSUHRIPÄIVYSTYKSEEN

OIKEUSMINISTERIÖ JUSTITIEMINISTERIET

ISSN 1798-7105 (PDF)
ISBN 978-952-259-721-2 (PDF)

Oikeusministeriö
PL 25
00023 Valtioneuvosto
www.oikeusministerio.fi

Justitieministeriet
PB 25
00023 Statsrådet
www.justitieministeriet.fi